

UDK 949.75 "1848/1849"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 12. III. 1997.

Hrvatski politički pokret 1848.-1849. godine: osnovna zbivanja i ideje

Tomislav Markus

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se razmatraju osnovna obilježja političkog pokreta u Banskoj Hrvatskoj od ožujka 1848. do rujna 1849. Obrađuju se djelatnost, stavovi i ciljevi službenih organa hrvatske politike, poput bana Jelačića, Banskog vijeća, Hrvatskog sabora, saborskog odbora iz 1849. itd., te pisanje zagrebačkih političkih listova. Ukazuje se na njihove zajedničke, ali i različite stavove o pojedinim temeljnim pitanjima, kao i na razlike između pojedinih listova, posebno od proljeća 1849. Najdetalnije su obrađeni problemi odnosa hrvatske politike i šire političke javnosti prema hrvatskoj državnosti i teritorijalnoj cjelovitosti, mađarskom nacionalizmu, Austriji, te slavenskoj i južnoslavenskoj problematici, posebno ideji austroslavizma i odnosu prema srpskom pokretu u južnoj Mađarskoj. Kao glavni ciljevi, oko kojih je bila suglasna i hrvatska službena politika i šira politička javnost, u okviru osnovnoga hrvatskog programa istaknuti su i analizirani zahtjevi za teritorijalnom cjelovitošću i što široj samostalnosti Hrvatske unutar Habsburške monarhije. Od širih ciljeva, koji su izražavani uglavnom u neslužbenoj političkoj javnosti, u prvom redu, u zagrebačkim listovima, analizirana je ideja austroslavizma i odnos Hrvata prema susjednim južnoslavenskim narodima - Slovincima i Srbima - unutar Monarhije.

I. Vrijeme programa¹

Revolucija, koja je u veljači 1848. izbila u Parizu, srušivši s vlasti kralja Louisa Philippea i proglasivši republiku, proširila se vrlo brzo na srednju Europu, posebno na njemačke, austrijske i

¹ Politički pokret u Banskoj Hrvatskoj 1848.-1849. bio je često obrađivan u historiografiji, ali uglavnom tako su analizirana zbivanja u pojedinim regijama ili pojedini politički problemi ili pojedina razdoblja od proljeća 1848. do jeseni 1849. Postoji samo jedna monografija o tadašnjem pokretu (Inna Ivanovna Leščilovskaja, *Običestvenno-političeskaja borba v Horvatii 1848-1849.*, Moskva, 1977., [dalje: *Običestvenno-političeskaja borba*]), ali ona se temelji na jednostranom marksističkom pristupu, posebno što se tiče teza o "klasnoj borbi" i odnosu "baze" i "nadgradnje", vrlo slabo obrađuje događaje od studenoga 1848. i uglavnom se temelji na objavljenim izvorima. Jaroslav Šidak, *Hrvatski pokret u doba revolucije 1848-1849, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Zagreb, 1981., 276-294, nastojao je također pružiti pregled osnovnih događaja 1848.-1849., ali njegovom radu nedostaju bilješke i uglavnom je vezan uz događaje 1848., dok zbivanja iz 1849. analizira znatno kraće. Od drugih, po sudu autora, većih i značajnijih radova o hrvatskom pokretu 1848.-1849. ovdje se mogu spomenuti: Milan Prelog, *Slavenska renesansa 1780-1848*, Zagreb, 1924.; Vaso Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49.*, Zagreb,

talijanske zemlje. Novi su događaji značili, za Srednju Europu, prvu političku potvrdu novog načela o suverenitetu nacije kao suprotnosti starom načelu monarhističkog legitimizma na prostoru srednje i jugoistočne Europe. Na vijesti iz Francuske prvi su reagirali Mađari, koji su imali i prije revolucije najpovoljniji politički položaj od svih nacionalnih pokreta u Habsburškoj monarhiji. Zastupnik Peštanske županije i kasniji vođa mađarske revolucije Lajos Kossuth, inače poznati protivnik nacionalnih pokreta nemađarskih naroda u Transiljaniji, održao je 3. ožujka 1848. govor u Mađarskom saboru u Požunu, koji se može označiti kao početak mađarskoga nacionalnog pokreta 1848.-1849., ali i kao početak revolucionarnih zbivanja u Habsburškoj monarhiji. U njemu je optužio bečku birokraciju i neustavnu vladu kao krivca svim političkim, ekonomskim i društvenim teškoćama Monarhije. Smatrao je da dinastija mora prihvatiti mirno ukidanje starog poretka ne želi li propast države. Tražio je uvođenje političkih sloboda i ustavnosti u zapadnim pokrajinama Carstva, slobodu tiska i udruživanja, uvođenje predstavničkog izbornog sustava, te ukidanje kmetskih odnosa. Ujedno je o tome predložio nacrt reprezentacije u kojoj je predviđao stvaranje samostalne mađarske vlade, neovisne o Beču, s resorima vanjskih, vojnih i financijskih poslova. Kossuth se osvrnuo i na hrvatske prilike, smatrajući da ih u adresi ne treba spominjati, ali da uskoro traže najhitnije rješavanje. Sabor je prihvatio Kossuthovu reprezentaciju i uputio poslanstvo u Beč. Zahtjevi vrlo slični saborskoj reprezentaciji izraženi su i na mađarskoj nacionalnoj skupštini u Pešti 15. ožujka 1848. Mađarsko je saborsko poslanstvo naišlo na vrlo povoljne okolnosti u Beču za svoje zahtjeve. Većina Bečana pozdravila je mađarsko poslanstvo, gledajući u Mađarima saveznike protiv reakcionarnih elemenata, koji se još nisu pomirili s ustupcima revoluciji. Središnja vlast u Beču de facto nije postojala, a u sjevernoj Italiji borile su se, u sastavu austrijske vojske, i brojne mađar-

1949.; *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49.*, Zagreb, 1949.; *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918.*, Zagreb, 1958.; V. Koščak, *Mađžaronska emigracija 1848.*, *Historijski zbornik (HZ)* III., Zagreb 1950., 39-124; *Hrvatska politika 1848/9.*, *Forum* VII./XVI., Zagreb, 1968., 130-159 (dalje: *Hrvatska politika*); Slavko Gavrilović, *Virovitička županija u revoluciji 1848-49.*, (*Virovitička županija*) HZ XIV., Zagreb, 1961., 1-73; *Srem u revoluciji (Srem)*, Beograd, 1963.; *Srbi u revoluciji 1848-1849.*, *Istorija srpskog naroda* V./2., Beograd, 1981., 45-106; *Srbi u Hrvatskoj i Slavoniji u toku narodnog pokreta 1848-1849.*, *Iz istorije Srba u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj (XV.-XIX. vek)*, Beograd, 1993., 226-252; Josip Adamček, *Narodne straže 1848-1849.*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 6, 1963., 27-108; J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-49.* sa sljedećim raspravama: *Revolucija godine 1848-49.* [dalje: *Revolucija*] (17-31); "Narodna zahtijevanja" od 25. ožujka - program hrvatske Četrdesetosme ["Narodna zahtijevanja"] (33-74); *Odnosi bana Jelačića prema Kneževini Srbiji u mjesecu svibnju 1848.* [Odnosi bana Jelačića] (77-93); *Austroslavizam i Slavenški kongres u Pragu 1848.* [Austroslavizam] (95-114); *O tobožnjoj detronizaciji Habzburgovaca u Hrvatskom saboru 1848.* [O tobožnjoj detronizaciji] (115-143); *Seljačko pitanje u hrvatskoj politici 1848.* (145-174); *Poslanstvo Hrvatskog sabora austrijskom parlamentu god. 1848.* [Poslanstvo] (175-195); *Hrvatsko-mađarski odnosi u ljeto i ranu jesen 1848.* [Hrvatsko-mađarski odnosi] (197-248); *Listopadska revolucija u Beču i politika austroslavizma* (249-289); "Društvo Slavenške lipe na slavenškom Jugu" (291-321) [dalje: "Društvo"]; Filip Potrebić, *Požeska županija za revolucije 1848-1849.*, Zagreb, 1984.; Petar Korunić, *Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici za revolucije 1848-1849. godine* (dalje: *Jugoslavenska ideja*), *Radovi Instituta za hrvatsku povijest (RIHP)* 14, Zagreb, 1981., 91-228; *Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici (Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870)*, Zagreb, 1986.; *Jugoslavizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835-1875.* (dalje: *Jugoslavizam*), Zagreb, 1989.; *Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću (Program konfederalizma)*, *Povijesni prilozi (PP)* 10, Zagreb, 1991., 103-156; *Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine. Prilog poznavanju porijekla hrvatske nacije i države Hrvatske (Hrvatski program)*, PP 11, Zagreb, 1992., 177-252; Iskra Iveljić, *O značenju unutrašnjeg odsjeka Banskog vijeća (1848-1850)*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest (RZHP)* 22, Zagreb, 1989., 71-94 (dalje: *O značenju unutrašnjeg odsjeka*); *Pokušaj stvaranja hrvatske vojske 1848/49. godine* (dalje: *Pokušaj stvaranja*), *Časopis za suvremenu povijest (ČSP)* 24 (2), Zagreb, 1992., 47-58.

ske jedinice, koje je trebalo tamo svakako zadržati ako se željelo spriječiti otcjepljenje talijanskih pokrajina od Beča. U takvim je teškim političkim prilikama kralj sankcionirao reprezentaciju Mađarskog sabora. Stvaranjem samostalne mađarske vlade pokreti nemađarskih naroda, a posebno hrvatski, izgubili su svaku mogućnost oslonca na Bečki dvor i austrijsku vladu, karakterističnu za Bansku Hrvatsku prije 1848., jer je dotadašnja realna unija između Austrije i Mađarske pretvorena u formalnu personalnu uniju. To je, zapravo, značilo pobjedu radikalnog dijela mađarske opozicije iz razdoblja prije 1848. Kasniji pokušaji kralja, potkraj ožujka 1848., da umanjí ustupke dane Mađarima nisu urodili plodom. Početkom travnja 1848. sastavljena je samostalna mađarska vlada s grofom Lajosem Barthyányjem na čelu kao najvažnije postignuće mađarskoga nacionalnog pokreta. Ovi su događaji bitno odredili cjelokupni kasniji razvitak hrvatsko-mađarskih odnosa, ali i općenita politička zbivanja u Translajtaniji.

U prvom razdoblju hrvatsko-mađarskih odnosa u novim okolnostima postojala je, s obje strane, želja da se izbjegne zaoštavanje i produbljivanje sukoba, koji se znatno zaoštrio u godinama prije revolucije, u prvom redu zbog mađarskog nastojanja da se dokine vrlo ograničena samouprava, koju je imala Banska Hrvatska. Mađarska vlada i nije bila potpuno sastavljena do 8. travnja 1848., a mađarska politika tek je morala učvrstiti svoju državu, koja je de facto stekla potpunu samostalnost od Beča. Hrvatska je imala posebno značenje za mađarsku politiku, kako zbog veze s Jadranskim morem, tako i zbog znatnog vojnog potencijala u Vojnoj granici. Mađarski su nacionalisti iz Pešte uputili potkraj ožujka 1848. poseban proglas Hrvatima u kojem ih pozivaju na izbjegavanje međusobnih sukoba i na zajedničku borbu protiv "tirske austrijske birokracije", koja je, navodno, krivac hrvatsko-mađarskih sporova.² No, prave namjere mađarskih političara prema Hrvatskoj pokazale su se u ustavnim zakonima, koje je Mađarski sabor donio u prvoj polovici travnja 1848. Njima je predviđena centralizirana mađarska država s mađarskim službenim jezikom i snažnom središnjom vlasti, koja ima posebnu - dakako, mađarsku - vojsku, financije i diplomaciju. Sabor je od staleškog trebao postati predstavničko tijelo u koje bi se birali zastupnici u Gornju (velikašku) i Donju (zastupničku) kuću iz svih zemalja Translajtanije, uključujući Erdelj, Bansku Hrvatsku i Vojnu granicu. Slavonija je trebala postati integralan dio mađarske države i nestati kao posebna kraljevina, dok je Hrvatskoj formalno ostavljena skućena pokrajinska autonomija, koja bi, u novim okolnostima, bila samo privremena. Vojna granica privremeno bi se trebala održati, ali postupno bi se morala rasformirati. U Mađarski sabor, koji je ubuduće trebao zasjedati isključivo u Pešti kao mađarskome nacionalnom središtu, mogli su biti birani samo oni hrvatski zastupnici, koji su poznavali mađarski jezik. Hrvatski bi zastupnici bili birani u Mađarski sabor isključivo kao pojedinci i ne bi, kao prije 1848., predstavljali kolektivno tijelo s pravom apela kralju. Kralj bi mogao izvršavati svoje prerogative samo ako bi prebivao u Pešti, a u slučaju njegove odsutnosti sve bi kraljevske ovlasti preuzimao mađarski palatin. Nijedna kraljeva odluka za Mađarsku ne bi mogla biti valjana ako ne bi bila protupotpisana od odgovarajućega mađarskog ministra.³ Time je mađarski pokret, u svojoj prvoj fazi, dobio obilježje legalnog separatizma, jer se formalno zakonitim putem uspio potpuno odvojiti od Beča i steći državnu samostalnost, iako mađarska

² Hrvatski državni arhiv (HDA), Zbirka stampata I. (ZS I), 1848./br. 131-102.

³ Tekst mađarskih ustavnih zakona: HDA, Virovitička županija (VŽ), Acta publico-politica (APP), 1848./kut. 745/br. 322. Metel Ožegović, Herman Bužan i Josip Bunjik, hrvatski zastupnici u Mađarskom saboru 1847./48., istaknuli su, u izvještaju u Hrvatskom saboru u lipnju 1848., da je glavni cilj mađarskih ustavnih zakona bilo uništenje i one ograničene samouprave, koju je Hrvatska imala prije revolucije (isto, 1848./kut. 745/br. 308).

država nije bila i međunacionalno priznata. Mađarsku politiku u ožujku i travnju 1848., neposredno nakon početka revolucionarnih gibanja u Zapadnoj i Srednjoj Europi, karakterizira potpuno prešućivanje nacionalnog problema kao najvažnijeg u Translajtaciji. Ona polazi od uvjerenja da nacionalni problem, zapravo, i ne postoji, pošto su Ugarska i Mađarska isto, a nemađarske nacije, tobože, manjine. Za njih mađarski nacionalisti nisu predviđali u ovo vrijeme čak niti kulturnu ili vjersku samoupravu, dok se svaki zahtjev za političkom i teritorijalnom samoupravom tretirao kao veleizdaja, koju treba suzbiti oružjem. Zalaganje mađarskih političara za osobnu građansku i vjersku ravnopravnost nije moglo biti dovoljno upravo zbog postojanja više posebnih nacija u Translajtaciji, koje su tražile i nacionalnu ravnopravnost. Takvom politikom Mađari nisu mogli pridobiti nemađarske narode na svoju stranu i omogućili su povezivanje nemađarskih naroda, uključujući i Hrvate, s Bečom i njihovo kasnije indirektno i neželjeno pomaganje austrijskoj reakciji. Pokreti nemađarskih naroda u proljeće i ljeto 1848. ne mogu se osuđivati, zato što su naknadno poslužili ostvarenju ciljeva konzervativnih austrijskih snaga, jer se tada nije moglo znati kako će završiti revolucija u Podunavlju. Tijekom 1848. nemađarskim narodima u Translajtaciji najveći je neprijatelj bio mađarski nacionalizam, koji je sada raspolagao svojom vladom i njoj potčinjenom vojskom. Za nemađarske narode u užoj Mađarskoj ništa se nije bitno promijenilo sa stvaranjem mađarske vlade, jer oni ni prije 1848. nisu imali nikakve političke samouprave. No, stvaranje samostalne vlade u Pešti i ustavni zakoni Mađarskog sabora za Hrvatsku su značili sudbonosnu promjenu, jer se javila realna opasnost za potpuno uništenje i one ograničene municipalne samouprave, koju je Banska Hrvatska imala prije 1848. Mogućnost oslonca na kralja ne samo da više nije postojala, već je mađarski pokret, u proljeće i ljeto 1848., imao obilježje pune legalnosti i kraljevu potvrdu svih antihrvatskih odluka peštanske vlade, palatina i Sabora. Iako je Kossuthov govor bio poznat hrvatskoj javnosti, jer su ga objavile *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, on nije izazvao nikakva značajnija reagiranja. Tek su bečki događaji i pad Metternicha potaknuli hrvatske nacionaliste u političkom središtu Hrvatske, Zagrebu, na odlučnije korake. Pošto je Zagrebačka županija bila u rukama promađarske Horvatsko-vugerske stranke, koja se zalagala za što uže povezivanje Hrvatske s Mađarskom, jedino je gradsko poglavarstvo moglo postati nosilac "zakonite" političke akcije. Njegova sjednica 17. ožujka 1848. pretvorena je u veliku narodnu skupštinu, koja predstavlja prvo organizirano reagiranje hrvatskih političara na događaje u Beču. Na prijedlog istaknutog političara i književnika Ivana Kukuljevića donesena je reprezentacija kralju u kojoj je pozdravljeno uvođenje političkih sloboda u austrijskim pokrajinama, ali i izražena zabrinutost zbog brzine promjena i mogućnosti da one negativno utječu na hrvatsku samoupravu. Skupština izražava uvjerenje da "samo ona država nosi u sebi klicu pravoga i slobodnoga razvitka i postojanoga blagostanja, u kojoj se pojedine pokrajine slobodno i samostalno razvijaju, a sva država čini jednu skladnu i harmoničku čelost". U reprezentaciji je izražena zabrinutost zbog velikih ustupaka koje su dobili Mađari i izražena je želja Hrvata za čvršćim povezivanjem Hrvatske s austrijskim pokrajinama. Traženo je hitno sazivanje Hrvatskog sabora, u kojem bi trebalo odrediti bitne smjernice hrvatske nacionalne politike i osigurati zaštitu hrvatskih interesa u novim okolnostima.⁴ U Varaždinu je 21. ožujka 1848. održana narodna građanska skupština na kojoj su u potpu-

⁴ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (AHAZU), Ostavština Ferde Šišića, Acta-rukopisi, XIII B 231/19. O prvim reagiranjima na bečke događaje i o skupštini 17. ožujka 1848. usp.: J. Šidak, "Narodna zahtijevanja", 33-37.

nosti podržani zahtjevi zagrebačke skupštine i nadopunjeni zahtjevima za uvođenjem ustavnosti u Vojnu granicu i očuvanjem saveza s Ugarskom. U dopisu kralju isti dan skupština je zatražila ustavnost u Granici, hitan saziv Sabora i podržala i mađarske zahtjeve "na koliko našoj narodnoj samostalnosti protivne nisu".⁵

Karakteristično je, za zagrebačku narodnu skupštinu, izražavanje nade za mirnim razvitkom hrvatsko-mađarskih odnosa. Čak su pozdravljene političke promjene u Ugarskoj (ne: Mađarskoj)⁶, uključujući i samostalnu mađarsku vladu. Međutim, to nije značilo, kako će daljnji događaji pokazati, spremnost hrvatskih nacionalista da prihvate mađarsku prevlast i pokore se vladi, koja nije bila spremna poštovati čak ni onu samoupravu koju je Banska Hrvatska imala prije 1848. U skupštinskoj adresi naglasak je stavljen na uvođenje političkih sloboda u austrijskim pokrajinama i na uže povezivanje Hrvatske s njima, a ne na ustupke Mađarima. Hrvatski političari nisu, za razliku od većine mađarskih, vjerovali u mogućnost potpunog osamostaljenja svoje zemlje, jer im je bilo jasno da takva opcija, u postojećim političkim okolnostima, nije realna. Umjesto toga, nastojali su osigurati što veću samostalnost teritorijalno ujedinjene Hrvatske u širem političkom okviru, ali pitanje je bilo treba li takav okvir biti Mađarska nezavisna od Beča ili Habsburška monarhija kao cjelina? Isključivost mađarskog nacionalizma, koji nije priznavao ravnopravnost nemađarskim narodima, iako su činili većinu stanovništva u Transilvaniji, nastojanje da se uništi politička autonomija Hrvatske i nametanje mađarskog jezika i državne ideje, koje se provodilo i prije 1848., a nastavilo se, još jače, sa stvaranjem samostalne mađarske vlade, presudno su djelovali na opredjeljenje hrvatske politike, u kasnijim tjednima, za drugu mogućnost. Značajno je i shvaćanje, jasno izraženo u skupštinskoj reprezentaciji, o nemogućnosti očuvanja preživjelih municipalnih prava. To se, prije svega, odnosilo na feudalni staleški sustav, koji je neplemićima branio sudjelovanje u političkom životu, ali i skućenu samoupravu šest županija Banske Hrvatske. Stoga je istraknut zahtjev za ujedinjavanjem (dijela) hrvatskih zemalja, koji će kasnije - proširen posebno pitanjem Vojne granice - biti jedan od najbitnijih ciljeva hrvatske politike 1848.-1849.

Što se tiče političkih listova, tada u Zagrebu, ali i u cijeloj Banskoj Hrvatskoj, izlaze tek *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske i Agrarer Zeitung*. Njemački list, djelomično diskreditiran u hrvatskoj javnosti kao organ Horvatsko-vugerske stranke do 1846., ostao je u početku prilično suzdržan i nije objavljivao članke polemičkoga karaktera, iako je pozdravio političke promjene, posebno slobodu tiska. No, Gajeve su se novine, već godinama glasilo Narodne stranke, vrlo aktivno uključile u nova zbivanja, posebno zahvaljavajući vještom uređivanju književnika Bogoslava Šuleka, inače rodom Slovaka, koji pripada među najznačajnije publiciste hrvatskoga četrdesetosmaškog pokreta. Iz njegova su pera potekli najznačajniji novinski članci u prvim danima hrvatskoga nacionalnog pokreta. Šulek je, u svojem prvom reagiranju na nove događaje, pozdravio tekovine revolucije, posebno ispunjavanje želja raznih naroda i uvođenje političkih sloboda, i to sve gotovo bez prolijevanja ikakve krvi. I Hrvatska bi morala što prije uputiti poslanstvo u Beč da riješi svoje mnogobrojne probleme. Osnovni je hrvatski problem, po njemu, što su Hrvati "posječena uda jednoga tjeła, raztergana i razkinuta na kraljevine, pokra-

⁵ HDA, Zagrebačka županija (ZZ), 1848./kut. 139/s. n.

⁶ Proces pretvaranja Ugarske u Mađarsku traje od kraja XVIII. stoljeća i završava četrdesetih godina XIX. stoljeća, s uvođenjem mađarskoga kao službenog jezika u svim javnim poslovima. Jedino je Banska Hrvatska zadržala ograničenu samoupravu. Stoga se u tekstu koristi naziv "Mađarska", a "Ugarska" samo kada se citiraju dokumenti.

jine, gubernie i - pašaluke? - Dakle prije svega trĕba da se sva ova uda u jedno tĕlo stope, da nam se ĉelovitost naĹe domovine povrati." Za gubitak svoje teritorijalne cjelovitosti, nastavlja Źulek, Hrvati nisu krivi, jer su je izgubili u ranijim stoljećima braneći Beĉ, Austriju i Europu od Osmanlija. To, konkretno, znaĉi da se Vojna granica treba vratiti pod graĊansku vlast sa srediĹtem u Zagrebu i osloboditi se birokratske i germanizatorske vlasti beĉkoga Dvorskog ratnog vijeća. Nije potrebno ukidati Granicu, već je osloboditi od birokratskog jarma i omogućiti graniĉarima uĹivanje u ustavnim i graĊanskim pravima. UvoĊenje ustavnosti u Granicu nije samo logiĉno zbog sadaĹnje nove ustavnosti u Austriji, već i sa stajaliĹta povijesnog prava, jer je ona nepravredno i nezakonito otkinuta od graĊanske Hrvatske i podloĹena vojnom sustavu. Nadalje, i Dalmacija se treba pridruĹiti Banskoj Hrvatskoj, jer se dotle neće moći osloboditi tuĊinskog jarma. Na nju Hrvatska ima pravo i prema modernom naĉelu narodnosti, ali i prema povijesnom pravu, jer je ona uvijek bila i ostala dio Trojedne kraljevine, samo de facto od nje odvojena. TakoĊer bi trebalo traĹiti povratak starih hrvatskih granica u sjeverozapadnoj Bosni, do Bihaća i Une, Źto bi se moglo postići i diplomatskim putem.⁷

Prvi tekstovi iz hrvatske sredine, nakon izbivanja revolucije, u srediĹte stavljaju, uz pitanje hrvatske unutarnje samostalnosti, problem teritorijalne cjelovitosti Hrvatske. Ona je, uz nepostojanje domaće vlade i odsutnost političke i nacionalne svijesti kod seljaĹtva, uistinu bila najveći problem tadaĹnjega hrvatskog nacionalizma. Temeljna su se pitanja odnosila na pripojenje Dalmacije i Vojne granice Banskoj Hrvatskoj. U tadaĹnjoj Dalmaciji i Vojnoj granici nije postojao organizirani hrvatski nacionalni pokret, kao u Banskoj Hrvatskoj. Autohtoni zahtjevi za pripojenjem ovih podruĉja Banskoj Hrvatskoj bili su pojedinaĉna i marginalnoga karaktera. Prevlast u javnom Źivotu imalo je komunalno graĊanstvo autonomaĹki orijentirano u Dalmaciji, odnosno carski oficiri i ĉinovnici preteĹno odani dinastiji i starom poretku u Vojnoj granici. Puk je bio nepismen i siromaĹan, bez osjećaja za modernu nacionalnu ideju, iako je u njemu Źivjelo etniĉko hrvatsko ime. To znaĉi da su napori hrvatske politike za pripojenjem Dalmacije i, Źto se tiĉe civilne uprave, Vojne granice Banskoj Hrvatskoj ostali jednostrani pokuĹaji, iako je, za njihov neuspjeh, svakako odluĉujući bio negativan stav beĉkog dvora. Dodatni je problem bilo postojanje odbojnosti kod puka u Dalmaciji prema vojnom graniĉarskom sustavu u sjevernoj Dalmaciji, odnosno, Źto se tiĉe graniĉarskog stanovniĹtva, prema kmetskim odnosima, koji su u Provincijalu postojali do proljeća 1848. godine. Problem je, za hrvatsku politiku, bilo i pitanje kako pomiriti vojni sustav u Granici s njeĹinim prikljuĉenjem Banskoj Hrvatskoj, Źto je jedan od osnovnih zahtjeva hrvatskog pokreta 1848.-1849. Granica je, naime, izrasla u iskljuĉivo vojnu ustanovu i bilo je praktiĉki nemoguće uvoĊenje ustavnosti i graĊanskih i političkih sloboda, uz podvrgavanje civilnoj vlasti u Zagrebu, a istodobno da se oĉuva dotadaĹnji vojni sustav.⁸ U travnju i svibnju 1848. u zagrebaĉkim listovima objavljuje se više ĉlanaka, od kojih

⁷ Bogoslav Źulek, *Štampa je slobodna od 15. oĹujka 5 sata posle podne. NaĹe Źelje - Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* (NDHS), 22. III. 1848/br. 24. Ąlanak je objavljen u: Rudolf Maixner-Ivan Esih, *Bogoslav Źulek, Izabrani ĉlanci*, Zagreb, 1952., 85-88, ali se ova zbirka ubuduće neće citirati, jer su prireĊivaĉi mijenjali pravopis izvornika. O tadaĹnjoj Źulekovoju publicistiĉkoju djelatnosti usp.: Josip Torbar, *O Źivotu i djelovanju dra Bogoslava Źuleka, Ljetopis JAZU za god. 1896.*, Zagreb 1897; R. Maixner-I. Esih, n. dj., 7-33; T. Markus, *Federalizam i konfederalizam u tekstovima Slavenskog juga 1848.-1850.* (dalje: *Federalizam i konfederalizam*), PP 13, Zagreb, 1994., 111-137; Isti, *Publicistiĉka djelatnost Bogoslava Źuleka 1848.-1850. godine*, (dalje: *Publicistiĉka djelatnost*) PP 14, Zagreb, 1995, 137-162; *Ideje i koncepcije Slavenskog Juga 1848.-1850. godine* (magistarski rad u rukopisu u Nacionalnoj i sveuĉiliĹnoj knjiŹnici u Zagrebu) [dalje: *Ideje i koncepcije Slavenskog Juga*].

⁸ O stanju u Dalmaciji i Vojnoj granici usp.: Grga Novak, *Dalmacija na raskriću 1848. god.*, *Rad JAZU* 274,

većina zagovara očuvanje graničarskog sustava zbog teških političkih i vojnih prilika, ali uz provođenje nužnih reformi, posebno uvođenje ustavnih i političkih sloboda. Manjina članaka zagovara potpuno ukidanje sustava kao anakronizma i rugla civilizacije. Svi članci osuđuju neustavni, birokratski i germanizatorski sustav u Granici, kao i teško privredno stanje graničarskog stanovništva. Pojedini članci i međusobno polemiziraju za i protiv očuvanja graničarskog sustava.⁹ Članci o stanju u Dalmaciji vrlo su malobrojni, vjerojatno zbog njezine udaljenosti i osjetno manjeg značenja za hrvatsku politiku. Vojna se granica, naime, već u proljeće 1848. shvaćala, u službenim hrvatskim krugovima, kao jamstvo hrvatske samostalnosti pred peštanskom vladom i kao takva morala je imati mnogo veće značenje kako u službenoj hrvatskoj politici, tako i u široj javnosti.

Najvažniji dokument iz početnog razdoblja hrvatskoga političkog pokreta predstavljaju "Zahtjevanja naroda", donesena na narodnoj skupštini u Zagrebu 25. ožujka 1848. U uvodu se izražava želja da se održe revolucionarne tekovine, cjelovitost Monarhije i Ugarske, te pripadnost Trojedne kraljevine ugarskoj kruni. U prvoj točki spominje se izbor graničarskog pukovnika Josipa Jelačića za hrvatskog bana. Izražava se zahtjev za pripojenjem Dalmacije i Vojne granice Banskog Hrvatskoj, ali i "sviuh ostalih tečajem vrēmena izgubljenih s ugarskim varmeđami i s austrijskim državama sjedinjenih stranah domovine naše".¹⁰ Traži se sazivanje Sabora u Zagrebu najkasnije do 1. svibnja 1848. na temelju predstavničkog sustava, a kasnije održavanje sabora jednom godišnje u različitim područjima Hrvatske. Značajan je zahtjev za stvaranjem samostalne vlade odgovorne Saboru, "kojega članovi imadu biti ljudi narodu povoljni i od noviega duha naprēdka i slobode". Istaknuti su i zahtjevi o uvođenju narodnog jezika u javne poslove; sloboda tiska, vjere, učenja i govora; porezna jednakost; ukinuće kmetstva; osnivanje nacionalne banke; organizacija narodne garde; povratak glavnica iz Ugarske; pravo udruživanja; javnost i porota; puštanje političkih zatvorenika; ukidanje unutarnjih carina kao zapreke trgovini; ostanak narodne vojske kod kuće s narodnim časnicima na čelu i upotrebom narodnog jezika. Od ostalih zahtjeva treba spomenuti osnivanje sveučilišta u Zagrebu, ukidanje celibata i uvođenje narodnog jezika u Crkvu, otpuštanje "stranaca" iz svih državnih i crkvenih službi, te pojedine reforme graničarskog sustava.¹¹ Brojno je poslanstvo potkraj ožujka 1848. podnijelo zahtjeve kralju u skraćenom obliku peticije. U njoj je jasno došla do izražaja protumadžarska tendencija, jer su hrvatski zahtjevi objašnjeni kao nastojanje da se ostvari zaštita od

Zagreb, 1948.; Rade Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. (Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860.-1880.)*, Sarajevo-Zagreb, 1982.; Stijepo Obad, *Dalmacija revolucionarne 1848/49. godine. Odabrani izvori*, Rijeka, 1987.; Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1861.* (dalje: *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja*) Zagreb, 1981.; Dušan Berić, *Slavonska vojna granica u revoluciji 1848-1849.*, Sarajevo-Zagreb, 1984.

⁹ NDHS, 15. IV. 1848/35; Istinović, *Ožalovanje krajine* - NDHS, 4. V. 1848/43; NDHS, 11. V. 1848/46; 20. V. 1848/50; *Někoja zla u granici, koja prēče razvitje duševnog i materialnog blagostanja* - NDHS, 1. VI. 1848/55; *Zuruf an die österreichische Militär Grenz-Provinzen - Agramer Zeitung (AZ)*, 15. IV. 1848/39; AZ, 29. IV. 1848/39; 11. V. 1848/50; D. N. P., *Die Geheimnisse der kroatischen Militärgrenze* - AZ, 30. V. 1848/58, 3. VI. 1848/60, 8. VI. 1848/62, 10. VI. 1848/64, 15. VI. 1848/65, 17. VI. 1848/66, 20. VI. 1848/67, 24. VI. 1848/69). Ban Jelačić pozvao je sredinom svibnja 1848. istaknute osobe iz Vojne granice na savjetovanje u Zagreb i pripremu nacрта o reformama u Granici, koji se trebao podnijeti Saboru na prihvaćanje (HDA, Banska pisma [BP], god. 1848./kut. CLVII./br. 734a).

¹⁰ Kod hrvatskih krajeva pripojenih ugarskim županijama vjerojatno se misli na Međimurje, a kod austrijskih pokrajina na istočne dijelove Istre i možda na pogranična mjesta Kranjske i Štajerske.

¹¹ J. Šidak, "Narodna zahtjevanja", 51-52.

ugarskih uzurpacija ("der ungarischen Usurpationen") i od protunacionalnog duha ugarskih oblasti ("von dem antinationalen Geiste der ungarischen Dicasterien"). Ponovljeni su svi najvažniji zahtjevi, posebno oni o stvaranju posebne hrvatske vlade i sazivanju Sabora i istaknuto je da od njihovoga ispunjavanja zavisi budućnost ne samo Trojedne kraljevine, već i Habsburške monarhije u cjelini.¹² Kralj je primio peticiju i saslušao predstavnike poslanstva, ali nije potvrdno odgovorio ni na jedan zahtjev, jer se tome suprotstavljala mađarska vlada, gledajući u Hrvatskoj samo integralni dio Mađarske. No zato je kralj načelno odobrio sazivanje Hrvatskog sabora.

U ovim zahtjevima sadržani su neki stavovi, koji će ostati karakteristični za cjelokupno kasnije razdoblje hrvatskog pokreta sve do kraja revolucije u Podunavlju. To se, prije svega, odnosi na stvaranje posebne nacionalne hrvatske vlade, kao najvažnije političke ustanove, koja bi, iako se to izričito ne kaže, očito trebala biti nezavisna od mađarske vlade i neposredno podvrgnuta kralju. Njezinim stvaranjem Hrvatska bi od samoupravne polupokrajinske-poludržavne političke cjeline postala velikim dijelom suverena država, čija bi nezavisnost bila ograničena tek određenim, tada još nedefiniranim poslovima u okviru Austrije. Drugi temeljni nacionalni zahtjev predstavlja ostvarenje teritorijalne cjelovitosti Hrvatske na temelju priključenja Dalmacije i Vojne granice, te još nekih, izričito neimenovanih, krajeva Banskej Hrvatskoj. Treći zahtjev odnosi se na osiguravanje građanskih tekovina revolucije i na modernizaciju zaostalog hrvatskog društva putem uvođenja slobode tiska, narodne garde, sveučilišta, javnosti, porote, ukidanja kmetstva i unutarnjih carina itd. To je označavalo nastojanje hrvatskih nacionalnih snaga da osiguraju osnovne političke tekovine revolucije i ujedno domaćim snagama, uz određenu pomoć bečkog središta, ostvare modernizaciju hrvatskog društva. Ti su zahtjevi svakako odredili ne samo početak hrvatskoga četrdesetosmaškog pokreta, nego su ostali značajni, čak i presudni i u kasnijem razdoblju, ali nadopunjeni s nekim novim težnjama.¹³ U tim zahtjevima nije izričito prisutna protumađarska komponenta. No, zahtjev za cjelovitošću Monarhije iz "Zahtjevanja naroda" može se shvatiti kao suprotstavljanje mađarskom osamostaljenju. U peticiji kralju od 31. ožujka 1848., kako je navedeno, protumađarska komponenta jasno je izražena. Posebna hrvatska vlada teško da bi mogla biti, iako se to izričito ne navodi, podvrgnuta peštanskoj vladi. Posebno je značajan zahtjev za izborom graničarskog pukovnika Josipa Jelačića za hrvatskog bana. Jelačićev dolazak na mjesto bana bio je plod složenih političkih prilika i akcije pojedinih austrijskih i mađarskih političara i hrvatskih nacionalnih djelatnika, a definitivno je odlučeno na zasjedanju Državne konferencije u Beču od 21. do 23. ožujka 1848. Time su se interesi Dvora i hrvatskog nacionalizma privremeno poklopili, jer i jednima i drugima bilo je u interesu da Hrvatskom upravlja vojnik, domaći čovjek, popularan u narodu, odan hrvatskom nacionalizmu, ali i dinastiji i integritetu Monarhije. I dinastija i hrvatski nacionalizam dobili su u Jelačiću relativno najpogodnijeg čovjeka za ostvarenje svojih težnji. U tom su vremenu ove težnje uglavnom bile pomirene, jer je najbitnije bilo očuvati cjelovitost Monarhije i vratiti sada samostalnu Mađarsku u njezin okvir. Tek će znatno kasniji događaji, od jeseni 1848., pokazati

¹² Isto, 71-73.

¹³ Poznata je i u historiografiji utjecajna tvrdnja dr. Šidaka, "Narodna zahtjevanja", inače odličnog poznavatelja hrvatske Četrdesetosme, o zahtjevima skupštine od 25. ožujka kao programu hrvatskog pokreta 1848.-1849. To je svakako točno ako se odnosi na gornje zahtjeve, ali ne ako se uzme u obzir da u njima nisu sadržani neki kasnije također vrlo značajni, ili, čak, presudni zahtjevi, poput ideje austroslavizma, otcjepljenja od Mađarske i političkog povezivanja Hrvatske sa susjednim slovenskim i srpskim krajevima u okviru Monarhije.

da su sve druge težnje dinastije i hrvatskog nacionalizma bitno suprotne. Te će razlike uvjetovati tragediju hrvatskog pokreta, ali i bana Jelačića osobno.¹⁴ U literaturi postoji mišljenje da bi Hrvati, bez Jelačića, krenuli revolucionarnim mađarskim putem, a tek su ih veliki banov autoritet i njegova diplomatska vještina od toga odvratili.¹⁵ To bi možda bilo moguće kada bi uistinu, kako smatra J. Šidak,¹⁶ peštanska i zagrebačka zahtjevanja pokazivala veliku bliskost. Hrvatski su zahtjevi, očito, značili težnju za radikalnim preokretom dotadašnjega nepovoljnog položaja Hrvatske i hrvatskog nacionalizma općenito. Oni su možda bili, u pojedinim odredbama, poput ostanka narodne vojske kod kuće i mjera za društvenu modernizaciju, ali ne i stvaranja hrvatske vlade, pod utjecajem peštanskih zahtjeva od 15. ožujka 1848. No, oni su, kako izričito stoji u "Zahtjevanjima naroda", a još se jasnije vidi iz drugih izvora, pogotovo novinskih članaka, sadržavali i težnju, koja će se u kasnijim mjesecima stalno ponavljati u hrvatskoj politici, za očuvanjem cjelovitosti Habsburške monarhije, dakle, realne unije između zemalja Cislajtanije i Translajtanije. Peštanska zahtjevanja, kao i ustupci dani Mađarima, značili su, nasuprot tome, pretvaranje dotadašnje realne unije između istočnog i zapadnog dijela Monarhije u personalnu uniju. Štoviše, i ta je personalna unija postojala samo na papiru, jer je, prema mađarskim ustavnim zakonima iz travnja 1848., kralj mogao obavljati svoje prerogative samo ako prebiva u Pešti, što, dakako, nije bio slučaj. Hrvatski zahtjevi ne traže, za razliku od mađarskih, posebnu hrvatsku vojsku, financije i diplomaciju, a to je logično proizlazilo iz nastojanja da se očuva cjelovitost Monarhije, koju su Mađari "legalno" negirali. Posebna hrvatska vlada, kao najvažniji zahtjev, uz teritorijalnu cjelovitost, nije zamišljena kao potpuno samostalna od Beča, već kao vlada ograničeno samostalne države, podložne po tadašnjim idejama kralju, a kasnije, posebno u zaključcima Sabora, i ustavnim bečkim organima. Nepostavljanje zahtjeva za hrvatskom vojskom, financijama i diplomacijom ostala je, osim djelomično kasnijeg programa stvaranja narodne vojske, ali kao dijela austrijske vojske, konstanta u hrvatskoj politici 1848.-1849. Ona nije proizlazila iz pristajanja uz reakciju, već je bila posljedica spoznaje hrvatskih političara i javnosti da opće geopolitičke prilike u srednjoj i jugoistočnoj Europi nisu povoljne za potpuno osamostaljenje Hrvatske. Opravdanost takvih uvjerenja pokazat će se, uostalom, i kod kasnijeg sloma mađarske revolucije. Također, česte izjave u hrvatskoj politici o očuvanju cjelovitosti Austrije nisu bile, kako će budući događaji pokazati, samo izraz formalne lojalnosti i oportunitizma, već načelna distanca od mađarskog separatističkog pokreta i putokaz za kasnija formuliranja dugoročne hrvatske nacionalne politike. Ostaje hipotetično pitanje, o kojem je historiografski bespredmetno raspravljati, kako bi se hrvatski nacionalisti ponašali u kritično doba po opstanak Carstva, u proljeće i ljetu 1848., da su znali kako će revolucija završiti i što (ne)će ostati od njihovih nacionalnih težnji. Kritično razdoblje u hrvatsko-mađarskim odnosima trajalo je od kraja ožujka do polovice svibnja 1848., tj. od formuliranja osnovnih hrvatskih nacionalnih zahtjeva do dolaska na vlast Narodne stranke u Zagrebačkoj županiji i konačne odluke Banske konferencije (vijeća) o sazivu Sabora. U tom su se razdoblju, uglavnom u njegovom prvom dijelu, još uvijek javljali pokušaji

¹⁴ O Jelačićevu imenovanju usp.: F. Šišić, *Kako je Jelačić postao banom*, *Jugoslavenska njiva* VII./II., Zagreb, 1923., 409-419, 453-462 i J. Šidak, "Narodna zahtjevanja", 40-44.

¹⁵ J. Neustädter, *Le ban Jellačić et les événements en Croatie depuis l'an 1848*, I. Zagreb 1942., 350, 353, 370 (prijevod: *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848.*, I. Zagreb 1994., 302-303, 315-316); F. Šišić, n. dj., 727-728).

¹⁶ J. Šidak, "Narodna zahtjevanja", 56-57.

pomirenja dviju nacionalnih politika, ali i sve je više sazrijevala spoznaja o neophodnosti potpunog odvajanja Hrvatske od Pešte zbog zadržavanja i pojačavanja ranije mađarske isključivosti, protiv koje se više nije moglo apelirati na Beč. Križevačka županija bila je prva hrvatska oblast, koja je, na izvanrednoj skupštini 28. ožujka 1848., a na prijedlog istaknutog hrvatskog književnika i političara mađarskog porijekla Ljudevita Vukotinovića, odbila priznati mađarsku vladu, jer je nastala bez hrvatskog utjecaja i želi Hrvatskoj nametnuti mađarski jezik.¹⁷ Isti je dan Križevačka županija, kao prva od svih hrvatskih oblasti, uputila dopis novom banu Jelačiću u kojem je pozdravila njegovo imenovanje za bana, jer u sadašnjim okolnostima potreban je narodni ban, ali i vojnik. Navela je da su bečke promjene probudile usnule austrijske narode, a posebno Hrvate, i gurnule ih na polje dugo čekanog narodnog razvitka. Sada je potrebno Hrvatsku postaviti "na onakov temelj, na kom će položena na načela Narodnosti i reprezentativnog ustava veselo procvasti u vjekove buduće". Županija poziva bana da što prije dođe u Hrvatsku, čiji će domoljubi čuvati vjernost kralju, ali neće zaboraviti "da su sinovi velike Slave matere naše, koja ih postavi u jugu na izgled svim Južnim Slavjanom".¹⁸ Takvo stajalište, međutim, nije, potkraj ožujka 1848., bilo jedinstveno u hrvatskoj politici. Mnogi dokumenti govore o još snažnom uvjerenju, temeljenom na višestoljetnom političkom savezu, da će biti moguće postići miran hrvatsko-mađarski modus vivendi na temelju pune ravnopravnosti ili, barem, kompromisa dviju nacija i država. Zagrebačka je županija još uvijek bila u rukama Hrvatsko-vugerske stranke, koja je, dakako, bila za čvrsti savez s Mađarskom. I u Slavoniji je tada prevladavala težnja za održavanjem dobrih odnosa s mađarskom vladom, ali uz uvjet da poštuje hrvatsku samoupravu i narodnost, te pripadnost Slavonije Banskoj Hrvatskoj.

Od kraja ožujka do druge polovice travnja 1848. dolazi do pojave nekoliko značajnih novinskih članaka i brošure istaknutih hrvatskih javnih djelatnika u kojima se analiziraju tekuće političke prilike i nastoji uputiti na poželjno djelovanje u budućnosti. U njima se uglavnom odgovara i na spomenuti mađarski proglas od 31. ožujka 1848., koji su mađarske pristase raspačavale po Hrvatskoj i Slavoniji. *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* pisale su da Hrvatskoj treba, nakon dobivanja narodnog bana, i odgovorna vlada, jer je to "ona točka, od koje sva zavisi stvar naša; ministerium osobiti jedino je sigurno jemstvo, koje nam kabinet bečki dati može i uvjeriti nas da iskreno želi našu narodnost održati i zaštititi. Odrékne li nam se ministerium, odriče nam se i narodnost." Hrvati imaju puno više prava na posebnu vladu od Mađara, jer su održavali Austriju u prošlosti i stekli velike zasluge za dinastiju.¹⁹ Osvrćući se na mađarske proglašenja, Šulek je istaknuo da Mađari sada nude Hrvatima prijateljstvo i bratski savez, iako su ih ranije stalno ugnjetavali. Svoju privrženost novim načelima jednakosti i pravednosti trebaju najprije pokazati prema nemađarskim narodima u Ugarskoj: "Ako Magjari hoće da se s nami sdruže, neka izjave svečano jednakost svih narodnostih pod ugarskom krunom - pa je mir gotov." To je u skladu s modernim načelom jednakosti, koje se treba protegnuti ne samo na pojedine građane, kako tvrde Mađari, već i na cijele narode. Mađari govore, nastavlja Šulek, da se ne bore za narodnost, već za slobodu "nu mi nepoznajemo slobode bez narodnosti. Il zar je moguće da budu pojedini ljudi slobodni, a ne i sav narod? Mi dakle želimo slobodu u narodnosti i narod-

¹⁷ NDHS, 1. IV. 1848./29.

¹⁸ HDA, BP, 1848/CLI./7. U istoj kutiji nalazi se mnoštvo dopisa hrvatskih oblasti, gradova, županija i općina Jelačiću s kraja ožujka i početka travnja 1848., u kojima se oduševljeno pozdravlja njegovo imenovanje za hrvatskog bana i izražava nada da će znati braniti hrvatsku narodnost, državnost i jezik.

¹⁹ NDHS, 8. IV. 1848./32.

nost u slobodi." Mađari dopuštaju Hrvatima korištenje hrvatskog jezika u domaćim poslovima, ali ovi to već imaju. Govore o svojoj vjernosti kralju, a rade na otcjepljenju Ugarske od Austrije. Njihov tisak svakodnevno piše različite stvari o Hrvatskoj i Hrvatima. Iz svih tih razloga Šulek preporučuje krajnji oprez prema Mađarima i nevjerovanje njihovim proglasima.²⁰ Vjerojatno najpoznatiji hrvatski odgovor mađarskim proglasima jest brošura istaknutog hrvatskog književnika i pjesnika iz Karlovca Ivana Mažuranića, izašla oko 10. travnja 1848. Na početku Mažuranić ističe hrvatsko zadovoljstvo mađarskim proglasima, jer u njima Mađari, do tada opijeni željom za nametanjem svoje narodnosti drugima, prvi put priznaju vrijednosti modernih načela narodne jednakosti. Hrvati su spremni zaboraviti na mnogobrojne uvrede i napade na njih mađarskog tiska i od mađarskih političara u požunskim saborima prije ožujka 1848., na koje nisu mogli, zbog cenzure i mađarske upornosti, odgovoriti. Načela "jednakosti, slobode i bratstva", nastavlja Mažuranić, naišla su i kod Hrvata na odaziv ne manje nego kod Mađara. No Hrvati traže i praktičnu primjenu ovih načela i to, prije svega, osiguranje ravnopravnosti za sve narode, jezike i vjeroispovijesti u Ugarskoj. U njoj živi više naroda i koristi se više jezika, koji trebaju imati jednaka prava, dužnosti i upotrebu u javnom životu, kao što je u Švicarskoj, koja je zahvaljujući tome izbjegla revolucionarna previranja. Svaki ugarski narod treba voditi poslove u svojem jeziku na području na kojem živi u većini i dobivati sve zakone na svojem jeziku sa značenjem izvornika. U državne službe mogu se primati samo oni koji poznaju glavne državne jezike, a koji se mogu ravnopravno koristiti i u središnjem saboru. Mažuranić zatim prelazi na hrvatsko-mađarske odnose i ističe neprihvatljivost mađarskih nasrtanja na cjelovitost Hrvatske kao suprotnost proglašenim načelima slobode i jednakosti. Pripadnost pojedinih hrvatskih krajeva Ugarskoj, poput Slavonije i Rijeke, ne samo da nije opravdana sa stajališta modernog prirodnog, nego ni sa stajališta tradicionalnog prirodnog prava. Bit hrvatsko-mađarskog spora pisac izražava sljedećim riječima: "A sva tajna nesrećnog razdora toga stoji jedino u tom što u vas do sad nigdje nebi u jeziku vašem razlike izmed riječi 'Ugrin' i 'Mađjar'. Jest, bo, pripuštamo, i Slavonia naša i hrvatsko Primorje naše u obširnijem smislu, kao i sva Hèrvatska i Dalmacia, krune ugarske radi, ugarske, ali mađarske nikada. Jer znajte da u dèržavopisju (statistici) našem imade na svijetu dèržava ugarska a mađarske niema... Jer dèržava mađarska imade na vašem papiru samo, a u naravi je i istini zaista niema... Hèrvatska kruna vierna je drugarica ugarske krune svete, ali mađarske krune pod ovijem suncem nepozna." Mađarska može biti samo jedan manji dio Ugarske, koja obuhvaća različite, pretežno nemađarske zemlje, narode i jezike. Mađari ne mogu poistovjećivati Ugarsku i Mađarsku niti prema broju, niti po vrijednosti, niti po pravu osvajanja. Mažuranić predviđa neizbježnost hrvatsko-mađarskog sukoba ako Mađari ne odustanu od nasrtanja na cjelovitost i samostalnost Hrvatske. Hrvati trebaju biti nezavisni od Mađara, slobodno izabirati bana, koji može zavisiti samo od kralja i zapovijedati vojnim i građanskim poslovima. Hrvatski sabor treba biti potpuno samostalan od ugarskih državnih tijela i organiziran na temelju modernoga predstavničkog sustava. Veza između Hrvatske i Ugarske može postojati u kraljevoj osobi, te u zajedničkom odobravanju poreza i regrutiranja, što pobliže treba odrediti dogovorom dvaju sabora.²¹

²⁰ B. Šulek, *Mađarske proklamacije* - NDHS, 13. IV. 1848/34.

²¹ Ivan Mažuranić, *Hèrvati Mađjarom. Odgovor na proglose njihove od ožujka mieseca i travnja 1848*, Karlovac, 1848. (reprint 1994.).

Polovicom travnja 1848. posebnu je brošuru objavio i poznati književnik mađarskog porijekla Ljudevit Vukotinović u kojoj se založio za potpuno upravno odvajanje Hrvatske od Ugarske. Povezanost bi mogla ostati tek na personalnoj razini na temelju zajedničke ugarske krune. Osnovni unutarnji zahtjev mora biti dobivanje odgovorne hrvatske vlade s kojom će morati prestati dotadašnje županijsko municipalno ustrojstvo sa samovoljom plemića i lokalnih službenika. Založio se i za osnivanje narodnih straža, te za uvođenje predstavničkog sustava na što široj osnovi, a ne njegovo ograničavanje imovinskim cenzom.²²

Jedan od najvažnijih programatskih tekstova hrvatske politike iz prvih tjedana revolucije svakako predstavlja članak Ivana Kukuljevića, koji je uredništvo *Novina dalmatinsko-hrvatsko-slavonskih* svesrdno preporučilo čitateljima. Kukuljević razlikuje tri temeljna gledišta na kojem bi svaki narod trebao osnivati svoju politiku. Prvo je gledište čovječanstvo, to jest načela Francuske revolucije o slobodi, jednakosti i bratstvu kako prema pojedincima, tako i prema narodima. Drugo je načelo odnos prema vlastitom narodu, koje se, za Kukuljevića, izražava u slavenskoj solidarnosti i obrani interesa slavenskih "plemena". U tome se Slaveni trebaju ugledati u primjer Talijana i, posebno, Nijemaca, koji nastoje prevladati svoju političku podijeljenost i povezati se u jednu cjelinu. Po uzoru na Njemački pretparlament u Frankfurtu,²³ Slaveni u Austriji i izvan nje trebaju se okupiti na općem saboru radi dogovora o međusobnoj pomoći, ali bez negiranja postojećih državnih granica. Treće se gledište tiče odnosa Hrvatske prema Ugarskoj. Hrvati žele, nastavlja pisac, i nadalje ostati pod ugarskom krunom s kojom su se u prošlosti dobrovoljno i slobodno sjedinili, te u užem političkom savezu. No, za to je potrebno ostvariti "p o d p u n u s l o b o d u i j e d n a k o s t s v i u h n a r o d a h n a z e m l j i u g a r s k o j s t a n u j u ć i h , d a k l e i s v i u h j e z i k a h u i s t o j z e m l j i v l a d a j u ć i h . . . Iz toga uzroka moramo se svom silom opréti Magjarom, njihovomu narodnomu usurpiranomu despotizmu, njihovoj pohlepi za gospodstvom i zajedno njihovoga stabla ministrom, koji su sve do najnovijih događajih branili samo interes magjarskoga naroda, kao jedne samo česti stanovništva zemlje ugarske, i koji su svi skupa aristokrate, a ne, kao što vrême zahtěva, i drugih stališah." Hrvatska treba imati svoju posebnu vladu i sabor potpuno nezavisan od ugarskih organa, a na kojem trebaju biti zastupana nekadašnja hrvatska područja, koja su nasilno od nje odvojena, tj. Međimurje. Isto načelo zastupstva na Saboru mora vrijediti i za Vojnu granicu. Četvrto je gledište hrvatske politike prema austrijskom carstvu. Hrvati očekuju od dinastije da im vrati krajeve, koje im po povijesti i prirodnom pravu pripadaju, poput Dalmacije, istočne Istre, kvarnerskih otoka i pograničnih mjesta Kranjske. Također žele i očekuju pridruženje, na dobrovoljnoj osnovi, Kranjske i slovenskog dijela Koruške i Štajerske, koje bi bile povezane s Hrvatskom na temelju banske vlasti i Sabora.²⁴

To su navažniji programatski tekstovi hrvatske politike u travnju 1848. No, oni bi ostali mrtvo slovo na papiru da nisu praćeni događajima, koji su bitno odredili cjelokupan tijek hrvatskoga Četrdesetosmaškog pokreta. Što se tiče osoba središnje mjesto u hrvatskom pokretu od kraja ožujka 1848. nedvojbeno pripada banu Josipu Jelačiću. On je 9. travnja 1848. položio pred

²² Ljudevit Vukotinović, *Někoja glavna pitanja našeg vrěmena*, Zagreb, 1848.

²³ Pretparlament u Frankfurtu na Maini zasjedao je od 31. ožujka do 4. travnja 1848. i pripremio početak Sve-njemačkog parlamenta u istom gradu, koji je otvoren 18. svibnja 1848. Njemu su prisustvovali zastupnici iz svih njemačkih država, te iz zapadnih pokrajina Austrije, uključujući češke i slovenske krajeve, ali gotovo isključivo njemačke nacionalnosti.

²⁴ Ivan Kukuljević, *Kakva trěba da bude u obće politika naša* - NDHS, 20. IV. 1848./37.

kraljem bansku zakletvu, ali morao je pristati na prisutnost mađarskoga potkancelara, čime se formalno izrazila njegova potčinjenost vrhovnim mađarskim organima. Dodijeljena mu je čast feldmaršalleutenanta i zapovjednika Hrvatske vojne granice. Slavonska vojna granica ostala je pod zapovjedništvom petrovaradinskoga generala Johanna Hrabowskog, koji će, u kasnijim mjesecima, imati istaknutu ulogu u hrvatskom pokretu. Ova razlika učinjena je vjerojatno zbog mađarskog nastojanja da Slavoniju što više odvoje od Hrvatske i, po mogućnosti, neposredno je pripoje svojoj državi. Značajno je da je Jelačić odbio prisustvovati svečanom zatvaranju Mađarskog sabora u Požunu 11. travnja 1848., kada su konačno potvrđeni njegovi Ustavni zakoni. Time je simbolično izrazio svoju nesuglasnost s politikom službenih mađarskih državnih organa. Jelačić se 18. travnja 1848. vratio u Hrvatsku i Zagreb, gdje mu je priređen svečani doček. Do tog su trenutka već sazreli uvjeti za potpuni prekid političkih veza Banske Hrvatske s Peštom. Jelačić je 25. travnja 1848. izdao proglas Hrvatima i Srbima u Trojednoj kraljevini u kojem ih je obavijestio o svojem imenovanju za bana. Istaknuo je da želi raditi u interesu kralja, naroda i domovine. Što se tiče odnosa prema Mađarima Jelačić je istaknuo da je prevrat "potresao i obalio stare temelje društvenog života, narodnih i državnih odnošenja, a imenito našeg odnošenja k staroj našoj saveznicu Ugarskoj. - Zato treba, imajući starinski naš savez sa samom krunom ugarskom pred očima, o tom da nastojimo, da se, prekinuvši dotle svaki obzir na novo sadanje praviteljstvo ugarsko, osnuju novi temelji odnošenja između nas i krune ugarske u duhu slobode, samostalnosti, jednakosti i onako, kao što se to slobodnom i junačkom narodu pristoji." Glavna je briga, nastavlja ban, sazivanje sabora, gdje će se odrediti osnovni hrvatski nacionalni zahtjevi i uz zastupanje Dalmacije koja bi se konačno trebala i de facto pridružiti Banskoj Hrvatskoj. Za ostvarenje ovih ciljeva potrebna je sloga cijelog naroda Trojedne kraljevine, bez razlike vjeroispovijesti i staleža. Na kraju ban šalje pozdrav stanovništvu u svim hrvatskim pokrajinama, kao i Slavenima izvan Trojedne kraljevine.²⁵ Isti je dan Jelačić proglasio ukidanje kmetskih odnosa u hrvatsko-slavonskom Provincijalu, a 27. travnja 1848. proglasio je prijeki sud protiv otimača vlastelinske imovine, ali i osoba koje su na selu širile promađarsku propagandu. U prvoj polovici svibnja 1848. uveo je vlast Narodne stranke u Zagrebačku županiju. Horvatsko-vugerska stranka nestala je s političke pozornice, a njezini su se pripadnici ili politički pasivizirali ili otišli u emigraciju.²⁶

Od kraja ožujka 1848., kako je istaknuto, postupno dolazi do pojačavanja protumađarskog raspoloženja u hrvatskoj javnosti. Na njega su djelovali kako mađarski progoni nemađarskih naroda sjeverno od Drave, tako i nastojanje mađarskog nacionalizma da uništi i onu skućenu samoupravu koju je Banska Hrvatska imala prije 1848. Ustavni zakoni Mađarskog sabora iz prve polovice travnja 1848. bili su vjerojatno, u tom razvitku, presudan događaj, jer su pokazali stav najvišeg mađarskog političkog tijela i mađarske službene politike. Prvi koraci mađarske vlade, odlučne u najoštrijem suzbijanju svakoga nezavisnog pokreta nemađarskih naroda, bio je samo novi pokazatelj nepomirljivosti dviju nacionalnih politika. Dodatnu je teškoću, za hrvatski nacionalizam, predstavljala nemogućnost oslonca, kao prije 1848., na Beč i kralja. Navedeni dokumenti pokazuju da je u hrvatskoj javnosti brzo sazrijevala, tijekom druge polovice ožujka i u travnju 1848., spoznaja o bitno različitim hrvatskim i mađarskim interesima.

²⁵ Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK), Zbirka starih i rijetkih knjiga i zbirka rukopisa (Zbirka), Zbirka letaka (ZL), Ban Jelačić, R VIIIa B-2/1848.

²⁶ O njima usp. navedene radove V. Koščaka.

²⁷ Vjerojatno nije slučajno da baš početkom travnja 1848. ovaj list mijenja ime u *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, jer je "horvatski" (mađ. Horvath - Hrvat) vrijedio kao mađarski izraz.

Iako pojedini pisci dopuštaju deklarativno očuvanje hrvatsko-mađarskog saveza, uvjetuju ga tolikim ogradama i zahtjevima da, čini se, ni sami nisu previše vjerovali u realnost takvih koncepcija. No, osnovni je i dominantan hrvatski zahtjev da Hrvatska bude potpuno nezavisna od Ugarske, sa svojom posebnom vladom, saborom i banskom vlašću, te da Mađari priznaju ravnopravnost nemađarskim narodima u Translajtaniji. Dok je mađarski nacionalizam ožujске događaje nastojao iskoristiti za osamostaljenje Mađarske od Beča, hrvatski su nacionalisti vidjeli u njima mo-gućnost za povećanje hrvatske unutarnje samostalnosti i što veće odvajanje od Pešte. Sukladno tome zagrebački listovi *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* i, nešto manje, *Agrarmer Zeitung* objavljuju, u ovom razdoblju, mnoštvo dopisa iz različitih krajeva Hrvatske i Mađarske o otporu pripadnika nemađarskih naroda zbog nastavljanja i pojačavanja mađarske hegemonije. Posebno prve novine, pod uredništvom Slovaka Šuleka, pokazuju sve izrazitiju antimadžarsku orijentaciju.²⁷ Pozorno se registriraju prvi počeci odlučnijeg otpora, posebno u srpskim, rumunjskim i slovačkim područjima, protiv mađarske vlade. Politika samostalne mađarske vlade i ustavni zakoni Mađarskog sabora također nisu mogli stvoriti nikakvo povjerenje u Hrvatskoj o iskrenosti mađarskih namjera i proglašenja Hrvatima. Samostalna mađarska država neposredno je ugrožavala političku opstojnost Hrvatske i nije se mogla uskladiti s hrvatskim inzistiranjem na cjelovitosti Monarhije.

Jelačićev proglas o prekidu službenih odnosa hrvatskih oblasti s mađarskom vladom završni je i najznačajniji čin u prvoj fazi hrvatsko-mađarskih odnosa 1848.-1849. To je bio prijelomni trenutak u razvitku hrvatskoga nacionalnog pokreta, koji je, neposredno ili posredno, utjecao na sve kasnije osnovne ideje u hrvatskoj politici i političkoj javnosti. Svojim je proglasom hrvatski ban u potpunosti prihvatio težnju najvećeg dijela hrvatske javnosti za potpunim osamostaljenjem Hrvatske od Mađarske, ali ostavio je otvorenom mogućnost stvaranja novoga hrvatsko-mađarskog saveza u budućnosti na temelju pune ravnopravnosti dvaju naroda i država i odstupanja Mađara od potpune samostalnosti. Takav savez, naravno, nije bio moguć, jer Mađari nisu priznavali ravnopravnost niti Hrvatskoj, niti nemađarskim narodima i nisu željeli odstupiti od samostalne vlade, koju su stekli u ožujku 1848. Može se, u cjelini, reći da je osnovni razlog hrvatsko-mađarskog sukoba u različitim pogledima na politički i državno-pravni odnos dviju država. Osnovno je bilo pitanje je li Hrvatska, kako su smatrali Mađari, integralni dio Mađarske s pravom, u krajnjem slučaju, na vrlo skućenu pokrajinsku autonomiju, ili je, kako su smatrali Hrvati, nezavisna država i u pogledu stanja u prošlosti i s stajališta modernoga prirodno-nacionalnog prava. Iz ovog osnovnog uzroka izvodila su se daljnja dva uzroka, a ona su bila pitanje cjelovitosti Habsburške monarhije i ravnopravnosti ugarskih naroda. Hrvatska je politika inzistirala na potvrdnom stavu prema ovim pitanjima, jer je smatrala nemogućim potpuno osamostaljenje Hrvatske, a samo bi u okviru Monarhije i s narodnom ravnopravnošću u Ugarskoj (ne: Mađarskoj) mogla biti konačno otklonjena prijetnja mađarske prevlasti. Sva tri uzroka hrvatsko-mađarskog sukoba - politički odnos Hrvatske i Mađarske kao primarni i cjelovitost Monarhije i ravnopravnost ugarskih naroda kao sekundarni - ostat će neotklonjena do kraja građanskog rata i završetka revolucije u Podunavlju i onemogućiti sporazum hrvatske i mađarske politike protiv austrijske reakcije.

U svojem otporu mađarskom nacionalizmu hrvatska politika nije mogla računati na potporu europske javnosti. Nacionalni pokret u Hrvatskoj mađarska je politika i javnost tretirala kao djelo malobrojnih fanatika i proaustrijskih reakcionara na čelu s Jelačićem. Mađarska je javnost, s jedne strane, prikazivala hrvatski pokret kao djelo austrijske reakcije, a, s druge strane, suprotno tome, kao izraz "panslavizma" i želje za prikljućenjem carističkoj Rusiji. Takvu su jednostranu sliku o hrvatskom nacionalizmu mađarski publicisti i političari dosta uspješno nastojali

proširiti u zapadnoeuropskoj javnosti. Veći dio javnog mnijenja i političkih listova u zemljama zapadne i srednje Europe smatrao je Mađare liberalima i boricima za slobodu, a Hrvate, kao i druge nemađarske narode u Transiljaniji, zaostalom pobornicima reakcije i austrijskog apsolutizma ili pak panrusizma. U tome se posebno isticao dio njemačke "demokratske" javnosti, posebno publicisti Karl Marx i Friedrich Engels u listu *Neue Rheinische Zeitung*, koja je u Mađarima gledala saveznika protiv slavenskih naroda i tobožnjega političkog "panslavizma", tj. pripojenja svih slavenskih krajeva carskoj Rusiji. Međutim, niti je mađarska politika od takvog crno-bijelog pristupa zapadnoeuropske javnosti imala praktične koristi, niti hrvatska politika štete. Bitna su se pitanja rješavala u političkim, a kasnije i vojnim sukobima unutar Monarhije. Javno mnijenje i službena politika u Bansknoj Hrvatskoj zauzimaju, prema tome, u drugoj polovici travnja 1848. izraziti protumađarski pravac, iako se formalno ne odriče mogućnost hrvatsko-mađarskog pomirenja. No Banska je Hrvatska bila prvo područje koje je i službeno odbacilo nadležnost mađarske vlade. To je, za mađarsku politiku, bio vrlo težak udarac, ne samo zbog gubitka veze s morem u području Rijeke s njezinim promađarski orijentiranim stanovništvom, već i zbog mogućeg utjecaja hrvatskog odvajanja na nemađarske narode. Stoga nisu izostale izvjesne protumjere službenih mađarskih političkih krugova koje su trebale natjerati Hrvate da se potčine peštanskoj vladi. Palatin je još 20. travnja 1848. pozvao Jelačića u Peštu na "usuglašavanje" političkih pitanja, 10. svibnja postavio mu je trodnevni ultimatum o opozivanju proglašenja o prekidanju veza s Peštom i o prijevremenom sudu, a 13. svibnja 1848. formalno mu je oduzeo bansku čast, poništio sve njegove naloge i proglase i imenovao generala Hrabowskoga kraljevskim komesarom i predsjednikom komisije za ispitivanje hrvatskih "smutnji". Mađarska je vlada u međuvremenu uspjela od kralja ishoditi ručna pisma 6.-8. svibnja 1848., kojim se Jelačić i Vojna granica izričito podrjavaju palatinu i peštanskoj vladi. Bečka je vlada službeno odbijala da pruži bilo kakvu potporu Jelačiću, polazeći od stava da Hrvatska pripada mađarskoj kruni. S druge strane, Jelačić je redovito o svojim postupcima obavještavao dvorske krugove i kod pojedinih članova dinastije, posebno kod nadvojvode Franza Karla, nalazio podršku i izraze razumijevanja. No, u cjelini, hrvatska politika od Beča nije mogla očekivati nikakvu, čak ni verbalnu potporu i sama se morala suprotstavljati Mađarima. Vrhunac mađarskog pritiska na hrvatsku politički pokret dogodio se neposredno prije početka rada Sabora i u prvim danima njegovoga zasjedanja. Najprije je kralj potkraj svibnja 1848. tražio od Jelačića da odustane od otvaranja Sabora, a zatim je, 10. lipnja 1848., potpisao dva proglašenja - stanovništvu u Provincijalu i Vojnoj granici - u kojima je formalno svrgnuo Jelačića s banske časti i imenovao Hrabowskog za kraljevskog komesara u Bansknoj Hrvatskoj. No, te su mjere ostale bez rezultata, jer niti Dvor, niti mađarska vlada nisu tada imali utjecaja na hrvatski pokret, koji se razvijao potpuno nezavisno, iako u znaku "lojalnosti" prema Austriji i bečkom Dvoru. Potkraj ožujka i u travnju 1848. pojavila se, u hrvatskoj političkoj javnosti, ideja o povezivanju Hrvata sa susjednim slovenskim nacionalnim pokretom, što je bilo povezano s nastojanjem da se Hrvatska čvršće poveže s austrijskim pokrajinama. No, hrvatsko-slovenski odnosi ostali su tijekom zbivanja 1848. i 1849. godine marginalnoga karaktera, a mnogo veće značenje dobit će, za hrvatsku politiku i političku javnost, odnosi prema srpskom nacionalnom pokretu u istočnoj Hrvatskoj (Srijemu) i južnoj Mađarskoj (Bačkoj i Banatu). Ovdje se, u proljeće 1848., razvio snažan srpski pokret, oslanjajući se na tradiciju i utjecaj Pravoslavne crkve, organizaciju i oružanu snagu Vojne granice, bogatstvo srpskoga građanstva u privredno razvijenim vojnim komunitetima i varošima i blizinu Kneževine Srbije. Nakon početnog pokušaja nalaženja zajedničkog jezika, srpski i mađarski pokret sukobili su se na pitanju priznavanja političke individualnosti srpske nacije u Mađarskoj. Srpski su nacionalisti, na skupštini u Sremskim Karlovcima

13. i 15. svibnja 1848. proglasili stvaranje Srpske vojvodine kao autonomne države u okviru ugarske krune i Habsburške monarhije na području Srijema, Baranje, Bačke i Banata na čelu s vojvodom kao vojnim i političkim poglavarom. Za vojvodu su izabrali graničarskog časnika Stevana Šupljikca, a za patrijarha metropolita Srpske pravoslavne crkve Josifa Rajačića. Ujedno su izrazili želju za stvaranjem političkog saveza s Trojednom kraljevinom na temelju pune ravnopravnosti.²⁸ U tome ih je motivirala težnja za lakšom obranom od Mađara i, vjerojatno, povezivanjem s brojnim stanovništvom pravoslavne vjeroispovijesti u Hrvatskoj i Slavoniji. Srpska je politika bila u znatno težem položaju od hrvatske, jer je srpsku autonomnu državu u okviru Monarhije tek trebalo stvoriti, a hrvatska je već postojala. To je, nadalje, značilo, da Srbi ne mogu kralju, kojemu su se jedino mogli obratiti, iznijeti svoje želje preko legalnoga državnog tijela. Od općih ustanova imali su jedino crkvenu skupštinu, iz koje je i nastala Majska skupština u Sremskim Karlovcima. Stoga je srpsko poslanstvo, s Rajačićem na čelu, svratilo početkom lipnja 1848., prilikom puta u Innsbruck, u Zagreb radi prisustvovanja početku saborskog zasjedanja i nastojanja da Hrvati posreduju kod Dvora za ispunjavanje srpskih želja. Hrvatska je javnost pozorno pratila razvitak srpskoga nacionalnog pokreta. Zagrebački su listovi objavili, tijekom travnja i prve polovice svibnja 1848., više dopisa i kraćih članaka u kojima se izražavala simpatija prema srpskom pokretu i osuđivalo mađarsko nepriznavanje političkih prava srpskog naroda u Ugarskoj. Simpatije hrvatske javnosti prema srpskom političkom pokretu u proljeće 1848. bile su logične, ako se ima na umu da je i u Hrvatskoj tekao sličan razvoj u pravcu sve većeg zaoštavanja odnosa prema Mađarima. Jelačić je 8. svibnja 1848. zatražio od metropolita Srpske pravoslavne crkve Josifa Rajačića koji je imao sjedište u Sremskim Karlovcima, da odbaci crkvenu skupštinu zakazanu od mađarske vlade, jer su odnosi s njom prekinuti.²⁹ Stoga ne iznenaduje da je hrvatska javnost pozdravila i zaključke srpske skupštine u Sremskim Karlovcima od 13. i 15. svibnja 1848., iako je ona i jedan dio Hrvatske - Srijem - namjeravala uključiti u Vojvodinu. Od toga se tada nije pravio problem, jer se općenito smatralo da je najvažnija međusobna politička povezanost kako bi se dva nacionalna pokreta obranila od mađarskog nacionalizma. Rajačić je, u pismu Jelačiću 14. svibnja 1848., izrazio uvjerenje da će se ban obradovati zaključcima srpske skupštine, jer Srbi ne žele "i najmanju kakovu preporunu napredovanju hrvatskoga naroda na put metnuti".³⁰ Hrvatska se politika nastojala povezati i sa službenim krugovima Kneževine Srbije. Jelačić je 16. svibnja 1848. uputio srbijanskom knezu Aleksandru Karadorđeviću pismo u kojem je istaknuo da Srbe i Hrvate povezuje opasnost od Mađara i zamolio novčanu pomoć za pripremanje eventualnog rata protiv mađarske vlade.³¹

Ideja povezivanja sa Srbima iz južne Mađarske ostat će jedna od značajnijih nastojanja u hrvatskom nacionalnom pokretu 1848.-1849. Ona je proizlazila iz obostrane ugroženosti od mađarske vlade, nemogućnosti vlastitoga nacionalnog osamostaljenja, odnosno, kod Srba, priključenja Srbiji i, shodno tome, nastojanja da se očuva cjelovitost Austrije. Pri tome je došlo do potiskivanja u drugi plan određenih hrvatsko-srpskih suprotnosti, poput razlike u vjeroispovi-

²⁸ R. Perović, *Grada za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848-1849*, (dalje: *Grada*), I., Beograd, 1952., dok. 182/str. 258.

²⁹ HDA, BP, 1848./CLI./115.

³⁰ NDHS, 20. V. 1848./50.

³¹ J. Šidak, *Odnosi bana Jelačića, 79-80. O hrvatsko-srpskim odnosima u proljeće 1848. opširnije piše I. I. Leščilovskaja, Običestvenno-političeskaja borba, 69-83.*

jesti koja je bila vrlo izrazita, u obliku vjerskog antagonizma, u puku, ali djelomično i kod obrazovanih slojeva. Druga je važna suprotnost bilo teritorijalno pitanje, tj. polaganje prava na isto područje, to jest Srijem i dio istočne Slavonije. Srbi su pokazali nastojanje da u svoju autonomnu državu - Srpsku vojvodinu - uključe cijeli Srijem, koji je pripadao Hrvatskoj, dakle i njegov zapadni dio u kojem su bili u manjini. Teritorijalno pitanje u hrvatsko-srpskim odnosima doći će do izražaja već na početku zasjedanja Hrvatskog sabora u lipnju 1848., dok će vjerski antagonizam kod širih slojeva, posebno u istočnoj Slavoniji i Srijemu, ostati latentno prisutan do kraja revolucije i opterećivati odnose između dvaju nacionalnih pokreta. Navedene suprotnosti, posebno teritorijalno pitanje, dovoljno jasno pokazuju da su i suvremenici bili svjesni kako su posrijedi dva posebna nacionalna pokreta i da se ne mogu doslovno shvaćati česti navodi u izvorima o Hrvatima i Srbima kao "jednom narodu". Takve su bombastične fraze služile u političko-propagandne svrhe, radi zataškavanja nacionalnih suprotnosti i lakšeg ostvarenja hrvatsko-srpske političke i vojne suradnje, koja je bila 1848.-1849. neophodna za oba naroda. Osim nastojanja za povezivanjem s mađarskim Srbima i dobivanja novčane pomoći od srbijanskoga kneza hrvatski su političari razvili, u tijeku svibnja 1848., i druge aktivnosti u cilju obrane hrvatske samostalnosti i smanjivanja mađarskog pritiska na Hrvatsku. Jelačić je potkraj travnja pozvao više istaknutih hrvatskih javnih djelatnika iz politike i književnika u Zagreb radi savjetovanja i pomaganja u upravljanju zemljom. Time je 8. svibnja 1848. počela rad Banska konferencija, odnosno buduće BANSKO VIJEĆE, koje je izradilo "Naredbu o pozivanju i zastupanju sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije". Gradske i županijske i crkvene oblasti, te graničarske regimente i komuniteti, trebali su, prema njoj, izabrati 192 zastupnika, a prema položaju ili porijeklu mogli su, kao virilisti, doći, kao i prije 1848., crkveni dostojanstvenici, velikaši, riječki upravitelj, svi veliki župani, upravitelji komorskih imanja, ban, viceban, članovi Banskog stola i predsjednici sudbenog i mjenbenih sudova u Zagrebu, Karlovcu i Rijeci. Biračko pravo imalo je 40.000 ljudi zbog postojanja imovinskog cenza, ali, usprkos tome, radilo se o prvom, makar i djelomično, predstavničkom saboru u hrvatskoj parlamentarnoj povijesti. To je bila jedna od najznačajnijih prijelomnica u političkom životu Hrvatske XIX. stoljeća i, uz ukidanje kmetstva i uvođenje narodnog jezika u javne poslove, svakako najznačajnija tekovina hrvatskoga četrdesetosmaškog pokreta, koja u kasnijim desetljećima više neće dolaziti u pitanje, iako će biti korigirana u korist potpuno predstavničko-nacionalnog sustava. Naime, sabor-ski zastupnici 1848. nisu predstavljali neposredno narod, kako je "normalno" za moderni predstavnički i parlamentarni sustav, već pojedine oblasti, tj. županije, gradove, samostane, graničarske regimente, zagrebačku akademiju itd. Radilo se, dakle, o posrednom parlamentarnom sustavu, naslijeđenom iz korporativnog sustava uobičajenog u predožujnsko doba. Seljaci su glasovali posredno za izbornike, a ostali - plemići, činovnici, obrtnici, trgovci i svećenici neposredno za kandidata određene oblasti.³² Usprkos ovom svojevrsnom korporativnom načinu predstavljanja i visokom imovinskom cenzu Sabor je, kao prvi moderni hrvatski predstavnički parlament, pobudio veliko odobravanje u hrvatskoj političkoj javnosti i nadu da će on sudbinski odrediti političku budućnost Hrvatske, ali i drugih južnoslavenskih zemalja unutar Monarhije pa i šire.³³ Banska je konferencija uputila 11. svibnja 1848. kralju

³² HDA, ZS I., 1848./131-136.

³³ Andrija Uhernik, *Kakav treba da bude saborski poslanik?* - NDHS, 25. V. 1848./52; *Wie steht es denn mit uns und wo soll es hinaus?* - AZ, 30. V. 1848./58, 1. VI. 1848./59, 8. VI. 1848./62, 10. VI. 1848./63, 15. VI. 1848./65, 17. VI. 1848./66, 22. VI. 1848./68.

opširnu adresu u kojoj je tražila potvrdu svih Jelačićevih odluka, posebno onih o prekidu veza s Mađarima i o prijekom sudu, ističući da je to jedini način da se spriječi izbijanje građanskog rata u istočnom dijelu Monarhije.³⁴

II. Vrijeme Sabora

Sabor je započeo zasjedanje u Zagrebu 5. lipnja 1848. U uvodnom govoru nakon banske instalacije, koju je obavio metropolit Rajačić, Jelačić je istaknuo određivanje odnosa prema dinastiji i Ugarskoj kao najbitnije zadaće Sabora. Ovdje okupljeni zastupnici više ne predstavljaju, kao ranije, privilegirane staleže, već cjelokupni narod i moraju svojim djelovanjem potvrditi načela jednakosti, slobode i bratstva. Uz odanost domovini zastupnici trebaju ustrajati u vjernosti prema kralju. Što se tiče odnosa prema Ugarskoj, Jelačić je smatrao potrebnim da "glede naših odnošenja naprama Mađarom takova si uzmemo načela, usljed kojih uzdržat će se savez s rečenom krunom ugarskom tim vendar načinom, da jednakost pravah, i slobodno razvijanje narodnosti svim narodom, koji živu pod ugarskom krunom, prosto i nezaprčeno ostane". Hrvatski je ban nadalje istaknuo da "na temelju slobode, jednakosti i bratinstva osnivaju i osnivati se imadu sva odnošenja medju vladom i narodom, - to zahtjeva silni duh vremena, u kome čovječnost k savrššenosti teži". Na taj se temelj trebaju postaviti i Hrvati u uređivanju svojih odnosa prema Mađarima, jer ne mogu stalno s njima ratovati, ali svoja su prava spremni oružjem braniti, ako njihovi sjeverni susjedi ustraju u dotadašnjoj hegemonističkoj politici. Hrvati se ne mogu potčiniti mađarskoj vladi, koja je učinila kralja potpuno zavisnim od sebe, "ter tako načelo monarhičko u temelju uzdržmala". Što se tiče optužaba protiv hrvatske politike za njezin tobožnji pansrusizam i panslavizam, ban je naveo da se "sva simpathia i ljubav pram suplemenikom našim slavjanskim proteže jedino na narode, nipošto pako na vlade njihove, jerbo u toj sveobćoj uzajemnoj ljubavi nalazimo najjačje jamstvo narodnog života našeg".³⁵ Sabor je potvrdio, na početku zasjedanja, sve privremeno donesene Jelačićeve odluke iz travnja i svibnja 1848., među kojima je svakako bila najvažnija ona o prekidu službenih veza s mađarskom vladom i zahvalio banu na odlučnosti u obrani nacionalnih interesa.³⁶ Prve saborske sjednice protekle su u znaku razmatranja hrvatsko-srpskih odnosa, jer se srpsko poslanstvo žurilo u Innsbruck. Sabor je prihvatio savez sa Srpskom vojvodinom i obvezao se da će srpske želje, tj. zaključke narodne skupštine u Sremskim Karlovcima, podupirati na Dvoru. Obvezao se, što kasnije nije provedeno, imenovati odbor, koji će, u suradnji sa srpskim odborom, izraditi "ustav medjusobnih odnošenja vojvodovine pram trojedne kraljevine".³⁷ Tom je prilikom došlo do oštrije polemike među zastupnicima, jer su pojedinci, posebno senjski biskup Mirko Ožegović, barun Kulmer i Janko Drašković, smatrali da se Srijem ne može oduzimati banskoj vlasti dok status Srpske vojvodine ostaje neriješen. Metropolit Rajačić odbio se upuštati u određivanje odnosa između bana i vojvode zbog neovlaštenosti srpskog poslanstva. Većina srpskih zastupnika, koji su govorili, smatrali su da vojvoda treba biti ravnopravan banu. Jelačić je, u nekoliko na-

³⁴ AHAZU, Ostavština bana Jelačića (OBJ), III/B-39; Stjepan Pejaković, *Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848*, Wien, 1861., dok. VII./str. 14-18.

³⁵ *Zapisnik sabora trojedne kraljevine Dalmatinske, Hrvatske i Slavonske 5. i sljedećih mjeseca lipnja i srpnja danah godine 1848. deržanog*, Zagreb, 1848., čl. I./str. 5-7 (dalje: *Zapisnik*).

³⁶ Isto, III./8.

³⁷ Isto, VII./9.

vrata, nastojao diplomatski smiriti nastalu polemiku, navodeći kako je ona nepotrebno, pošto su Hrvati i Srbi "jedan narod".³⁸ Biskup Ožegović upozorio je da je proglašeni hrvatsko-srpski "savez" vrlo neodređen i nejasan. To se posebno izrazilo u proturječnim zaključcima o Srijemu, jer čl. VII. prihvaća njegovu pripadnost Vojvodini, a čl. XI. ističe odlučnost Trojedne kraljevine da brani od Mađara sva svoja područja, uključujući i Petrovaradinsku regimentsku u Srijemu. Većina je zastupnika smatrala, i u tom smislu vjerojatno treba tumačiti čl. VII., da treba izraziti općenitu podršku srpskim zahtjevima, ali da Srijem treba ostati u sastavu Trojedne kraljevine dok se ne uredi odnosi, uključujući i razgraničenje, između nje i Srpske vojvodine. Takvo će stajalište kasnije, do kraja revolucije, zastupati i hrvatska službena politika, poput bana Jelačića i Banskog vijeća. Hrvatsko-srpske polemike na Saboru oko pripadnosti Srijema i odnosa bana i vojvode nisu bile komentirane u zagrebačkim listovima, osim članka Lj. Vukotinića, koji se založio za izbjegavanje svakog sukoba i očuvanje hrvatsko-srpske suradnje.³⁹ Zastupnici su zatim, u vremenu od 7. do 12. lipnja 1848., prešli na razmatranje odnosa prema Ugarskoj i Monarhiji u cjelini. U Saboru je postojala manjina zastupnika, koja se zalagala za očuvanje saveza s Ugarskom (ne: Mađarskom), smatrajući da će Mađari, u novim okolnostima, morati promijeniti svoju dotadašnju politiku i priznati ravnopravnost nemađarskim narodima. Svoje nastojanje za očuvanjem hrvatsko-ugarskog saveza posebno su temeljili na financijskoj slabosti Hrvatske i ostankom svih hrvatskih krunskih dobara pod kontrolom mađarske vlade. No, velika većina zastupnika izjasnila se za odvajanje od Ugarske i pridruženje austrijskim pokrajinama. U tom je pogledu svoje najvažnije zaključke, a tada i najbitnije ciljeve hrvatske politike općenito, Sabor formulirao u članku XI./1848. Budući da Trojedna kraljevina ne može priznati postojeću mađarsku vladu i odbija sve njezine naloge, neophodno je stvaranje privremene hrvatske vlade pod imenom "državnog vjeća". Izražavajući uvjerenje o potrebi očuvanja Habsburške monarhije, Sabor je odredio financijske, vojne i trgovačke poslove, uz vanjske, koji nisu izričito spomenuti, kao zajedničke za sve zemlje Monarhije, kojima bi trebao upravljati središnji austrijski parlament i njemu odgovorna vlada. Svi bi ostali poslovi bili autonomni za Hrvatsku, uključujući i upotrebu hrvatskog jezika ne samo kao službenog unutar Hrvatske, već i u službenim dopisima austrijske vlade i kralja hrvatskim državnim organima. Sabor je tražio i pobliže neodređeni politički savez Srpske vojvodine, južne Štajerske, Koruške, Istre i Gorice s Hrvatskom. Izrazio je i želju za očuvanjem "priateljskog saveza" s ugarskim narodima na temelju Pragmatičke sankcije i načela jednakosti, slobode i bratstva s tim da se konkretni uvjeti saveza izrade tek nakon određenja odnosa prema Austriji i Ugarskoj. Za zastupanje hrvatskih interesa na Dvoru određen je Franjo Kulmer. U istom je članku Sabor odredio četiri zastupnika kao poslanstvo austrijskom parlamentu, koji je uskoro trebao u Beču započeti rad "za pokazati pako djelom, da se trojedne kraljevine ukupnoj državi ozbiljno prislanjaju, i da se izpunjenje željah naroda trojedne kraljevine u obziru užjeg saveza sa celokupnom austrijskom monarhiom laglje postići može..."⁴⁰

³⁸ NDHS, 8. VI. 1848./58.

³⁹ *Saborske novine* (SN), 8. VI. 1848./3.

⁴⁰ *Zapisnik*, XI./10-12. Članak XI. šire je obrazložen, kroz povijesnu argumentaciju o tradicionalnoj nezavisnosti Hrvatske od Ugarske, u posebnoj reprezentaciji, koju je saborsko poslanstvo s Jelačićem na čelu ponijelo 12. lipnja 1848. na potvrdu kralju. U slanju poslanstva austrijskom Parlamentu jasno se izrazio primat, koji će i kasnije ostati primaran u hrvatskoj politici i široj javnosti, modernog načela parlamentarizma i odbacivanje tradicionalnog načela monarhijskog suvereniteta. O poslanstvu, koje nije bilo primljeno u srpnju 1848. u austrijski Parlament, detaljnije piše J. Šidak, *Poslanstvo*.

Pitanje teritorijalne cjelovitosti i ujedinjavanja hrvatskih zemalja bila je najvažnija zadaća dotadašnje hrvatske politike, pa i Sabora. I ovdje je pitanje Dalmacije dobilo, uz Vojnu granicu, najznačajnije mjesto. Zastupnici su 11. lipnja 1848. uputili kralju reprezentaciju u kojoj su tražili sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom, kojoj pripada i po povijesti i po etničkoj povezanosti. Banu treba predati vrhovno vojno zapovjedništvo u Dalmaciji i Slavoniji, jer od toga zavisi "srčnije rješenje pitanja o celokupnosti država austrijskih". Bansku vlast treba osigurati od bilo kakvih nasilja mađarske vlade, jer bi se inače mogao poremetiti mir, posebno u Vojnoj granici. Zastupnici izjavljuju da žele i nadalje braniti interese dinastije i cjelovitost Monarhije, "nu s druge strane iskreno i bez zatezanja izjavljujemo, da u onom nesretnom slučaju ako nas Vaše Veličanstvo pod nesretnom i pogibeljnom kockom dosad izkušenih pletkah mađarskog ministeria i nadalje bez nade ostavi, bit ćemo prinudjeni našu snagu i naše sve sile jedino na uzdržanje duševnog života, i narodne samostalnosti naše upotřebiti."⁴¹ Sabor je 10. lipnja 1848. uputio poseban proglas stanovništvu Dalmacije u kojem je izrazio žaljenje zbog nedolaska dalmatinskih zastupnika i pozvao ga da ih što prije pošalje, jer od sluge slavenskih naroda zavisi ne samo njihova budućnost, već i opstanak Austrije.⁴² Istodobno, Sabor je u posebnoj reprezentaciji tražio od kralja da se više ne šalju graničarske jedinice izvan Hrvatske, jer se, u suprotnome, neće moći održati red i mir, od kojeg zavisi sigurnost Trojedne kraljevine, ali i cjelovitost Monarhije.⁴³

U historiografiji postoji mišljenje da je Sabor u čl. XI. izrazio zahtjev za preuređenjem Austrije u federalnom, odnosno konfederalnom smislu, odnosno koncepcije kasnije poznate pod imenom austroslavizma, tj. nastojanja da se Habsburška monarhija očuva, ali i preuredi u interesu, prije svega, malih slavenskih naroda, koji se nisu osjećali dovoljno jakim za stvaranje samostalnih nacionalnih država.⁴⁴ Sabor je izrazio potrebu osiguranja što šire samostalnosti Hrvatske unutar Monarhije, ali nije jasno formulirao ideju austroslavizma, niti je govorio o bilo kakvom preuređenju Habsburške monarhije na jezično-etničkom ili bilo kojem drugom načelu. Ograničio se, što se tiče osnovnih državnih pitanja, na odnos Hrvatske prema središnjim bečkim ustavovima - kralju, vladi i parlamentu. Nijedan zastupnik u ovo vrijeme, barem od onih čije su govore objavile zagrebačke novine, nije izrazio ideju austroslavizma, niti preuređenje Austrije u federaciju/konfederaciju suverenih nacija. Tek se u kasnijem "Manifestu Naroda Hrvatsko-Slavonskoga", koji je Sabor donio početkom srpnja 1848., spominje, i to u samo jednoj rečenici, slobodan savez austrijskih naroda na temelju podjele poslova na središnje i posebne za svaki narod i saveznu državu. Sabor je, vjerojatno, bio svjestan da se tražena široka unutarnja samostalnost Hrvatske teško može ostvariti bez temeljnih promjena političkih odnosa u Habsburškoj monarhiji, ali bilo je politički "logično" pokušati najprije ostvariti osnovni nacionalni program, tj. teritorijalno jedinstvo i samostalnost vlastite zemlje. Ideja austroslavizma jasno se, međutim, oblikovala u češkoj politici u proljeće 1848., posebno zbog opasnosti od stvaranja velike njemačke države u koju bi bile uključene i češke zemlje. Posebno ju je jasno izrazio Sla-

⁴¹ SN, 20. VI. 1848./7.

⁴² HDA, ZŠ I., 1848./131-59.

⁴³ SN, 20. VI. 1848./7.

⁴⁴ Tadija Smičiklas, *Poviest hrvatska II.*, Zagreb, 1879., 490; V. Koščak, *Hrvatska politika*, 135; J. Šidak, *O tobožnjoj detronizaciji*, 117; I. I. Leščilovskaja, *Obščestvenno-političeskaja borba*, 94, 174-175; P. Korunić, *Program konfederalizma*, 110; Isci, *Hrvatski program*, 213; Nikša Stančić, *Što su sve povjesničari izmislili. U povodu najnovijih radova dr. Petra Korunića*, ČSP 25 (2-3), Zagreb, 1993., 256 (dalje: *Što su sve povjesničari izmislili*).

venski kongres u Pragu, na kojem su djelovali i hrvatski predstavnici. Ideja austroslavizma ipak se pojavila u ovo vrijeme hrvatskoj političkoj javnosti, ali ne u Saboru, nego u zagrebačkom tisku, koji je komentirao, pozdravio i djelomično, posebno B. Šulek, preširoko interpretirao saborske zaključke, prije svega čl. XI. Neposredno prije donošenja čl. XI./1848. Šulek je pisao da Hrvatskoj nisu dovoljne dotadašnje revolucionarne tekovine, poput slobode tiska, javnosti, predstavničkog sustava, građanske jednakosti itd., već joj je potrebna i nezavisna vlada odgovorna Saboru. No, u hrvatskom slučaju ona znači i sredstvo osiguranja nacionalnih interesa. Hrvatska mora u tome potražiti odgovarajućeg saveznika, jer je previše malena, čak i u slučaju povezivanja sa Srpskom vojvodinom, za samostalno postojanje. Taj saveznik ne može biti Ugarska od onog trena kada se faktički pretvorila u Mađarsku i kada su Mađari počeli tlačiti sve druge, a posebno slavenske narode u njoj. Hrvati se ne mogu potčiniti mađarskoj vladi, jer smatraju, za razliku od Mađara, da je ban jednak palatinu i jer poštuju cjelovitost Habsburške monarhije, koju su Mađari, stvaranjem samostalne vlade, negirali. Mađarski progoni nemađarskih naroda u Ugarskoj i nasrtanja na samostalnost Trojedne kraljevine također ne mogu biti Hrvatima nikakvo jamstvo za sklapanje bilo kakvog saveza s Mađarima. Pravi saveznik Hrvatima može biti samo Austrija, u kojoj više ne postoji birokratski, germanizatorski i neustavni sustav, već odgovorna vlada i ustavnost sa zajamčenom ravnopravnošću naroda. Povezivanjem s njom Hrvati će ojačati položaj austrijskih Slavena, olakšati pripojenje Dalmacije i Vojne granice i omogućiti brži privredni i kulturni napredak svoje zemlje. Komentirajući saborske zaključke, posebno čl. XI./1848., Šulek je istaknuo da je strah od povezivanja s Austrijom bezrazložan, jer u njoj sada vlada veća sloboda, nego u Hrvatskoj, s obzirom na to da plemstvo ranije nije imalo veći politički utjecaj. Šulek je jasno izrazio i kobno potcjenjivanje jakosti konzervativnih snaga u Austriji, koje je bitno određivalo postupke tadašnje hrvatske politike: "Da u Austriji stari system vlada ili barem da ima razloga, bojat se da će se opet povratiti: mi bi prvi kamen digli na onoga, koi bi nas na takvo šta nagovarao. Nu kao što rekoh, stvari su se sasvim proměnile, i mi bi se imali više bojati u Austriji ochlokratije nego bureaukratije." Hrvati se ne mogu proglasiti potpuno samostalnim, jer je prošlo vrijeme malih republika, kako pokazuju suvremeni događaji u Europi, a još ranije i u kod stvaranja Sjedinjenih Američkih Država. Hrvati se ne žele, ističe Šulek, "s monarhijom stopiti i u Austriji se kao raztopiti, mi se želimo s njome sdružiti, želimo da svi narodi austrijske monarhije sklope jedan 'Bundestafta]', u kojem bi svaka država kod svoje kuće bila slobodna i samo bi bila u savezu s ostalimi na koliko se to obćih interesah tiče."⁴⁵

Šulekovi članci predstavljaju prvu jasnu razradu ideje austroslavizma u hrvatskoj sredini 1848.-1849. Od lipnja 1848. austroslavizam se sve češće pojavljuje u zagrebačkom tisku i ubrzo postaje jedna od njezinih najčešćih i najznačajnijih koncepcija. Koncepcija austroslavizma izvorno je nastala u češkoj sredini, ali hrvatska je šira javnost imala nekoliko razloga za njezino prihvaćanje i kasnije, na temelju samostalnosti preko Banskog vijeća, najdosljednije zastupanje. Ona je bila posljedica, s jedne strane, uvida o nerealnosti potpunog osamostaljenja Hrvatske i, s druge strane, odbijanja mađarske prevlasti i predožujskog neustavnog sustava. Pridruženjem

⁴⁵ B. Šulek, *Poručanstva naše slobode* - NDHS, 10. VI. 1848./59; B. Šulek, *Naš savez s austrijskom monarhijom* - NDHS, 15. VI. 1848./61. Slične su stavove iznijeli i ostali zagrebački listovi, iako nisu, tako konzekventno razradili ideju austroslavizma, kao Šulek (Donat Tomić, *Ueber die Lebensfrage der Königreiche Kroatien und Slavonien* - AZ, 20. VI. 1848./67, 22. VI. 1848./68, 24. VI. 1848./69; *Die kroatische Frage und Oesterreich* - AZ, 8. VII. 1848./75, 11. VII. 1848./76, 15. VII. 1848./78, 20. VII. 1848./80, 22. VII. 1848./81; Ljud. Vukotinović, *Trojedna kraljevina i Austria* - SN, 15. VI. 1848./5).

austrijskim pokrajinama lakše bi se ostvarilo ujedinjavanje hrvatskih zemalja, posebno Dalmacije, Vojne granice i istočnih kotara Istre, koji su bili pod neposrednom upravom bečke vlade. Uz to, vjerovalo se da bi pridruživanje austrijskim pokrajinama omogućilo bržu kulturnu i privrednu modernizaciju hrvatskog društva. Pri tome se vjerovalo da obnova predožujskog stanja i pobjeda reakcije nije moguća, ali to nije bilo presudno za samu ideju austroslavizma. Naime, hrvatska se javnost dosljedno zauzimala za nju i u tijeku 1849., kada je obnova reakcije i prevladavanje konzervativnih snaga oko Dvora i austrijske vlade bila već gotova činjenica. Zagrebački je tisak smatrao da je austroslavizam, u postojećim okolnostima, jedina koliko-toliko prihvatljiva koncepcija, koju su mogli prihvatiti nacionalisti malih slavenskih naroda u Austriji, uključujući i Hrvate. No stvarnost je bila drukčija, jer su poljski nacionalisti uglavnom bili protaustrijski orijentirani, a slovenski, slovački i srpski nacionalisti ograničavali su uglavnom svoja nastojanja na stvaranje vlastite nacionalne države u okviru Austrije, odnosno Ugarske. Stoga su, kao dosljedni zagovaratelji austroslavizma 1848.-1849., preostali uglavnom samo Česi i šira hrvatska javnost. Hrvatska je javnost smatrala da bi habsburška dinastija trebala biti glavni čimbenik u ostvarenju austroslavističkih koncepcija, jer je većina austrijskih naroda zainteresirana za njihovo ostvarenje. Suradnja dinastije i potlačenih naroda Monarhije, Slavena i Rumunja, trebala bi slomiti otpor Nijemaca i Mađara i osigurati preuređenje Austrije u zajednicu slobodnih i ravnopravnih nacija. Ona je podrazumijevala bitnu promjenu postojećih političkih, državnih, pravnih, socijalnih i kulturnih odnosa na području srednje i jugoistočne Europe i izgradnju novih interesnih veza i zajednica među državama i nacijama Podunavlja. Potrebno je upozoriti na bitnu razliku, koja je postojala, u pogledu opredjeljivanja za austroslavizam i federalizaciju/konfederalizaciju Austrije između zagrebačkog tiska i službenih organa hrvatske politike, poput Sabora, bana Jelačića i, kasnije, Banskog vijeća. Češki su nacionalisti općenito prihvatili, već u proljeće 1848., austroslavizam, jer službenih državnih organa, koji bi vodili tzv. realnu politiku, nisu imali i nisu mogli neposredno razdvojiti užu nacionalni i širi program. Drukčije je bilo stanje u Hrvatskoj, koja je imala službene državne organe, poput Sabora, bana i, kasnije, Banskog vijeća, vezanih diplomatskim obzirima. Zagrebačke novine, posebno *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* i, nešto kasnije, *Slavenski Jug* i *Südslavische Zeitung*, najviše su pridonijele promoviranju Hrvata kao, uz Čeha, najdosljednijih zagovaratelja austroslavizma u Austriji 1848.-1849. Hrvatski publicisti mogli su, prije kraja revolucije, zagovarati austroslavizam znatno slobodnije od Čeha, jer austrijska vlada nije imala kontrolu nad unutarnjim događajima u Hrvatskoj, a nisu ga prestali isticati ni u vrijeme potpune pobjede reakcije, krajem 1849. i početkom 1850. Ideja austroslavizma mogla je biti često prisutna u zagrebačkim listovima, jer oni nisu bili vezani diplomatskim obzirima i nisu morali misliti samo na ono što bi se, po tadašnjem mišljenju, *moglo* ostvariti, poput užih hrvatskih nacionalnih ciljeva - ograničene samostalnosti i teritorijalne cjelovitosti Hrvatske - već i na ono što su *željeli* ostvariti, tj. austroslavističko preuređenje Austrije. Drugačiji je bio položaj hrvatskih službenih organa, koji su, prije svega, morali voditi računa da je politika umijeće mogućega i, shodno tome, isticati ono što bi se, eventualno, moglo, a ne željelo ostvariti. Stoga se zahtjevi hrvatskih službenih organa - od Sabora 1848. preko Banskog vijeća i bana Jelačića do Saborskog velikog odbora 1849. - odnose gotovo isključivo na uže hrvatske nacionalne ciljeve. Od ostalih zahtjeva spominje se, posebno od kraja 1848., uglavnom povezivanje Hrvatske i Srpske vojvodine, jer se činila realnom, kako zbog njezinoga stvarnog postojanja u obliku vojne suradnje za vrijeme građanskog rata, tako i zbog teškoće da se Vojvodina, nakon rata, dugoročno održi kao zasebna politička jedinica. Najvažniji je zahtjev hrvatske politike od kraja 1848., kada dolazi do prvih kontakata Banskog vijeća s kraljem od završetka Sabora, bio kraljeva potvrda saborskih zaklju-

čaka u kojima nema riječi o preuređenju Austrije na austroslavističkoj osnovi. U njima se govori o užim hrvatskim nacionalnim ciljevima, te o političkom povezivanju južnoslavenskih krajeva Habsburške monarhije s tim da je povezivanje sa slovenskim krajevima kasnije izostavljano. Vrlo je vjerojatno da je austroslavizam bila želja gotovo svih hrvatskih političara, uključujući i bana Jelačića, ali u njihovu *javnom* djelovanju to se uglavnom nije primjećivalo. To je i logično, jer hrvatska politika nije uspijevala ostvariti ni minimalni program, tj. samostalnost i teritorijalnu cjelovitost Hrvatske u okviru Monarhije. Bilo je stoga besmisleno i dvostruko nerearno postavljati kralju i austrijskoj vladi zahtjeve za austroslavističkim preuređenjem Austrije. Ban Jelačić samo se u jednom javnom dokumentu, i to u pismu praškoj "Lípi Slovánskoj" u listopadu 1848., izjasnio za program austroslavizma, ali postojala je velika razlika u zauzimanju stajališta prema jednom poluknjiževnom-polupolitičkom društvu i prema kralju odnosno vladi. Stoga ne smatram opravdanom tvrdnju dr. Šidaka, široko prihvaćenu u historiografiji, o zagovaranju ideje austroslavizma i "federalizma/konfederalizma" od svih najvažnijih hrvatskih državnih organa od lipnja 1848. - Sabora, bana Jelačića i, kasnije, Banskog vijeća.⁴⁶ Jedna je, naime, stvar što su oni osobno željeli, a druga kako su djelovali i kakve su ideje izražavali u svojem službenom djelovanju.

Hrvatsko je saborsko poslanstvo doživjelo neuspjeh u nastojanju da kralj potvrdi saborske zaključke. Dio poslanstva primljen je 19. lipnja 1848. u privatnu audienciju, ali kralj je, smatrajući zasjedanje Hrvatskog sabora nezakonitim, iznio uvjerenje da poslanstvo ne predstavlja narod u Hrvatskoj i Slavoniji, naglasivši svoju odlučnost da sačuva integritet zemalja mađarske krune. Na reprezentaciju nije se niti osvrnuo, nego je imenovao nadvojvodu Johanna za posrednika u hrvatsko-mađarskom sporu. Rezultat audiencije predstavljao je, svakako, neuspjeh saborskog poslanstva, jer saborski zaključci nisu bili potvrđeni, a sam način primanja svjedočio je da Dvor i dalje, barem verbalno, podržava mađarsku vladu, a ne hrvatsku politiku. I imenovanje posrednika odgovaralo je mađarskoj vladi kao, u tom trenutku, politički jačoj strani, to više što su posredništvom bili predviđeni pregovori između bana Jelačića i predsjednika mađarske vlade, a ne, kako su kasnije tražili zastupnici u zagrebačkom Saboru, palatina. No, imenovanje nadvojvode Johanna kao posrednika značilo je, ipak, kompromis u postojećim političkim

⁴⁶ Usp. posebno njegove rasprave: *Austroslavizam; O tobožnjoj detronizaciji; Poslanstvo; Hrvatsko-mađarski odnosi*. Njegov stav dijele Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*, Zagreb, 1985., 62-63; P. Korunić, *Jugoslavenska ideja; Program konfederalizma*; N. Stančić, *Što su sve povjesničari izmislili*, 256-257 i, u dosadašnjim radovima, T. Markus, *Federalizam i konfederalizam; Publicistička djelatnost; Zakonske osnove Odbora Sabora Hrvatske i Banskog vijeća (Zakonske osnove)*, ČSP28 (1-2), Zagreb, 1996; *Ideje i koncepcije Slavenskog Juga*. Osnovna je pogreška ovih stavova u tome što nastoje neposredno povezati osnovni i uži hrvatski program 1848.-1849., tj. teritorijalnu cjelovitost i što širu samostalnost Hrvatske u okviru Monarhije, oko čega su svi hrvatski nacionalisti, posebno do proljeća 1849., bili suglasni sa širim programom južnoslavenskog povezivanja i austroslavizma, koji se izražavao gotovo isključivo u zagrebačkim listovima i, povremeno, ali vrlo rijetko, u pojedinim dokumentima hrvatskih županijskih i gradskih oblasti. U tim su dokumentima šire hrvatske javnosti bili povezani uži i širi program, ali ne i u djelovanju i aktima službene hrvatske politike. Treba ukazati i na neprihvatljivost tvrdnje I. I. Leščilovskaje, *Austroslavizam i jugoslavizam u hrvatskoj nacionalnoj politici 1848. g.*, RIHP 3, Zagreb, 1973; *Običestveno-političeskaja borba*, na više mjesta, o austroslavizmu kao klasno određenoj i reakcionarnoj ideji, koja je pomogla u gušenju slobode pojedinih naroda, poput Talijana i Mađara. Austroslavizam je teoretski bio usmjeren stvaranju slobodne zajednice za sve nacije Monarhije, a praktično ionako nije imao nikakvu ulogu u službenoj hrvatskoj politici, koja je bila okupirana nastojanjem da ostvari, prije svega, uži hrvatski program, a od šireg uglavnom samo povezivanje Hrvatske i Vojvodine.

okolnostima, jer protiv bana Jelačića nisu primijenjeni manifesti od 10. lipnja 1848., kojima se svrgava s banske časti, inače službeno objavljeni upravo u to vrijeme, 19. lipnja. Štoviše, Jelačić je osjerno ojačao svoj položaj na Dvoru pozivajući hrvatske graničarske jedinice u austrijskoj vojsci u sjevernoj Italiji, u proglasu 20. lipnja 1848., da ostanu vjerni kralju i Monarhiji.⁴⁷ Sabor je nastavio rad nakon Jelačićevog povratka u Zagreb 29. lipnja 1848. Većina je zastupnika prihvatila posredništvo, smatrajući da se mora pregovarati, već zato jer se radi o članu dinastije, ali i zbog potrebe da učini sve kako bi se izbjegao rat. Zastupnici su tražili, kao uvjete za stupanje u pregovore, priznanje zakonitosti Sabora, poništavanje manifesta od 10. lipnja, kojima se Jelačić lišava banske časti, proširenje posredništva i na ugarske Srbe, uklanjanje mađarske vojske iz Slavonije, podvrgavanje carske vojske u Hrvatskoj središnjoj austrijskoj vladi, održanje saveza bana i prijestolja, pozivanje na pregovore predstavnika Dalmacije, stvaranje državnog vijeća kao hrvatske vlade, održavanje pregovora na neutralnome mjestu i prestanak mađarskih progona ugarskih Slavena.⁴⁸ Radi lakšeg ostvarenja osnovnih hrvatskih nacionalnih ciljeva zastupnici su potkraj lipnja 1848. podijelili Jelačiću diktatorske ovlasti u građanskim i vojnim poslovima, u slučajevima neposredne ugroženosti samostalnosti Hrvatske i cjelovitosti Monarhije.⁴⁹

Odnos prema Austriji i Ugarskoj, te manjim dijelom prema susjednim južnoslavenskim narodima, bio je u središtu pozornosti Sabora. Od ostalih značajnih pitanja treba istaknuti agrarno pitanje, kod kojeg je prihvaćena činjenica o stvarno ukinutim kmetskim odnosima u Provincijalu, ali uz traženje naknade plemstvu. Većina se zastupnika opredijelila za kompromis i u pitanju Vojne granice, iako je većina graničarskih zastupnika tražila njezino neposredno ukidanje i pripojenje Provincijalu. Odlučeno je da se u Granici provedu ograničene upravne i privredne reforme, ali da se zadrži postojeće vojno ustrojstvo.⁵⁰ Prije odgode zasjedanja Sabor se europskim nacijama obratio posebnim proglasom u kojem je istaknuo da je osnovni hrvatski cilj osiguranje političke slobode u slobodnoj Habsburškoj monarhiji. To je, kako je spomenuto, jedini dokument hrvatske službene politike kroz cijelo razdoblje revolucije 1848-1849. u kojem je iznesen zahtjev za preuređenjem Monarhije na temelju podjele poslova između središnjih organa - vlade i parlamenta - i unutarnje samostalnosti pojedinih zemalja.⁵¹ No, taj dokument nije bio namijenjen kralju, već europskoj javnosti i u njemu se nije moralo voditi računa o političko-diplomatskim obzirima.

Do početka srpnja 1848., kada je prestao s radom Hrvatski sabor, oblikovane su, u hrvatskoj službenoj politici i političkoj javnosti, sve bitne ideje, koje će ostati karakteristične za hrvatski

⁴⁷ AHAZU, OBJ, III./H-3.

⁴⁸ *Zapismik*, XIX./16-17. Sabor je 2. srpnja 1848. uputio nadvojvodi Johannu reprezentaciju u kojoj je ponovio ove zahtjeve i ustvrdio da je favoriziranje Nijemaca i Mađara najveći krivac za probleme u Carstvu (NDHS, 6. VII. 1848./70). I Mađarski sabor uputio je 4. srpnja 1848. nadvojvodi reprezentaciju u kojoj je tražio raspuštanje "nezakonitog" zagrebačkog Sabora i potčinjavanje Hrvatske mađarskoj vladi. O tome usp.: Ferdinand Hauptmann, *Erzberzog Johann als Vermittler zwischen Kroatien und Ungarn im Jahre 1848., Zur Kunde Südosteuropas* II./1, Graz, 1972; J. Sidak, *Poslanstvo*, 175-195.

⁴⁹ *Zapismik*, XXI./18-19. Jelačić je kasnije u više navrata zloupotrijebio diktatorske ovlasti, od čega su najteži slučajevi bili "Privremeni zakon o štampi" iz svibnja 1849. i nalog Banskome vijeću o proglašenju Oktroiranog ustava u Banskoj Hrvatskoj iz srpnja i kolovoza iste godine.

⁵⁰ *Zapismik*, XXVI., XXVII.-XXVIII./20-30.

⁵¹ NSK, Zbirka, ZL, Uža Hrvatska, Slavonija i Rijeka, Razne stranke i pojedinci, I/1848, R VIIIa B-2.

nacionalizam do kraja 1849. U prvom se redu radi o nastojanju da se izgradi moderna hrvatska nacionalna država, s predstavničkim parlamentom i njemu odgovornom vladom. Takva bi hrvatska država bila autonomna u svim poslovima, koji nisu neophodni za očuvanje jedinstva Carstva i značila bi teritorijalno ujedinjavanje hrvatskih zemalja u jednu političku cjelinu. Nadalje, taj se osnovni cilj hrvatske politike mogao postići samo raskidom dotadašnjih državnopravnih veza s Mađarskom i nastojanjem da se Hrvatska priključi ustavnim austrijskim pokrajinama kako bi se lakše postigla puna unutarnja samostalnost i teritorijalno jedinstvo. Radi lakšeg ostvarenja hrvatskih nacionalnih interesa hrvatska javnost usvaja i češku ideju austroslavizma o očuvanju ustavne i slobodne Austrije kao nužnosti za male slavenske narode. Habsburška bi se monarhija trebala preurediti u interesnu zajednicu slobodnih i relativno nezavisnih nacija s jezičnom, političkom i teritorijalnom autonomijom. Hrvatska službena politika istu ideju nije otvoreno zagovarala, jer je morala, prije svega, nastojati ostvariti uže hrvatske nacionalne ciljeve.

Južnoslavenska ideja dobiva, od travnja 1848., od kulturnoga izraziti politički značaj i izražava se u ideji političkog okupljanja austrijskih Južnih Slavena u jednu cjelinu s pobliže neodređenim vezama između Slovenaca, Hrvata i Srba. Prioritet je stavljen, već prije početka Sabora, a pogotovo za vrijeme njegovih zasjedanja, na povezivanje sa srpskim pokretom u Srijemu, Bačkoj i Banatu. Proglašeni politički "savez" nije bio jasnije definiran, jer je najvažniji bio otpor mađarskoj vladi i to, kako će idući mjeseci pokazati, na vojnom planu. Jasno je izražena ideja o nužnosti modernizacije zaostalog hrvatskog društva, čiji je temelj trebalo biti ukidanje kmetskih odnosa u Provincijalu i birokratskoga neustavnog sustava u Vojnoj granici. Sve su ove ideje značile znatni pomak i bitnu novinu u odnosu na razdoblje prije 1848. i zadržale su presudan utjecaj, izražavajući se, ovisno o trenutnim okolnostima, u hrvatskoj političkoj ideologiji i/ili politici i nakon 1849. Može se pretpostaviti da je dio tih ideja bio prisutan u hrvatskoj sredini i prije 1848., ali nije mogao biti, zbog postojećih političkih i društvenih okolnosti, izražen. To se posebno odnosi na znatnu autonomiju, teritorijalnu cjelovitost i modernizaciju Hrvatske, što je prisutno od samog početka hrvatskog pokreta 1848.-1849. No druge ideje bile su vjerojatno uvjetovane razvojem događaja od ožujka 1848. Tako je hrvatski raskid s Mađarima, nastojanje da se Hrvatska priključi austrijskim pokrajinama i politički se poveže sa susjednim Slovencima i posebno Srbima neposredno proizlazilo iz stvaranja samostalne mađarske vlade u Pešti i osamostaljenja Mađarske od Beča.

Od općih vrijednosti, koje su se oblikovale u hrvatskoj politici i široj javnosti od početka revolucije treba svakako spomenuti na prvome mjestu nacionalizam. Hrvatski nacionalni pokret razvio se prije revolucije, tridesetih i četrdesetih godina XIX. stoljeća, u Banskoj Hrvatskoj, no on je imao pretežno književno i kulturno značenje. Hrvatska je politika pretežno ostala tradicionalna, tj. staleška i tek je vrlo sporo prihvaćala nove ideje i inicijative s nacionalnim predznakom, kako zbog jakosti domaćih konzervativnih snaga, tako i zbog vanjskoga - mađarskog i bečkog - pritiska. Međutim, u prvim mjesecima revolucije, od ožujka 1848. do kraja zasjedanja Sabora, hrvatska politika postaje, u svojoj osnovi, nacionalna. Ona teži, prije svega, izgradnji moderne hrvatske nacionalne zajednice s naglaskom na političko-državnoj osnovi, što je moguće više nezavisne države u okviru Habsburške monarhije. Takva bi Hrvatska morala biti teritorijalno cjelovita, što je zahtjev, koji su, u pogledu Vojne granice i Dalmacije, često postavljali i hrvatski staleži prije 1848., ali ova ideja ovdje dobiva novi - nacionalni - sadržaj. Radi se o nastojanju da se dijelovi jednog naroda ujedine u jedinstvenu političku cjelinu - hrvatsku nacionalnu državu. Nadalje, 1848. dolazi do uvođenja hrvatskog jezika u javne poslove u svim županijskim i gradskim oblastima. Njime se isključivo služe svi vrhovni organi hrvatske poli-

tike, poput bana Jelačića, Sabora, Saborskog upravljavajućeg odbora, Banskog vijeća i Saborskoga velikog odbora, što je veliko postignuće s obzirom da je, još krajem 1847., latinski bio jedini jezik javne uprave. Izuzetno bitan segment na temelju kojeg hrvatska politika 1848. postaje nacionalna jest pretvaranje Sabora iz staleškog u barem djelomičnu predstavničku ustanovu, što postaje temelj početka stvaranja modernoga parlamentarnog ustrojstva u Hrvatskoj. Osnovni razlog *zašto* hrvatska politika 1848. postaje nacionalna, iako su svega nekoliko godina ranije (1843) glatko odbijani prijedoz u Saboru o zamjeni latinskog jezika hrvatskim u službenim poslovima, vjerojatno se može tražiti u općim europskim prilikama. Revolucija i ukidanje feudalnih odnosa na selu značili su težak udarac konzervativnim snagama, posebno većem dijelu plemstva, omogućili su, preko sloma neustavnog poretka u austrijskim pokrajinama, znatno veći utjecaj novih ideja iz zapadne Europe, i sukobili su Hrvatsku s jakom mađarskom nacionalnom idejom. Tradicionalna staleška politika više nije mogla biti adekvatan odgovor na nove okolnosti, koje su se mijenjale dramatičnom brzinom i ugrožavale, posebno u proljeće i ljeto 1848., hrvatsku državnost u osnovi. Može se samo nagađati da li bi, i ako ne bi, kada bi, Sabor postao 1848. predstavnička parlamentarna ustanova da nije bilo revolucije i "proljeća naroda". Domaći nacionalni pokret bio je još preslab da bi, svojim vlastitim snagama, bez vanjske pomoći, mogao, kako je to učinio mađarski, pretvoriti konačno hrvatsku politiku u nacionalnu, što je, kao trajna tekovina, ostalo u cijelom kasnijem političkom razvitku Hrvatske do danas.

Iz nacionalizma kao temeljne vrijednosti izvodile su se i mnogobrojne druge vrijednosti. Jedna od njih je nacionalna nezavisnost, izražena u ideji o cjelovitoj hrvatskoj državi sa što širom samostalnošću u sklopu Habsburške monarhije. Kasniji događaji, u tijeku 1849., pokazat će ipak da postoji različito shvaćanje takve "nezavisnosti", kako u zagrebačkom tisku, tako i u službenoj hrvatskoj politici i dovest će do snažnih lomova u hrvatskom nacionalnom pokretu. U toku 1848.-1849. razvija se ideja javnosti, tj. nastojanje da djelatnost političkih i državnih organa i njihovih pripadnika budu praćeni i, po potrebi, kritizirani u javnom mnijenju. Najznačajniji organ, preko kojeg se nastoji afirmirati javnost u hrvatskom društvu, svakako je zagrebački tisak, jer izvan Zagreba ne izlaze novine u sjevernoj Hrvatskoj. Javnost je, ipak, ostala vrlo ograničena u svom razvitku 1848.-1849., jer su glavni državni organi, poput bana, Banskog vijeća, Saborskog upravljavajućeg odbora i odbora iz 1849., djelovali gotovo potajno, ne dajući nikakve izvještaje o svom radu javnosti. Tako je npr. djelatnost Velikog saborskog odbora 1849. ili, možda, njegovih pododbora, potpuno nepoznata osim konačnog rezultata, tj. izrada zakonskih osnova o vladi, saboru itd., jer zagrebački listovi nisu donosili nikakve podatke o njegovom radu. Vrlo je značajna vrijednost, nadalje, uska povezanost prirodnog prava, izraženog u uvjerenju o pravu svake nacije na slobodni politički, kulturni i društveni razvitak, i povijesnog prava, temeljenog na svijesti o državnom subjektivitetu Hrvatske u prošlosti, posebno u odnosu prema Mađarskoj. Zbog velikog značenja legitimizma u političkim borbama unutar Habsburške monarhije i statusa Hrvata kao "povijesnog naroda", tj. onog koji je nekada imao nezavisnu državu na području Monarhije, povijesno se pravo u više navrata češće isticalo, ali inače se načelna prednost davala prirodnom pravu, kao "normalnijem" za bit jednog modernog nacionalnog pokreta. Nacionalizam je značio i prihvaćanje i ideje "demokracije" u modernom smislu, tj. načela nacionalnog suvereniteta, građanske i vjerske jednakosti, slobode tiska i udruživanja, parlamentarizma, moderne ustavnosti itd. "Demokratske" ideje posebno je zagovarao zagrebački tisak, jer su ga uređivali pripadnici srednjih slojeva i građanske inteligencije. One su značile nastojanje za izgradnjom modernog građanskog društva i građanskih ustanova na političkom, državnom, pravnom, privrednom, kulturno-prosvjetnom itd. planu. Dio hrvatske službene hr-

vatske politike, posebno političari bliski Dvoru, poput Franje Kulmera i Metela Ožegovića, iako su bili nacionalno orijentirani, nisu rado gledali, na prodor "demokratskih" shvaćanja u hrvatskoj javnosti, smatrajući ih pretjeranim i radikalnim. Osim ovih užih hrvatskih nacionalnih vrijednosti, postojale su i ideje sa širim određenjem, tj. širi hrvatski program 1848.-1849. Osnovni i minimalni bio je, svakako, ujedinjavanje hrvatskih zemalja i ostvarenje ograničene samostalnosti Hrvatske u okviru Monarhije. Od šireg programa treba spomenuti povezivanje južnoslavenskih zemalja i naroda u poblize neodređen "savez" unutar Monarhije. U širi program svakako pripada i ideja austroslavizma, stalno isticana u zagrebačkom tisku, ali ne i u hrvatskoj službenoj politici. Riječ je o programu federalnoga konfederalizma, u izvorima izraženo pojmovima "federacija" (češće) i "konfederacija" (rjeđe), koji se odnosio na ideju preuredenja Monarhije u interesni savez suverenih i ravnopravnih nacija, međusobno povezanih zajedničkim - federalnim - poslovima, ali sa snažnim konfederalnim sadržajem, tj. maksimalno širokom samostalnošću svake austrijske nacije. U tom smislu posebno i novo značenje dobiva ideja slavenske uzajamnosti i solidarnosti, koja se, prije 1848., ograničavala, u hrvatskom nacionalizmu, na književno i kulturno polje. Sve ideje šireg programa, o južnoslavenskom povezivanju, o austroslavizmu i o slavenskoj solidarnosti, prihvaćene su u hrvatskoj javnosti radi lakšeg ostvarenja užega hrvatskog programa, tj. osnovnih hrvatskih nacionalnih interesa. Ove su vrijednosti bile usko međusobno povezane i predstavljale su okosnicu političke ideologije hrvatskog nacionalizma 1848.-1849.

III. Vrijeme rata i prvih sumnji

Potkraj srpnja 1848. održani su u Beču neuspješni hrvatsko-mađarski pregovori između bana Jelačića i predsjednika mađarske vlade L. Batthyányja. Pregovori su propali, kako je istaknuo Jelačić u proglasu hrvatskoj javnosti 6. kolovoza 1848., zbog mađarskog odbijanja da prihvate cjelovitost Monarhije i srpske zahtjeve za političkom samoupravom.⁵² Tijekom kolovoza 1848. osjetno se pogoršavaju hrvatsko-mađarski odnosi. Zagrebački su listovi, uključujući i novopokrenuti *Slavenski Jug*, oštro napadali mađarsku politiku, optužujući je za nepravdu prema Hrvatima i drugim nemađarskim narodima i sve češće pozivali Jelačića na pokretanje rata protiv mađarske vlade. U kolovozu i rujnu 1848. i austrijska službena politika počinje oštrije istupati protiv mađarske vlade, nastojeći, nakon pobjede austrijske vojske u sjevernoj Italiji, da vrati cjelovitost Carstva i prisili Mađare da odustanu od potpune samostalnosti. Od 4. rujna do 3. listopada 1848. Jelačiću su kraljevim odlukama vraćene banske ovlasti, mađarskoj je vladi oduzeto zapovjedništvo nad regularnim trupama u Mađarskoj, a Mađarski je sabor raspušten. Jelačićev prelazak preko Drave 10. rujna 1848. i početak rata s Mađarima predstavljao je, u osnovi, čin agresije na drugu državu i narod, jer tada nije postojala nacionalna mađarska vojska, koja bi mogla ugroziti nezavisnost Hrvatske. On je značio i veliki politički avanturizam, jer hrvatska politika nije dobila nikakva jamstva, čak ni tajna obećanja, od bečkog dvora i austrijske vlade, da će biti poštivani barem osnovni hrvatski ciljevi, tj. teritorijalna cjelovitost i unutarnja samostalnost Hrvatske. No, hrvatska je politička javnost, usprkos tome, oduševljeno pozdravila početak rata, smatrajući da će se njime osigurati ne samo cjelovitost Monarhije i nezavisnost Hrvatske od mađarske vlade, već i da će prestati mađarska prevlast nad nemađarskim narodima u Translajtaniji, omogućiti se njihovo osamostaljenje i povezivanje s austrijskim zemljama u novi slobodni savez austrijskih nacija. Na taj se način opravdavao nestanak Mađar-

⁵² AHAZU, OBJ, III/H-7.

ske kao posebne političke cjeline odvojene od ostalih zemalja Monarhije u kojoj su jedino Mađari imali status političke nacije.⁵³

Vojna slabost, posebno u konjaništvu i artiljeriji, nije Jelačiću dopustila da polovicom rujna 1848. zauzme Peštu. Morao se povući prema Beču, gdje je svoje graničarske odrede uključio u gušenje pobune, koja je izbila 6. listopada 1848. od strane njemačkih nacionalista i mađarskih agenata. Hrvatska je javnost bezrezervno osudila ustanak, videći u njemu nastojanje Nijemaca i Mađara za stvaranjem velike njemačke, odnosno mađarske države i održavanje dominacije nad slavenskim narodima Austrije. Pobuna je osuđena i zbog austroslavističkog nastojanja hrvatske javnosti za očuvanjem Austrije, kao i zbog zalaganja za parlamentarni poredak, koji je, bijegom dijela zastupnika iz Beča, pobunom bio negiran. Hrvatski su politički listovi isticali da Beč nije isto što i Austrija, jer jakost Carstva i dinastije treba biti u slobodi i ustavnosti njezinih nacija, a ne u jednom središtu u kojem vladaju frakcije samo dvaju naroda, tj. Nijemaca i Mađara.⁵⁴ Bečka je pobuna potaknula pojedine hrvatske oblasti da od Banskog vijeća, koje je, nakon Jelačićevog odlaska u rat, postalo privremena hrvatska vlada, zatraže najprije sazivanje kongresa slavenskih naroda, a zatim, početkom studenoga 1848., i slanje hrvatskih zastupnika u austrijski Parlament, kada se ovaj ponovno sastane. No Bansko je vijeće oba zahtjeva odbilo zbog neredenoga političkog stanja, nastavljanja ratnog stanja, financijskih teškoća i, iznad svega, neredenog odnosa Hrvatske prema austrijskim pokrajinama, o čemu bi odluku mogao donijeti samo Sabor.⁵⁵

Od početka studenog 1848., prvi put od izbijanja revolucije, šira hrvatska javnost snažnije izražava negativne tonove prema službenoj austrijskoj politici. Prvi su razlog bile represivne mjere austrijske vojske u zauzetom Beču, gdje su, početkom studenoga 1848., raspuštena politička društva, uvedeno opsadno stanje, zabranjene sve opozicijske novine i provedene egzekucije, čija je žrtva bio i jedan zastupnik u Frankfurtskom parlamentu. Na ove je mjere najoštrije, od zagrebačkih listova, reagirao *Slavenski Jug*, upozoravajući da bi samovolja vojske mogla označiti početak političkog napredovanja reakcije i njezino razračunavanje s političkim tekovinama revolucije.⁵⁶ Drugi je razlog bilo Jelačićevo podvrgavanje, u kraljevom proglasu narodima ugarske krune 6. studenoga 1848., knezu Alfredu Windischgrätzu, generalu opće poznatom po konzervativnosti i potpunoj odanosti interesima dinastije, čime je prestala samostalna politička djelatnost hrvatskog bana. Zagrebački su listovi osudili kraljev proglas zbog izostanka protu-

⁵³ B. Š., *Ban i Vojvodovina* - NDHS, 9. IX. 1848./98; *Naš rat i naša zadaća I-II.* - NDHS, 14. IX. 1848./100, 16. IX. 1848./101; *Die Illusion der magyarischen Größe* - AZ, 12. X. 1848./116; Ivan Kukuljević, *Naša očekivanja od budućeg rata - Slavenski Jug* (SJ), 1. IX. 1848./12; SJ, 8. IX. 1848./15; Gustav Dollhopf, *Narodnost i Demokracija* - SJ, 10. IX. 1848./16; SJ, 13. IX. 1848./17.

⁵⁴ NDHS, 17. X. 1848./114, 19. X. 1848./115, 2. XI. 1848./121; *Der 6. October* - AZ, 14. X. 1848./117; *Wien und Oesterreich* - AZ, 14. X. 1848./117; *Latour's und Lamberg's Tod* - AZ, 17. X. 1848./118; *Die Revolution und die Dynastie* - AZ, 19. X. 1848./119; *Wien ein Blitzableiter Ungarn's* - AZ, 21. X. 1848./120; *Ungarn eine Republik!* - AZ, 24. X. 1848./121; *Wien und die künftige Residenz des Kaisers von Oesterreich* - AZ, 28. X. 1848./123; AZ, 4. XI. 1848./126; SJ, 11. X. 1848./29; 18. X. 1848./32; 20. X. 1848./33; 22. X. 1848./34; 25. X. 1848./35; *O stanju revolucije* - SJ, 5. XI. 1848./40; SJ, 29. X. 1848./37; *Cyprien Robert o stanju revolucije u svijetu slavenskom* - SJ, 24. XI. 1848./48.

⁵⁵ Usp.: HDA, Bansko vijeće (BV), Unutarnji odsjek (UO), god. 1848./kut. II./br. 456, 479, 487, 521, III./789. Zagrebački listovi nisu podržali ovu prvu inicijativu hrvatskih oblasti u studenome 1848. za slanjem hrvatskih zastupnika u austrijski Parlament.

⁵⁶ SJ, 8. XI. 1848./41, 12. XI. 1848./43.

potpisa odgovornog ministra, pozivanja na tradicionalnu formulu "vlasti po milosti Boga" i, prije svega, Jelačićeva podvrgavanja Windischgrätzu, smatrajući da se radi o izrazu nezahvalnosti prema banu osobno, ali i Hrvatima općenito.³⁷ Značajno je da je Joseph barun Neustädter, vrlo dobar poznavatelj političkih prilika u Hrvatskoj, kasnije napisao da su Hrvati Jelačićevo podvrgavanje Windischgrätzu smatrali kao prvi znak reakcije ("le premier l'impulse de la contre-revolution").³⁸ Treći razlog pojačavanja negativnih tonova u hrvatskoj javnosti bilo vezano za imenovanje nove austrijske vlade, čiji su članovi, uključujući i predsjednika Felixa Schwarzenberga, bili njemačke narodnosti, carski birokrati, odani dinastiji i pretežno protivni političkim tekovinama revolucije, posebno parlamentarizmu i političkim slobodama. Temeljna razlika u odnosu na prijašnje austrijske vlade bila je u tome što je vlada Schwarzenberg-Stadion postavila, kao svoju osnovnu zadaću, povratak jedinstva Monarhije za što je, prije svega, trebalo slo-
miti mađarsku revoluciju. Usporedo s ovim glavnim ciljem trebalo je raditi na jačanju carske moći i slabljenju utjecaja austrijskog Parlamenta, iako se, u prvo vrijeme, još nije moglo misliti na njegovo raspuštanje. Dio je hrvatske javnosti upozorio na činjenicu o konzervativnoj i centralističkoj orijentaciji nove vlade, koja bi mogla krenuti reakcionarnim putem, umjesto da poštuje političke slobode i nastoji Austriju preurediti u zajednicu slobodnih i ravnopravnih nacija.³⁹

U većem dijelu studenoga, dakle, prevladavaju zabrinuti tonovi u zagrebačkom tisku, posebno u *Novinama dalmatinsko-hrvatsko-slavonskim i Slavenskom Jugu*. Višestoljetno održavanje neustavnog sustava u zapadnim pokrajinama Monarhije upućivalo je hrvatsku javnost na oprez i izazivalo sumnju, opravdanu, kako će se kasnije pokazati, prema svakom znaku o mogućem jačanju reakcije. No, više se, u spomenutim člancima, radilo o upozorenju središnjim austrijskim političkim čimbenicima da se ne opredjeljuju za reakciju i da ne ugrožavaju osnovna dostignuća revolucije, poput političkih sloboda, odnosno da ispune određena obećanja, poput nacionalne ravnopravnosti. U tim se tekstovima, također, ne odstupa od utvrđene austroslavističke koncepcije o potrebi očuvanja Austrije i njezina preuređenja u pluralnu zajednicu slobodnih i ograničeno samostalnih nacija i država. U ovom se vremenu sumnje ipak pojavio jedan članak, koji bitno odstupa od dominantnih austroslavističkih koncepcija. Anonimni je autor u *Slavenskom Jugu* pisao da je glavni problem Austrije postojanje više naroda, koji su u stalnoj zavadi i u više ili manje otvorenom neprijateljstvu. Oni neće odložiti oružje dok jedan drugog ne unište ili dok ne potpadnu pod vojnu diktaturu i obnovu predožujskog stanja reakcije i neslobode. Pisac smatra da Austrija može biti čvrsta i stabilna samo u neslobodnom predožujskom stanju, "a da svaki korak slobodi narodah i provinciah, knjenom razsutk u spi e š i." Suprotstavljajući se temeljnoj ideji austroslavizma autor misli da austrijska "plemena" neće željeti ostati zajedno nakon što se konačno oslobode krute centralizacije. U Au-

³⁷ B. Š., *Nova phasis (obličje) naših stvari* - NDHS, 18. XI. 1848./128; NDHS, 30. XI. 1848./133; AZ, 14. XI. 1848./130; *Eine Stimme aus Böhmen über Jelačić* - AZ, 14. XI. 1848./130; Ivan Kukuljević, *Pozor Slaveni!* - SJ, 15. XI. 1848./44; SJ, 26. XI. 1848./49; Vukotinović, *Jug Slavenski južnim Slavenom* - SJ, 29. XI. 1848./50; SJ, 12. XI. 1848./43; 17. XI. 1848./45. Od zagrebačkih je listova najoštrije pisao *Slavenski Jug*, a najumjerenije i najopreznije *Agrarier Zeitung*.

³⁸ Joseph baron Neustädter, *Le Ban de Croatie Comte Joseph Jellačić de Bužim et les Croates en 1848 et 1849* (dalje: *Le Ban*), NSK, Zbirka, R 3289, sv. V., str. 162.

³⁹ B. Š., *Novi austrijski ministerium* - NDHS, 25. XI. 1848./131; NDHS, 30. XI. 1848./133; Ivan Kukuljević, *Pozor Slaveni!* - SJ, 15. XI. 1848./44. O novoj austrijskoj vladi usp.: J. A. Helfert, *Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Joseph I.*, Prag 1872., 1-70 i dalje.

striji, po njemu, uglavnom ne žive cjeloviti narodi, već plemena ili "ogranci okolo ležećih velikih narodah, koji su sliepim slučajem u jednu državu sbačeni", poput Nijemca, Talijana, Rumunja i Slavena. Ti narodni ogranci prirodno teže priključenju svojim sunarodnjacima u čemu ih može spriječiti samo despotski sustav vojne diktature, kao u predožujsko doba. Stoga bi Austriju trebalo uništiti "da Europa nestrepi neprestano u strahu mogućnosti, nemira, koji od Austrije poteći može i mora dotlie izticitati, dok se želje rajne svih narodah za razvèrgnutjem neobistine."⁶⁰ Ovaj je članak vjerojatno napisan polovicom studenoga 1848., kada u *Slavenskom Jugu* prevladavaju negativni tonovi prema austrijskoj službenoj politici i vjerojatno predstavlja upozorenje na moguće katastrofalne posljedice po opstanak Monarhije ako austrijska vlada krene reakcionarnim pravcem. To je, inače, jedini članak u *Slavenskom Jugu*, ali i u zagrebačkom tisku općenito, s protuaustrijskim sadržajem kroz cijelo vrijeme revolucije 1848.-1849. Hrvatska službena politika nije, u studenome 1848., reagirala na prve jasne znakove jačanja austrijske reakcije.

Usprkos ovim negativnim tonovima austroslavizam je i dalje bila jedna od temeljnih ideja šire hrvatske političke javnosti. Od kraja studenoga 1848. privremeno se napušta negativno raspoloženje u hrvatskoj javnosti prema službenoj austrijskoj politici. Pozdravljen je Schwarzenbergov govor u austrijskom Parlamentu potkraj studenoga 1848., vjerujući da se njime vlada konačno izrazila za poštivanje načela parlamentarizma, nacionalne ravnopravnosti i političke posebnosti pojedinih pokrajina.⁶¹ Hrvatska je javnost pozdravila dolazak na prijestolje Franza Josepha I., smatrajući da novi vladar, za razliku od prijašnjega, nije vezan obećanjima za očuvanje mađarske prevlasti nad nemađarskim narodima u Translajtániji i da nesmetano može djelovati na stvaranju nove Austrije na temelju slobode i ravnopravnosti svih nacija. Pozitivnom stavu prema novom vladaru pridonijeli su i pojedini sitni ustupci Dvora hrvatskom i srpskom pokretu, poput imenovanja Jelačića upraviteljem Dalmacije i Rijeke, imenovanja grofa Kulmera ministrom bez resora u vladi, imenovanja Rajačića za patrijarha Srpske pravoslavne crkve i generala Stefana Šupljikca za srpskog vojvodu. Podržano je i pokretanje ratnih operacija austrijske vojske protiv mađarske vlade polovicom prosinca 1848. godine.⁶² U prosincu 1848. ponovno se pojavila ideja o slanju hrvatskih zastupnika u austrijski Parlament, za što se posebno zalagao *Slavenski Jug*, ali, manjim dijelom, i ostali zagrebački listovi, smatrajući da bi takav čin ojačao položaj slavenskih zastupnika u Parlamentu, osigurao jače povezivanje Hrvatske s austrijskim pokrajinama, pospješio razvitak političkog života u Hrvatskoj i omogućio Hrvatima da sami utječu na oblik svojeg povezivanja s Austrijom.⁶³ Za slanje zastupnika u austrijski Parlament založilo se i novo političko društvo "Slavenska Lipa na slavenskom Jugu", osnovano potkraj studenoga 1848. u Zagrebu. Društvo je sastavljeno od više istaknutih hrvatskih i srpskih

⁶⁰ *Obzor austrijski* - SJ, 1. XII. 1848./51.

⁶¹ B. Š., *Program austrijskoga ministrija* - 2. XII. 1848./134; SJ, 3. XII. 1848./52, 6. XII. 1848./53.

⁶² NDHS, 12. XII. 1848./133; NDHS, 7. XII. 1848./136; *Unsere Erwartungen* - AZ, 23. XII. 1848./147; SJ, 16. XII. 1848./58; J. S., *Naše potrebe I.* - SJ, 10. XII. 1848./55.

⁶³ NDHS, 12. XII. 1848./133; *Kroatien und Slavonien am Reichstage* - AZ, 5. XII. 1848./139; D. K., *Naše potrebe II.* - SJ, 12. XII. 1848./56; Pleševički, *Treba li nam poslati poklisare na austrijski sabor?* - 28. XII. 1848./62. Šulek se tada nije izjasnio za slanje zastupnika, a kasnije je, kada je reakcionarna orijentacija austrijske vlade postala sasvim jasna, pisao da bi slanjem zastupnika Hrvati sami zadali smrtni udarac svojoj samostalnosti, jer bi time priznali podređenost vladi, koja ne poštuje hrvatsku državnost (B. Š., *Valja li nam poslati poslanike u Kroměříž?* - NDHS, 10. II. 1849./18).

nacionalnih djelatnika, uključujući i urednike svih zagrebačkih listova. U svojem je programu izrazio zahtjev za austroslavističkim preuređenjem Monarhije, suradnjom slavenskih i južnoslavenskih naroda, te jačanjem političkog, kulturnog i privrednog položaja širih društvenih slojeva.⁶⁴

Od kraja studenoga do kraja prosinca 1848. u hrvatskoj javnosti i politici prevladava, dakle, umjereni optimizam u pogledu ostvarenja najvažnijih hrvatskih nacionalnih ciljeva: osiguranja ograničene političke samostalnosti, ujedinjavanja hrvatskih zemalja i povezivanja Hrvatske s ustavnim i slobodnim austrijskim pokrajinama u novi austrijski savez. To, međutim, nije značilo odsutnost kritičnosti i zatvaranje očiju pred sve očitijim jačanjem reakcije u zapadnom dijelu Monarhije. Dapače, pozorno se registriraju tendencije, koje ukazuju na jačanje centralističkih snaga i težnji za njemačkom prevagom. Posebno se ističu sve češće vijesti da bi car i vlada mogli raspustiti parlament i oktroirati ustav. Na te su vijesti značajno utjecali događaji u Pruskoj, u kojoj je kralj 5. prosinca 1848. raspustio parlament i donio oktroirani ustav, opravdajući taj čin svojom nasljednom vlašću "po božjoj milosti". Zagrebačke novine prenose glasine o mogućem raspuštanju austrijskog Parlamenta, osuđujući taj eventualni korak kao izraz tradicionalnoga monarhijskog "apsolutizma" i upozoravaju da nijedna bitna hrvatska želja od početka revolucije nije još ispunjena, osim imenovanja Jelačića banom.⁶⁵ Veliko je nezadovoljstvo među hrvatskim oblastima izazvao dopis austrijske vlade Banskome vijeću, u kojem se obavještava o promjeni na prijestolju. U protestu više oblasti u prosincu 1848. i početkom siječnja 1849. upozoravalo se da je spomenuti dopis pisan na njemačkom jeziku, što znači negiranje načela, prihvaćenog i od vlada i kralja, nacionalne ravnopravnosti. Po njemu bi središnja vlada morala svakom narodu, odnosno njegovu glavnom upravnom organu, pisati na njegovu jeziku. Shodno tim zahtjevima Bansko je vijeće zamolilo početkom siječnja 1849. kralja da se ubuduće poštuje nacionalna i jezična ravnopravnost u Carstvu, iako nije izričito spomenulo zahtjev da se hrvatskim organima šalju pisma na hrvatskom jeziku.⁶⁶

Bansko vijeće nije neposredno reagiralo na postupno jačanje konzervativnih snaga u Austriji, ali pokazalo je znatnu dozu suzdržanosti oko pitanja eventualnog povezivanja Hrvatske s austrijskim pokrajinama. I u studenome i prosincu 1848. odbilo je mogućnost slanja hrvatskih zastupnika u austrijski Parlament, zbog nesređenih političkih odnosa s Austrijom, o kojima bi konačnu odluku mogao donijeti samo Sabor, kada se ponovno sastane. Vijeće ipak nije odbacilo svaku mogućnost izbora zastupnika, jer je, u memorandumu kralju potkraj 1848., predviđalo mogućnost da se oni pošalju, ukoliko bi kralj i vlada jamčili unutarnju samostalnost Hrvatske, njezinu političku povezanost sa Srpskom vojvodinom prema zaključcima Sabora 1848. i odustali od povezivanja s Njemačkim savezom dok se ne uredi unutarnji odnosi. O njemačkom pitanju Bansko je vijeće uputilo potkraj prosinca 1848. kralju posebnu adresu u kojoj je upozorilo da Monarhija treba počivati na povjerenju i slobodi svojih nacija i tada neće biti potrebe da traži oslonac izvana, u povezivanju s Frankfurtским parlamentom.⁶⁷ Zagrebački su

⁶⁴ O društvu usp.: J. Šidak, "Društvo", 291-293; T. Markus, *Dokumenti o "Slavenskoj Lipi na slavenskom Jugu"* (dalje: *Dokumenti*), RZHP 28, Zagreb, 1995., 266-281.

⁶⁵ *Promišljanje o sadašnjosti* - NDHS, 12. XII. 1848./138; NDHS, 16. XII. 1848./140; SJ, 14. XII. 1848./57; 21. XII. 1848./60; 28. XII. 1848./62.

⁶⁶ HDA, BV, UO, 1848./III./4750-787; IV/b. b.; /III./4772-789; IV./748-148, 357-76, 1792-372, 373, 374; III./4750-787.

⁶⁷ AZ, 2. I. 1849./1; NSK, Zbirka, Adrese Banskog vijeća i Saborskog velikog odbora kralju 1848.-1849. (dalje: Adrese), R 6587/3.

listovi, inače, posvećivali u tijeku 1848. značajnu pozornost zasjedanju Frankfurtskog parlamenta, ali njegovo se praćenje naglo smanjivalo od kraja iste godine, kako je sve jasnije dolazila do izražaja njegova politička nemoć. Napadali su Parlament zbog njegovih velikonjemačkih pretenzija, odnosno nastojanja da u buduću jedinstvenu Njemačku uključi i austrijske pokrajine nastanjene Slovencima, Česima i Poljacima. Nasuprot tome, isticali su, u skladu sa svojim austroslavističkim opredjeljenjem, da Austrija treba očuvati punu nezavisnost prema Njemačkom savezu i da s njim može biti povezana samo personalnom unijom i, eventualno, obrambenim savezom. Što se tiče budućnosti austrijskih Nijemaca, zagrebački su se listovi uglavnom zalagali za njihovo, makar i prisilno, zadržavanje u Monarhiji, smatrajući da bi u preuređenoj i slobodnoj državi izgubili potrebu za priključenjem Njemačkoj.

IV. Vrijeme opozicije i unutarnjih sukoba

U posljednjim mjesecima 1848. postoje sporadično napadi, u zagrebačkom tisku, na austrijsku službenu politiku, ali oni se ne odnose toliko na postojeće stanje, koliko općenito na dvoličnost i nepravednost austrijske politike u prošlosti, posebno prema "vazda vjernim" slavenskim narodima. Iako su takvi napadi bili dosta česti u studenome 1848., još uvijek ne predstavljaju temeljnu i dugoročnu orijentaciju zagrebačkih listova, odnosno njihovo opozicijsko stajalište. Općenito prevladava uvjerenje da su osnovne političke tekovine revolucije - ustavnost, parlamentarizam i sloboda tiska - osigurane i da sada slavenski narodi trebaju izboriti odgovarajuće preustrojstvo Monarhije u svojem interesu, po mogućnosti na austroslavističkim osnovama. Znakovito je da je upravo *Slavenski Jug*, svakako najradikalniji od zagrebačkih listova, bio najveći zagovaratelj slanja hrvatskih zastupnika u Parlament Austrije u prosincu 1848. No, u siječnju i veljači 1849. počinju se, najprije u *Slavenskom Jugu*, a zatim i u ostalim listovima, pojavljivati sve češći napadi na postojeću austrijsku vladu i navoditi optužbe o njenoj reakcionarnoj i centralističkoj orijentaciji. "Centralizam", u političkoj terminologiji zagrebačkih listova, označava nastojanje bečkog središta da stvori modernu centraliziranu državu po uzoru na Francusku, s unutarnjom podjelom na okruge ili, u najdaljem slučaju, na pokrajine ili krunovine, koje ne bi imale nikakve unutarnje samouprave. Vezivno bi tkivo takve države bio, uz poslušno činovništvo i vojsku, njemački jezik kao službeni. Centralizirana monarhija trebala bi, prema zamislama službenih austrijskih krugova, osigurati Austriji dominantni položaj u Njemačkom savezu i značenje velike sile u Europi. Takvo nastojanje nije bilo ništa novo za nasljedne austrijske pokrajine, jer je postojalo, kao izgrađen politički poredak, i prije revolucije. No zemlje Translajtanijske - Hrvatska, Mađarska i Erdelj - imale su tradicionalnu, makar i ograničenu samoupravu i posebni - latinski, odnosno mađarski i hrvatski - službeni jezik. Posebno su prema takvim nastojanjima bili osjetljivi hrvatski nacionalisti, jer ne samo da su zadržali vjernost dinastiji i Monarhiji, već su, prema veoma proširenom, iako i ponešto pretjeranom mišljenju, spasili državu u burnim događajima u tijeku 1848. Centralistička orijentacija vlade nije bila nepomirljiva samo s glavnim ciljem hrvatskog pokreta od početka revolucije, tj. što široj unutarnjoj samostalnosti teritorijalno ujedinjene Hrvatske, već je dovodila u pitanje i ograničenu samoupravu, koju je imala Banska Hrvatska prije 1848. Veliko je nezadovoljstvo u zagrebačkim listovima izazivalo i održavanje starog sustava u Vojnoj granici s odvojenošću od Banske Hrvatske, prevlašću carske birokracije, njemačkog kao službenog jezika i nepostojanja ustavnosti i političkih sloboda. Takvo je stanje postojalo i u drugoj polovici 1848., ali tada je zagrebački tisak izbjegavao napade na preživjeli graničarski sustav, nadajući se, vjerojatno, da će sa skorom pobjedom austroslavističke koncepcije i završetka rata u hrvatskom interesu, doći do brzog i lakog ukidanja

“militarskog despotizma” u Granici i njezina priključenja Provincijalu. Centralistička orijentacija vlade bio je svakako najvažniji razlog postupnog prelaska hrvatske javnosti u opoziciju. Uz to, Schwarzenbergova vlada otvoreno se izjasnila početkom 1849., posebno u poznatom sporu s austrijskim Parlamentom oko čl. 1. Temeljnih prava austrijskih naroda za načelo nasljednog monarhizma i monarhijskog “apsolutizma”, a protiv “demokratskog” načela nacionalnog suvereniteta. Time je pokazala suprotstavljanje ne samo nastojanjima pojedinih nacionalnih pokreta, uključujući, dakako, i hrvatski, za ostvarenjem što šire nacionalne samostalnosti, već i težnju da se obračuna s političkim slobodama, kao jedino realno ostvarenim tekovinama revolucije. U tijeku 1848. hrvatska javnost nije postavljala uvjete, koji bi se prethodno morali ispuniti da bi se Hrvatska pridružila austrijskim pokrajinama, jer se obnova reakcije smatrala nemogućom i jer je glavna opasnost po hrvatsku samostalnost dolazila od mađarske vlade. Međutim, od siječnja 1849. hrvatski listovi i domaći politički čimbenici, poput Banskog vijeća, županijskih i gradskih oblasti, te građanskih društava, ističu da austrijska vlada mora Hrvatima pružiti jamstva za njihovu unutarnju samostalnost ako želi da se Trojedna kraljevina pridruži novom austrijskom savezu. Do veljače 1849. potpuno je, u hrvatskoj javnosti, prestalo zalaganje da Hrvatska pošalje svoje predstavnike u austrijski Parlament radi dogovora o njezinu priključenju austrijskim pokrajinama. Izvještaji o radu austrijskog Parlamenta u Kroměřížu postaju rjeđi u zagrebačkim listovima i uglavnom se ograničavaju na djelatnost čeških zastupnika, koji se tada već nalaze u opoziciji prema vladi. Od siječnja 1849. često se izražava simpatija prema Parlamentu zbog njegove “slobodounnosti” nasuprot “apsolutističkim” i “reakcionarnim” shvaćanjima, koje sve otvorenije zastupa austrijska vlada. U tom je smislu hrvatska javnost potpuno podržala parlament u poznatom sporu s vladom iz siječnja 1849. oko čl. 1. Temeljnih prava austrijskih naroda, koji se lomio na pitanju da li vlast proizlazi iz naroda, kako je smatrao parlament, ili iz nasljednog prava monarha po Božjoj milosti, kako je tvrdila vlada. Sve su češće vijesti, posebno u *Slavenskom Jugu*, o represivnim postupcima vlade prema opozicijskim listovima i političkim društvima u austrijskim pokrajinama. Takve su mjere vlade proglašavane za utiranje puta obnovi predožujuskog stanja gušenjem političkih sloboda i vraćanjem nacionalne potlačenosti, posebno za Slavene. Forsiranjem njemačkog jezika, u kontaktima s vrhovnim upravnim organima u nenjemačkim zemljama, uključujući i Bansko vijeće u Hrvatskoj, te potpomaganjem mađarskih konzervativaca u krajevima Mađarske zauzetim od carske vojske, pokazala je, po opravdanom uvjerenju zagrebačkog tiska, da ne poštuje ni javno prihvaćeno načelo nacionalne ravnopravnosti. Osobito je negativno u zagrebačkom tisku odjeknulo favoriziranje mađarskih konzervativnih velikaša, koje se tumačilo kao izraz vladine reakcionarne orijentacije i nezahvalnost prema slavenskim narodima. U Hrvatsku su od siječnja 1849. počeli stizati i pojedine dopisi mađarskih upravnih organa, iz krajeva pod kontrolom austrijske vojske, i to na mađarskom jeziku, koji su, u zagrebačkom tisku, tumačeni kao dokaz vladine želje da osigura potčinjenost Hrvatske preko mađarskih konzervativaca i vrati predožujusku mađarsku prevlast nad Hrvatskom. Sve je to uvjetovalo temeljit zaokret u zagrebačkom tisku, jer je postalo jasno da nisu ugrožene samo političke slobode i ideja austroslavizma, već i onaj minimalni hrvatski nacionalni program, tj. teritorijalna cjelovitost i ograničena samostalnost Hrvatske. U takvim okolnostima napadi na austrijsku službenu politiku, u kojima je prednjačio *Slavenski Jug*, a slijedili ga, u nešto manjoj mjeri, i ostali listovi, više nisu značili sporadičnu i marginalnu pojavu, već bitno novu konce-

pciju, tj. označavali su postupno prelaženje hrvatske javnosti u opoziciju prema vladi.⁶⁸ Potkraj siječnja i početkom veljače 1849. banski namjesnik Mirko Lentulaj i društvo "Slavenska Lipa na slavenskom Jugu" tražili su od bana Jelačića da se što prije vrati u Hrvatsku i sazove odgođeni Sabor radi određivanja osnovnih ciljeva hrvatske politike u novima okolnostima i određivanja odnosa prema Austriji. Dok se Lentulaj zadržao na tom zahtjevu, "Lipa" ga je detaljno obrazložila reakcionarnom i centralističkom orijentacijom austrijske vlade, njezinom nezahvalnošću za hrvatske zasluge za dinastiju i Monarhiju i potpomaganjem mađarskih konzervativaca u Ugarskoj.⁶⁹

Hrvatska je javnost oštro osudila i Oktroirani ustav, koji su proglasili kralj i austrijska vlada početkom 1849., rastjeravši vojnom silom Parlament. Oktroj je osuđen, prije svega, zbog hrvatskih nacionalnih razloga, centralističke orijentacije, negiranja tradicionalne unutarnje hrvatske samostalnosti, po kojoj samo Sabor može proglašavati zakone i ustav, i proglašavanja Hrvatske austrijskom krunovinom, kakve su bile nasljedne austrijske pokrajine. U centralističkom ustrojstvu Carstva, kakvu predviđa Oktroj, nikakve vrijednosti ne bi mogla imati ustavom zajamčena nezavisnost Hrvatske od Mađarske. Oktroj je osuđen i zbog zaobilaznja pitanja teritorijalne cjelovitosti Hrvatske, jer je predviđeno očuvanje Vojne granice i to kao posebne krunovine, dok je pripojenje Dalmacije naznačeno samo kao mogućnost. Napadi na anakronistički sustav u Vojnoj granici počinju u zagrebačkom tisku, kako je spomenuto, već u siječnju i veljači 1849., ali znatno se intenziviraju nakon proglašenja Oktroja. Posebno je isticano teško stanje u Hrva-tsko-slavonskoj Vojnoj granici, u kojoj je zadržan predožujski germanizatorski, birokratski i militaristički sustav bez političkih i građanskih sloboda i bez predviđenog priključenja Granice Provincijalu. Prije donošenja Oktroja u zagrebačkom tisku nema tekstova koji bi hvalili stari hrvatski ustav, jer je hrvatskim nacionalistima, uglavnom pripadnicima moderne građanske inteligencije, bilo jasno da se radi o zastarjelim feudalno-staleškim municipalnim pravima, koje bi trebalo što prije promijeniti. Česti su tekstovi, koji govore o potrebi modernizacije hrvatskog društva, posebno na planu pučkog školstva i sustavnog obrazovanja puka. Izrade zakonskih osnova, u tijeku 1849., svjedoči da je takvo shvaćanje o nužnosti što brže modernizacije hrvatskog društva bilo dominantno i u službenoj hrvatskoj politici. Međutim, stanje se djelomično mijenja nakon Oktroja. I dalje se objavljuju članci u kojima se zagovara modernizacija hrvatske privrede, školstva i državnih ustanova, ali sada se sve češće pojavljuju apologije "drevnoga hr-vatskog ustava", čime se ne brani feudalizam i mrtvi staleški sustav, već ideja o stoljetnom kontinuitetu hrvatske državnosti, posebno u usporedbi s austrijskim pokraji-

⁶⁸ NDHS, 9. I. 1849./4, 11. I. 1849./5, 13. I. 1849./6, 1. II. 1849./14, 6. II. 1849./16, 8. II. 1849./17; B. Š., *Valja li nam poslati poslanike u Kroměříž?* - NDHS, 10. II. 1849./18; *Magjarski natražnjaci* - NDHS, 13. II. 1849./19; NDHS, 15. II. 1849./20; 22. II. 1849./23; AZ, 11. I. 1849./5; *Die Verdienste der k. k. Militärgrenze und ihr Reibt auf Belohnung* - AZ, 16. I. 1849./7; 8. II. 1849./17, *Post nubila phoebus* - AZ, 24. II. 1849./24; AZ, 27. II. 1849./25; *Beiträge zur gerechten Würdigung der slawischen Bestrebungen* - AZ, 6. III. 1849./28; SJ, 11. I. 1849./5, 16. I. 1849./7, 27. I. 1849./12, 30. I. 1849./13, 1. II. 1849./14, 3. II. 1849./15, 6. II. 1849./16; *Naša vojnička krajina* - SJ, 13. II. 1849./19; SJ, 20. II. 1849./22; *Südslavische Zeitung*, (SZ), 10. I. 1849./4; *Interpellationen* - SZ, 31. I. 1849./13; *Gegenwart und Zukunft der kroatisch-slavonischen Militärgrenze I-III* - SZ, 5. II. 1849./15, 7. II. 1849./16, 9. II. 1849./17; *Die kroatisch-slavonische Militärgrenze in administrativer Beziehungen* - SZ, 14. II. 1849./19, 16. II. 1849./20, 19. II. 1849./21, 21. II. 1849./22; *Klages des Grenzwolkes* - SZ, 2. III. 1849./26; *Die Reorganisation Ungarns I-III* - SZ, 5. III. 1849./27, 7. III. 1849./28, 9. III. 1849./29.

⁶⁹ HDA, BP, 1849./CLII./38; T. Markus, *Dokumenti*, 279-281. Djelatnost zagrebačke "Lipe" postupno zamire u proljeće 1849., a od lipnja iste godine više nema zapisnika s njezinim sjednicama.

nama. Povijesno je pravo, naime, bilo, kako je istaknuto, snažno oružje u legitimističkoj Habsburškoj monarhiji i Hrvati su se, kao jedan od tzv. "povijesnih naroda", mogli na njega pozivati. Hrvatska je javnost zauzela negativan stav prema Ustavu primarno zbog ovih hrvatskih nacionalnih interesa, ali i zbog njegovog odbacivanja načela parlamentarizma i ustavnosti, u korist tradicionalnog načela monarhističkog legitimizma. Isticala se i nezahvalnost vlade prema žrtvama hrvatskog i drugih slavenskih naroda učinjenih za očuvanje Austrije, prikriveno uvođenje germanizacije, čime se negira načelo ravnopravnosti austrijskih naroda, slobodumnost rastjeranog austrijskog Parlamenta, koji je Hrvatskoj ostavljao na volju hoće li se pridružiti novom austrijskom savezu itd. Smatralo se da Oktroirani ustav idejom centralističke Austrije onemogućava veliku budućnost južnoslavenskih naroda ne samo u novoj Monarhiji kao saveznoj državi, već i u rješavanju Istočnog pitanja.⁷⁰ Upozoravalo se da Ustav, negirajući tradicionalnu autonomiju Hrvatske, Ugarske i Erdelja, ruši načela legitimizma i povijesnog prava, na kojemu je dotad opstojala Habsburška monarhija, ugrožavajući time neposredno njezin opstanak. Zagrebački je tisak odlučno odbacivao tvrdnje bečkih centralističkih listova, poput *Lloyda*, *Presse*, *Ost-deutsche Posta*, *Wiener Zeitung* i drugih, o tome da se Hrvatska, zaključcima Sabora 1848., obavezala bezuvjetno priključiti Austriji. Isticali su, nasuprot tome, da je hrvatska politika uvijek polazila od osiguranja što šire hrvatske samostalnosti i teritorijalne cjelovitosti zemlje, računajući na povezivanje s Austrijom preko Parlamenta na temelju međudržavnog ugovora. Kasniji uspjesi mađarske revolucionarne vojske objašnjavani su nezadovoljstvom nemađarskih naroda zbog donošenja Oktroja i podržavanja mađarskih konzervativaca.⁷¹ Kako je isti stav prema Oktroiranom ustavu imalo i Bansko vijeće Ustav u Banskoj Hrvatskoj nije proglašen. Proglašen je u Rijeci i, po vojnoj zapovijedi, u sjedištima graničarskih regimenti. Oktroirani ustav pojačao je opozicijsko raspoloženje hrvatske javnosti, ali do njega je došlo već prije ožujka 1849. Sam Jelačić osjetno je izgubio na popularnosti u hrvatskom javnome mnijenju u proljeće i ljeto 1849., pošto je postalo jasno da je njegov utjecaj premali da bi izmijenio

⁷⁰ Južnoslavenska se problematika u hrvatskoj politici i široj političkoj javnosti 1848.-1849. odnosila gotovo isključivo na Južne Slavene u Habsburškoj monarhiji i najčešće se izražavala u ideji njihovoga političkog povezivanja u jednu, pobliže nedefiniranu, političku zajednicu u okviru Monarhije, odnosno, što se tiče šire javnosti, austroslavistički preuređene Austrije. Postoji i nekoliko tekstova u zagrebačkim listovima i zakonskim osnovama, koji upućuju na uvjerenje hrvatskih nacionalista kako bi austroslavistički preuređena Austrija mogla odlučujuće djelovati na rješavanje Istočnog pitanja i osigurati priključenje Južnih Slavena u Osmanlijskom sultanatu Monarhiji (SJ, 3. XI. 1848./39; *Osnova za utemeljenje narodne vojske u trojednoj kraljevini hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj, po načelu potpunosti jednakosti između krajin i provincijala, i po načelu ustavnog zavoda narodne obrane*, Zagreb, 1849. [dalje: *Osnova za utemeljenje narodne vojske*]; *Politischen Fragen der Neuzeit II.* - AZ, 16. VIII. 1849./117). No takva ideja nije detaljnije razrađivana.

⁷¹ B. Š., *Iz Zagreba na dan sv. Ćirila i Metoda* - NDHS, 10. III. 1849./30; *Naša pogibelj* - NDHS, 13. III. 1849./31; *Naša obrana* - NDHS, 15. III. 1849./32; *Iz slavonske granice* - NDHS, 31. III. 1849./39; I. T., *Šta li će sad krajina?* - NDHS, 7. IV. 1849./42; B. Š., *Ratovanje u Ugarskoj* - NDHS, 28. IV. 1849./51; *Zur österreichischen Constitutions-Frage* - AZ, 10. III. 1849./30; AZ, 15. III. 1849./32; *Wie stehen wir?* - AZ, 20. III. 1849./34; *Das Südslaventhum und die Reichsverfassung* - AZ, 24. III. 1849./36; AZ, 29. III. 1849./38; *Die Alt-Conservativen des magyarischen Volkstammes* - AZ, 14. IV. 1849./45; SJ, 10. III. 1849./30; 13. III. 1849./31; 17. III. 1849./33; *Primitbe o oktroyiranom ustavu* - SJ, 29. III. 1849./38; SZ, 12. III. 1849./30; 30. III. 1849./38; 4. IV. 1849./40; 6. IV. 1849./41; *Die Regierung und der Krieg in Ungarn* - SZ, 16. IV. 1849./45. O uvjetima izrade Oktroiranog ustava, njegova proglašenja i reagiranja na njega u pojedinim austrijskim pokrajinama usp.: J. A. Helfert, *Der ungarische Winter-Feldzug und die octroyirte Verfassung. Dezember 1848 bis März 1849*, III., Prag-Leipzig, 1886., 251-420.

tok događaja, koji je postajao sve lošiji za pristaše austroslavizma i hrvatskih nacionalnih interesa. Naklonost češke javnosti Jelačić je definitivno izgubio početkom ožujka 1849., nakon svoje izjave o solidariziranju s knezom Windischgrätzom u vojnim, ali i političkim pitanjima oko cjelovitosti i jedinstva Monarhije. No, bez obzira na gubljenje Jelačićeve glorifikacije i dalje se izražava uvjerenje, u mnogobrojnim novinskim člancima, da će ban osigurati barem minimum hrvatskih nacionalnih zahtjeva, ograničenih na širu unutarnju samostalnost i teritorijalnu cjelovitost Hrvatske. Jelačić se, od kraja 1848., gotovo isključivo zanimao vojnim pitanjima, odnosno operacijama austrijske vojske, u koju su bili uključeni hrvatski graničarski odredi, na mađarskom ratištu. Povremeno je, posebno od ožujka 1849., izražavao nezadovoljstvo zbog sve oštrijeg opozicijskog pisanja pojedinih zagrebačkih listova, prije svih *Slavenskog Juga*. Krajem ožujka 1849. uputio je kralju memorandum u kojem je istakao velike zasluge Hrvata i Srba za očuvanje Monarhije, smatrajući da vlada mora ispuniti pravedne hrvatske i srpske zahtjeve. Tražio je prestanak podržavanja mađarskih konzervativaca, omogućavanje političke samouprave za Slovence i mađarske Srbe, te ustavne reforme u Vojnoj granici. Ban je smatrao shodnim "odloženi sabor sasvim razpustiti i za predstojeći, koji se odmah po povratku mome otvoriti ima, nov izbor raspisati sa svakim mogućim prizrenjem načela, u ustavu izražena". Posljednje bi riječi upućivale da je Jelačić prihvatio Oktroirani ustav, ali ostaje, ako je to točno, pitanje zašto nije od Banskog vijeća tražio njegovo proglašenje u Hrvatskoj sve do kraja srpnja 1849. Čini se da ban nije smatrao Oktroirani ustav velikom opasnošću za hrvatsku državnost i osnovne ciljeve hrvatskoga političkog pokreta. Jelačić je 13. travnja 1849. zamolio M. Lentulaja da "gledate povjerenje med narodom, banskim većem i vladom carskom, kolik je moguće veće privest, strah pred oktrojiranim ustavom, koji će se i onako na saboru našem još u pretres uzeti, umaljit i tim temelj položiti, na kom će se krépkó razvit naša narodnost i učvrstit sile domovine naše te tako narod naš privest miru, redu i sretnoj budućnosti".⁷² Na Oktroirani ustav reagiralo je i Bansko vijeće i odbor sastavljen od dijela saborskih zastupnika. Uputili su kralju poslanstvo, koje je potkraj travnja 1849. izradilo adresu u kojoj je tražilo potvrdu saborskog čl. XI/1848., posebno točaka o posebnoj hrvatskoj vladi, pripojenju Dalmacije Banskoj Hrvatskoj i njezinom savezu s Vojvodinom. Izražen je protest zato što se Oktroiranim ustavom želi odlučivati o budućnosti Hrvatske bez njezina pristanka. Poslanstvo je istovremeno, s predstavnicima nemađarskih naroda, izradilo nacrt peticije namijenjen austrijskoj vladi u kojoj je osudilo podržavanje mađarskih konzervativaca i tražilo pravednu politiku prema svim ugarskim narodima i osiguranje teritorijalne i političke samouprave za nemađarske narode.⁷³ Opozicijska orijentacija hrvatske javnosti nije dovela do stvaranja antiaustrijskih ideja i grupacija u Hrvatskoj. I dalje se zadržava austroslavistička orijentacija o potrebi očuvanja, ali i preuređenja Austrije u zajednicu ravnopravnih i suverenih nacija u kojoj bi teritorijalno ujedinjena Hrvatska osigurala maksimalno moguću samostalnost i nesmetan nacionalni razvitak. Zadržavanje proaustrijske orijentacije u hrvatskoj politici i u vrijeme otvorenog skretanja Dvora i austrijske vlade u centralistički i neustavni smjer, nije ni tada proizlazio iz konzervativne ili reakcionarne orijentacije, već iz realne slabosti Hrvatske. Šest hrvatsko-slavonskih županija, odvojenih od Dalmacije i Rijeke, bez kontrole nad Vojnom granicom, u ratu s Mađarima, bez povezanosti s drugim slavenskim narodima i s ravnodušnošću puka za politička pitanja, nije moglo

⁷² SJ, 30. V. 1849/52; HDA, BP, 1849./CLIII./178. Citirani tekst precrtan je u originalu.

⁷³ NSK, Zbirka, Adrese, R 6587/4; AZ, 27. VII. 1849./101, 28. VII. 1849./102; S. Pejaković, n. dj., XXXIII./201-209.

organizirati nikakav ozbiljan oružani otpor austrijskoj vladi. To bi, zapravo, značilo pridruživanje Mađarima u oružanoj pobuni i gubljenje mogućnosti pozivanja na povijesna prava Hrvatske kao autonomne države. Uz to, na mirenje s Mađarima hrvatska javnost nije mogla ozbiljno računati, jer ovi nisu smatrali potrebnim pridobiti nemađarske narode u Translajtaniji znatnijim ustupcima čak niti u vrijeme otvorene borbe protiv Beča. Postojali su, u proljeće i ljeto 1849., povremeni kontakti, posebno preko poljske emigracije, mađarskih predstavnika s pojedinim političkim i javnim djelatnicima nemađarskih naroda, ali oni nisu donijeli nikakva konkretnog rezultata. Mađarski političari nisu bili niti pred kraj svoje revolucije, u ljeto 1849., spremni priznati ravnopravnost nemađarskim narodima u Translajtaniji, nego najviše ograničenu kulturnu i vjersku autonomiju. Usamljeni pokušaji pojedincaca, poput onog urednika *Slavenskog Juga* Dragutina Kušlana pokraj svibnja 1849. u Beogradu,⁷⁴ za sporazumijevanjem s mađarskim predstavnicima, nisu imali pozadinu u opredjeljenju barem dijela hrvatske javnosti, odnosno nisu poznati nikakvi podaci iz dostupnih izvora o određenoj široj pozadini takve pojedinačne akcije. Ni masovna ruska vojna intervencija od svibnja 1849., do koje je došlo na poziv cara Franza Josepha, nije mogla potaknuti antiaustrijske tendencije u hrvatskoj javnosti, jer je slom mađarske revolucije time postao samo pitanje vremena. Odluka revolucionarnog Mađarskog sabora iz travnja 1849. o detronizaciji Habsburgovaca i proglašenju Mađarske nezavisnom državom nije izazvala posebnu pozornost u hrvatskoj javnosti i samo je ukratko registrirana i osuđena u zagrebačkim listovima ili pozdravljena u tom smislu da su time Mađari konačno skinuli masku "lojalnosti" i stupili u otvorenu pobunu.

Ipak, u toku proljeća i ljeta 1849., dolazi do sve vidljivijeg razilaženja u hrvatskoj političkoj javnosti prema pitanju odnosa hrvatske politike i austrijske vlade. Jelačić se, za razliku od Banskog vijeća, nije otvoreno suprotstavio Oktobranom ustavu. Istaknuti hrvatski političari u Beču, poput grofa Kulmera i savjetnika u austrijskoj vladi Metela Ožegovića, smatrali su da treba izbjegavati oštre napade na vladu i "umjereno" preporučivati promjenu određenih vidova njezine politike, posebno u prestanku podržavanja mađarskih konzervativaca i odustajanja od krute centralizacije s njemačkim službenim obilježjem. Osobito se Kulmer, u više pisama Jelačiću u prvoj polovici 1849., žalio na pisanje zagrebačkog tiska, posebno *Slavenskog Juga* i *Südslavische Zeitung*, jer, po njemu, zagovaraju separatističke ideje i odbijaju bilo kakvu povezanost

⁷⁴ Kušlan se sastao s izaslanikom mađarske vlade grofom Gyulom Andrásyjem, koji je, u pismu predsjedniku vlade Kázmeru Batthyányju 11. lipnja 1849., smatrao da je Kušlan predstavnik "brojne stranke" u Hrvatskoj i da treba podržati njegove prijedloge za zajedničku hrvatsko-mađarsku borbu protiv Austrije (József Thim, *A Magyarországi 1848-49-iki Szerb felkelés története* III., Budapest 1935., dok. 822/str. 790-791). Međutim, dokumenti iz hrvatske sredine, uključujući i Kušlanov *Slavenski Jug*, ne pružaju podatke o postojanju nikakve organizirane političke grupe u Hrvatskoj s antiaustrijskim programom u tijeku 1849. godine. O postojanju "anarhističke", "revolucionarne" i "protuaustrijske" "stranke" govore izvori izvan Hrvatske, poput žalbi grofa Kulmera i predsjednika vlade Schwarzenberga Jelačiću iz proljeća i ljeta 1849., kao i pojedina Jelačićeva pisma banskom namjesniku Lentulaju iz lipnja i srpnja 1849., ali oni se odnose na opozicijsko pisanje većine zagrebačkih listova, posebno *Slavenskog Juga* i *Südslavische Zeitung*, koje nema protuaustrijski karakter, iako vrlo oštro napada službenu austrijsku politiku. To bi govorilo u prilog neutemeljenosti prepostavke prisutne u historiografiji o "objektivnosti" Andrásyjevih navoda, tj. o postojanju organizirane protuaustrijske grupe i djelatnosti u Hrvatskoj u proljeće i ljeto 1849. (V. Koščak, *Hrvatska politika*, 143, 158; I. I. Leščilovskaja, *Idejno-političkoje sadržanije gazeti "Slavenski jug"*, HZ XXIX-XXX., Zagreb 1976-1977., 317; Ista, *Običestvenno-političeskaja borba*, 284-287; J. Šidak, *Revolucija*, 30; Ista, *Hrvati, Enciklopedija Jugoslavije* 5, Zagreb, 1988., 36. J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, Zagreb, 1963., 177).

Hrvatske s austrijskim pokrajinama.⁷⁵ Od kraja travnja 1849. javlja se i u Hrvatskoj postupno mišljenje, da se treba prilagoditi novim političkim okolnostima i ne napadati austrijsku vladu zbog njezine centralističke politike, već pokazati "lojalnost" i zauzvrat od nje očekivati ispunjavanje temeljnih hrvatskih nacionalnih interesa, poput ujedinjavanja hrvatskih zemalja i osiguranja makar ograničene političke autonomije. Takav umjereniji stav nije proizlazio iz zanemarivanja hrvatskih nacionalnih interesa, već iz uvida u slabost hrvatske politike i nemogućnost njezina dugoročnog efikasnog suprotstavljanja bečkoj vladi i njega je najprije počeo zastupati *Agramer Zeitung*. Izbjegavao je direktne napade na vladu i ograničavao se na savjete o promjeni službene politike u Mađarskoj u cilju prestanka podržavanja mađarskih konzervativaca i osiguranja ravnopravnosti i autonomije svih nacija u Translajtaniji. Smatrao je da je sada najvažnije podržati vladu zbog velikih uspjeha mađarske revolucionarne vojske na mađarskom ratištu, izbjegavati napade na Oktroirani ustav i ne tražiti sazivanje odgođenog Sabora. U istom se listu postupno, od travnja 1849., gube i tekstovi u kojima se zagovara osnovna ideja austroslavizma, tj. preuređenje *cijele* Monarhije, a zadržava se ideja o preuređenju samo njezina istočnog dijela, po nacionalnoj osnovi i stvaranja autonomnih nacionalnih državnih jedinica. Od svibnja 1849. sve su češći članci u kojima se Hrvatska i druge zemlje istočnog dijela Monarhije nazivaju "austrijskim krunovinama", dakle izrazu iz Oktroiranog ustava. Postupno se ukazuje, u pojedinim člancima i manjim dopisima, na neke "dobre strane" Oktroiranog ustava, iako još bez prijedloga da se on proglaši u Hrvatskoj. Stalno se spominje potreba vođenja "natstranačke politike", tj. izbjegavanja kako reakcionarnog, tako i radikalnog političkog pravca. U travnju i svibnju 1849. *Agramer Zeitung* stupa u otvorenu i oštru polemiku sa *Slavenskim Jugom* i *Südslavische Zeitungom*, optužujući ih za "radikalizam", "strančarenje" i "prevratničke ideje", dok su ovi uzvraćali optužbama o "reakcionarstvu", "konzervativizmu" i "plaćeništvu" *Agramer Zeitungu* od austrijske vlade.⁷⁶ Ranije su polemike između pojedinih zagrebačkih listova bile vrlo rijetke i uvijek više osobnog karaktera između pojedinih članova uredništva. Od travnja 1849., međutim, dolazi do razilaženja u nekim bitnim političkim pitanjima, poput odnosa prema austrijskoj vladi i načina na koji treba izražavati opozicijsko stajalište. Ti će se sukobi stalno pojačavati u narednim mjesecima i kulminirati u pitanju proglašenja Oktroiranog ustava u Banskoj Hrvatskoj u kolovozu 1849. Od kraja lipnja 1849., nakon odlaska Bogoslava Šuleka s mjesta glavnog urednika, liniji *Agramer Zeitungu* pridružuju se i *Narodne novine* (ranije: *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*). Drugi je dio hrvatske javnosti, okupljene uglavnom oko *Slavenskog Juga* i *Südslavische Zeitungu*, smatrao da treba odbijati sve nezakonite naloge bečke vlade i odlučno braniti hrvatsku unutarnju nezavisnost protiv njezinih centralističkih pretenzija. Obje su grupe, međutim, zadržale proaustrijski stav, zalažući se i dalje za preuređenje Monarhije u federalno-konfederalnu zajednicu suverenih nacija.

Pitanje teritorijalne cjelovitosti Hrvatske najvažniji je problem, uz osiguranje široke državne samostalnosti unutar Monarhije, hrvatskoga nacionalnog pokreta 1848.-1849. Mnogobrojni

⁷⁵ Usp. o tome Kulmerova pisma Jelačiću iz 1849. u: AHAZU, OBJ, I. D/II. 1-49. Dio pisama objavili su Đ. Šurmin, *Beiträge zur Geschichte 1848-1849. Briefwechsel Kulmer-Jelačić - Agramer Tagblatt*, 2. I. 1912./1, 4. I. 1912./3, 9. I. 1912./6 i 13. I. 1912./10 i Krešimir Nemeth, *Nekoliko neobjavljenih pisama iz korespondencije Kulmer-Jelačić (19. III-5. V. 1849)*, *Arhivski vjesnik* I., Zagreb, 1958., 333-365.

⁷⁶ AZ, 3. IV. 1849./40; 7. IV. 1849./42; 12. IV. 1849./44; *Die Alt-Conservative des magyarischen Volksstammes - AZ*, 14. IV. 1849./45; 19. IV. 1849./47, AZ, 1. V. 1849./52; 12. V. 1849./58; H. T., *Zur Constituirungs-Frage der österreichischen Kronländer - AZ*, 22. V. 1849./61; SJ, 19. V. 1849./59.

članci u zagrebačkim listovima problematiziraju, od proljeća 1848. do jeseni 1849., pitanje odnosa Dalmacije i Vojne granice prema Banskoj Hrvatskoj. Polazeći od modernog načela prirodnog prava o okupljanju pripadnika jedne nacije u jedinstvenu političku zajednicu hrvatska je javnost i politika stalno inzistirala na što bržem pripojenju Dalmacije Banskoj Hrvatskoj. Jelačićevo imenovanje upraviteljem Dalmacije u prosincu 1848. pojačalo je nade u njezino pripojenje sjevernom dijelu zemlje. U novinskim dopisima iz ove pokrajine navodila se protuhrvatska djelatnost austrijskih činovnika, koji onemogućavaju narodu u Dalmaciji da sazna za pitanje pripojenja. Za Vojnu granicu nije se, zbog izvanrednih okolnosti, tražilo neposredno pripajanje Banskoj Hrvatskoj, ali inzistiralo se, sukladno zaključcima Hrvatskog sabora, na upravnim i političkim reformama, posebno na uvođenju ustavnosti, političkih i građanskih sloboda i hrvatskog kao službenog jezika umjesto njemačkoga. Time bi se stvorili politički preduvjeti za priključenje Granice Provincijalu nakon završetka rata i uređenja odnosa Hrvatske prema Austriji. Osim Dalmacije i Granice postojalo je još nekoliko važnih, ali ne u tolikoj mjeri, pitanja u vezi s teritorijalnom cjelovitošću Hrvatske. Bansko je vijeće nastojalo početkom 1849. Međimurje pripojiti Hrvatskoj na temelju kraljeva odobrenja, koje je trebao ishoditi Jelačić. U Međimurju je, kao i u dijelu istočne Slavonije oko Osijeka, dolazilo, u prvoj polovici 1849., do nesuglasica između od Jelačića imenovanih banskih povjerenika i austrijskih generala, koje su ove krajeve smatrali osvojenim "pobunjenim teritorijem" i odbijali priznati ovlasti Banskog vijeća. Značajan je problem bila pripadnost Srijema, koji je, do 1848., bio u sastavu Hrvatske, a srpski su nacionalisti, u proljeće 1848., pokazali namjeru da ga uključe u novostvorenu Srpsku vojvodinu. Srpski je pokret u većem dijelu Srijema uspostavio svoju vlast, ali i dalje su djelovali organi Srijemske županije, koji su uglavnom pokazivali lojalnost prema Jelačiću i Banskom vijeću u Zagrebu. Bansko vijeće i Jelačić smatrali su i dalje Srijem sastavnim dijelom Hrvatske, ističući da se saborski čl. XI./1848. o njegovom ustupanju Vojvodini može provesti tek nakon završetka građanskog rata, kada Vojvodina bude službeno priznata s definiranim granicama i uređenim političkim odnosima s Hrvatskom, a zaključci Sabora 1848. steknu kraljevu potvrdu.⁷⁷ Neriješeno pitanje pripadnosti Srijema, sa svojevrsnim hrvatsko-srpskim kondominijem, značajno je opterećivalo hrvatsko-srpske odnose, aktualizirajući se i u jesen 1849., kada su u Beču hrvatski i srpski politički predstavnici pregovarali s austrijskom vladom o uspostavljanju i granicama Srpske vojvodine. Eventualno pripojenje Baranje, s većinski hrvatskim stanovništvom, u hrvatskoj javnosti nije raspravljano, ali Jelačić je predložio, u spomenutom memorandumu kralju iz proljeća 1849., njezino pripojenje Hrvatskoj kao nadoknadu za ustupanje Srijema Vojvodini. U Rijeci je postojao svojevrsni provizorij još od kraja kolovoza 1848., kada su grad zauzeli hrvatski odredi i kada je Jelačić imenovao posebnog povjerenika kao vrhovnog gradskog upravitelja. Pripadnost Istre, u kojoj su Hrvati činili izrazitu većinu stanovništva, također nije problematizirano ni u službenim političkim dokumentima, ni u novinskim člancima. Čl. XI./1848. Hrvatskog sabora spominje Istru uz slovenske pokrajine kao dio zamišljenog budućeg južnoslavenskog političkog saveza u Habsburškoj monarhiji. Jasno ideju o pri-

⁷⁷ Usp. pismo banskog namjesnika M. Lentulaja Jelačiću 25. siječnja 1849. (HDA, BP, 1849./CLII./37) i Jelačićeva pisma srpskom patrijarhu Rajačiću 6. srpnja i 5. kolovoza 1849. (isto, 1849./CLIV./340). O pitanju pripadnosti Srijema 1848.-1849. usp.: R. Perović, *Srpski pokret 1848.-1849. u Vojvodini, Grada, XIX.-LI.*; Lazar Čelap, *Politička pripadnost Srijema u god. 1848.-1849.*, *Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607.-1957.*, Zagreb, 1957., 621-632; S. Gavrilović, *Virovitička županija*; Isti, *Srem*; I. I. Leščilovskaja, *Običestvenno-političeskaja borba*; M. Berić, n. dj.; P. Korunić, *Jugoslavenska ideja*; Isti, *Jugoslavizam*; Isti, *Hrvatski program*.

ključnju Istre matici zemlji izrazila je jedino "Slavenska Lipa na slavenskom Jugu" u proglasu stanovnicima Istre 22. prosinca 1848. godine.⁷⁸ Hrvatske nacionalne snage okrenute su 1848.-1849. rješavanju najvažnijih političkih pitanja, kao što su očuvanje cjelovitosti Monarhije, osiguranje nezavisnosti Hrvatske od mađarske vlade 1848., odnosno od centralističkih mjera austrijske vlade 1849. godine, ostvarenje teritorijalne cjelovitosti Hrvatske, posebno u pogledu priključenja Dalmacije i Vojne granice Banskog Hrvatskoj itd. U teškim ratnim okolnostima pitanje unutarnje modernizacije hrvatskog društva moralo je ostati u drugom planu. No, i ovdje se pokazala usmjerenost hrvatskih nacionalista prema ustanovama modernoga građanskog društva. Hrvatski sabor imenovao je, u lipnju 1848., nekoliko odbora, koji su trebali izraditi zakonske osnove o temeljnim društvenim, ekonomskim i političkim pitanjima Hrvatske do nastavka saborskog zasjedanja. Od siječnja do rujna 1849. objavljene su, djelatnošću dijela saborskih zastupnika organiziranih u poseban odbor ili nekoliko odbora, te Banskog vijeća, zakonske osnove o županijskom ustrojstvu, hrvatskoj vladi, Saboru, narodnoj hrvatskoj vojsci, odnosu Hrvatske prema Austriji i školstvu.⁷⁹ Dio ovih osnova bio je povezan i s pitanjem osiguranja unutarnje samostalnosti Hrvatske. To se djelomično odnosi na osnove o vladi i saboru, a posebno na osnovu o odnosu Hrvatske prema Austriji, koja je završena do travnja 1849. U njoj je, u skladu sa saborskim čl. XI/1848., izražena mogućnost slobodnog pridruženja Hrvatske austrijskim pokrajinama, ali uz osiguranje njezine pune unutarnje autonomije na temelju autonomne hrvatske vlade, sabora i svih poslova, osim vojnih, financijskih i vanjskih, koji su prepušteni središnjoj vlasti. U toč. 31. istaknuto je da Hrvatska ne može priznati nikakav zakon, koji se o njoj, a bez nje stvorio, pri čemu se, očito, mislilo na Oktobrirani ustav. I osnova o narodnoj vojsci, donesena također do travnja 1849., trebala je poslužiti kao temelj stvaranja hrvatskih oružanih odreda, nezavisnih od regularnih carskih trupa, i određenih da štite hrvatsku samostalnost, što je bila proturječnost, razumljiva zbog uspona austrijske reakcije, u odnosu na općenito prihvaćenu tezu o vojnim poslovima kao zajedničkim za sve zemlje Monarhije. Posebna hrvatska vojska u osnovi je opravdana navodnom opasnošću od Turaka-Osmanlija. Osnove o vladi i o saboru, izradene u siječnju i veljači 1849., trebale su biti zakonski temelj stvaranje novog državnog ustroja u Hrvatskoj, izraženog u vidu modernog građanskog parlamentarizma, s vladom odgovornom parlamentu i sa saborom kao suverenom državnim ustanovom. Sabor i vlada obavljali bi sve poslove, osim onih, koji bi izričito bile prepuštene ustavnom bečkom središtu, poput vanjskih, vojnih i financijskih

⁷⁸ T. Markus, *Dokumenti*, 273-274. O stanju u Istri, gdje je postojao, u istočnim dijelovima, vrlo slabi hrvatski nacionalni pokret, usp.: Matko Rojnić, *Nacionalno pitanje u Istri 1848-9*, HZ I., Zagreb, 1948., 77-114. O problemu teritorijalne cjelovitosti Hrvatske 1849., posebno s obzirom na stavove austrijske vlade detaljno piše Alojz Ivanišević, *Die kroatische Politik der Wiener Zentralstellen*, Wien, 1984.

⁷⁹ O osnovama saborskih odbora i odgovarajućoj literaturi usp.: T. Markus, *Zakonske osnove*. Iz izvora nije jasno je li zakonske osnove, osim one o školstvu, koju je izradio Prosvjetni odsjek Banskog vijeća, sastavio jedinstven saborski odbor, koji se u historiografiji, iako u izvorima nema potvrde za to, uglavnom naziva "Veliki saborski odbor", ili nekoliko manjih pododbora. No svakako je netočna tvrdnja (T. Markus, *Zakonske osnove*) da su osnove sastavili isti oni odbori koje je u lipnju 1848. imenovao Sabor. To je bilo fizički nemoguće, jer većina zastupnika imenovanih u odbore nisu bili u Zagrebu, a neki ni u Hrvatskoj u prvim mjesecima 1849. Vrlo je malo podataka o djelatnosti saborskog odbora/pododbora 1849., a ne zna se ni tko su bili njegovi članovi, što je svojevrsan pokazatelj o niskoj razini razvitka političke javnosti i javne kontrole djelovanja državnih organa u tadašnjoj Hrvatskoj.

poslova. Osnova o školstvu Prosvjetno odsjeka Banskog vijeća iznijela je koncepciju modernoga nacionalnog školstva, koje treba osigurati barem osnovno obrazovanje svakom stanovniku Hrvatske, bez obzira na društveni status, spol, vjeroispovijest ili etničku pripadnost. Takvo bi školstvo bilo laičko, čime bi Katolička crkva izgubila svoje dotadašnje presudno značenje u školstvu u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Osnova o školstvu, završena vrlo kasno, u srpnju i kolovozu 1849., značajno se razlikuje od prijašnjih zakonskih osnova po izraženijem kompromisu prema austrijskoj vladi, jer se zaobilazi teško prosvjetno stanje u Vojnoj granici i dopušta mogućnost kontrole austrijske vlade nad visokim školstvom u Hrvatskoj. Takva se mogućnost, doduše, uvjetuje određenjem odnosa Hrvatske prema Austriji na temelju pregovora austrijske vlade i Hrvatskog sabora, ali svi prijašnji dokumenti, uključujući i saborske zaključke, predviđaju potpuno autonomno hrvatsko školstvo. Što se tiče osnove o županijama, treba reći da je u hrvatskoj javnosti općenito bilo dominantno uvjerenje, tijekom 1848. i 1849., da je moguća modernizacija tradicionalnoga municipalnog uređenja, županija i slobodnih kraljevskih gradova i to primarno djelatnošću domaćih modernizacijskih snaga. Takvo uvjerenje, koje se, u idućim godinama i desetljećima, neće pokazati potpuno opravdanim, proizlazilo je iz želje za zaštitom hrvatskih nacionalnih interesa odnosno iz straha od "tudeg" pritiska, tj. nasilne modernizacije bečkog središta praćenog germanizacijom i centralizacijom. Tek nakon sloma hrvatskog četrdesetosmaškog pokreta, dio će hrvatske javnosti, posebno oko *Südslavische Zeitung* 1850. i 1851., odreći mogućnost modernizacije dotadašnjeg upravnog i političkog sustava zbog slabosti domaćih modernizacijskih snaga i prihvatiti intervenciju austrijskih čimbenika ukoliko poštuju hrvatska ustavna prava.

Austrijska vlada nije u Hrvatskoj neposredno mogla provoditi svoje centralističke mjere, jer je ova u Banskom vijeću imala svoj nezavisni upravni organ. No, vlada je preko bana Jelačića nastojala povećati svoj utjecaj, posebno protiv opozicijskoga zagrebačkog tiska, čije je djelovanje nastojala značajno ograničiti. Već u prosincu 1848. Jelačić je, u pismu banskom namjesniku Mirku Lentulaju, tražio da Prosvjetni odsjek Banskog vijeća izradi osnovu zakona o tisku, jer zagrebački listovi, po njemu, zloupotrebljavaju slobodu tiska i šire nezadovoljstvo i mržnju prema domaćim i austrijskim vlastima.⁸⁰ Jelačić je potpisao, kao "ban i diktator", zloupotrebljavajući titulu diktatora, koju mu je 1848. podijelio Sabor, "Privremeni zakon o štampi" u svibnju 1849., kojim se znatno ograničava sloboda tiska i predviđaju se kazne za niz "prekršaja", poput izdaje domovine, uvrede cara, buntovnih ideja, širenja vjerske i nacionalne mržnje itd. Većina je zagrebačkih listova, osudila zakon o tisku zbog njegovih represivnih odredaba, negiranja načela političkih sloboda i nastojanja da se ojača reakcija i u Hrvatskoj, ali i Jelačićevu zloupotrebu diktatorskih ovlasti. Tiskovni je "zakon" jedini podržao *Agrarier Zeitung*, u skladu sa svojom novom političkom orijentacijom, opravdavajući ga "razuzdanim" i "neumjerenim" napadima ostalih zagrebačkih listova na austrijsku službenu politiku.⁸¹ U proljeće i ljeto

⁸⁰ Jelačićevo pismo Lentulaju 9. prosinca 1848. (HDA, BV, UO, 1848/kutija III/br. 4462-729). Prosvjetni odsjek nije poslušao Jelačića, smatrajući da se najprije treba sastati odgođeni Sabor i urediti osnovne političke odnose Hrvatske s drugim zemljama Monarhije, a da Bansko vijeće treba blago upozoriti urednike novina da ne objavljuje neoprezno ratne vijesti, koje bi mogle biti opasne za sigurnost zemlje (HDA, BV, Prosvjetni odsjek, 1848./kut. XIII./br. 28-8).

⁸¹ Tekst tiskovnog "zakona": Isto, 1849/XIII/4446-96. Od članaka za ili protiv tiskovnog "zakona" u zagrebačkim listovima usp.: B. Š., *Najpreči zakoni* - NDHS, 10. V. 1849./56; 17. V. 1849./59; *Rodoslovlje našega zakona o štampi* - NDHS, 22. V. 1849./61; *Opazke* - 24. V. 1849./62; *Porota u naše doba* - NDHS, 29. V. 1849./64, 2. VI. 1849./66, 7. VI. 1849./68, 12. VI. 1849./70, 16. VI. 1849./72; SJ, 10. V. 1849./55; *Nedjermaj me već za perčin*

1849. općenito je prisutno, kako je spomenuto, značajno smanjivanje Jelačićeva ugleda u hrvatskoj javnosti, pošto je postalo jasno da ban ne može spriječiti nepoželjni tok događaja za nacionaliste slavenskih naroda Austrije. No, odlučujuće udarce svojem velikom ugledu u Hrvatskoj i drugim južnoslavenskim krajevima Monarhije zadao je sam Jelačić, posebno potpisivanjem tiskovnog "zakona" i, nešto kasnije, prisiljavanjem Banskog vijeća da proglasi Oktroirani ustav. Osim toga, Jelačić se nije javno suprotstavio pojedinim odlukama kralja i vlade, značajnima za njihovu centralističku orijentaciju, poput Oktroiranog ustava. Umjesto toga, ban se usredotočio na vojne operacije na mađarskom ratištu, a samo u jednom slučaju, u spomenutom memorandumu kralju, zauzeo je do određene mjere opozicijsko stajalište prema politici austrijske vlade u Mađarskoj.

Od kraja lipnja *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sada pod imenom *Narodne novine*, napuštaju oštro opozicijsko stajalište i pridružuju se *Agramer Zeitungu* u izbjegavanju neposrednih napada na austrijsku vladu i preporučivanju da se ostvari suradnja s njom. Isticali su da je potrebno prekinuti sa stanjem postojećeg provizorija i ostvariti suradnju s vladom, pomoću koje bi se mogla brže i lakše provesti modernizacija zaostalog hrvatskog društva. U skladu s tim, sve su češći članci u kojima se govori o pitanjima pučke prosvjete, modernizacije društva, privrednim problemima i drugim "nepolitičkim" temama, iako i dalje dominiraju temeljna politička pitanja. Provladini su listovi opravdali i kraljev patent od 7. srpnja 1849., u kojem se potvrđuje ukidanje kmetskih odnosa u Banskoj Hrvatskoj i obećaje vlastelinima odšteta, dok su *Slavenski Jug* i *Südslavische Zeitung* napali isti patent, jer je potpuno prešućivao zaključke Hrvatskog sabora 1848. Provladini listovi nisu postali "izdajice naroda i domovine", kako su smatrala ostala dva zagrebačka lista, već su, jednostavno, smatrali da treba uzeti ono što okolnosti daju, jer ih hrvatska politika, na žalost, ne može promijeniti. Njihova je orijentacija možda bila oportunistička, ali i realna, jer su shvatili da se, nakon završetka građanskog rata, Hrvatska više ne može zadržati dotadašnu potpunu unutarnju samostalnost i odbijati sve naloge Beča kao "protuustavne". *Agramer Zeitung* još je u travnju i svibnju 1849. smatrao kako su oštri napadi na austrijsku vladu, zapravo, bumerang, koji će se razbiti hrvatskom nacionalizmu o glavu, ali tada je još bilo prerano da se istupi s prijedlogom o neposrednoj suradnji s vladom. U srpnju i, pogotovo, kolovozu 1849., posebno oko pitanja proglašenja Oktroja, ti su prijedlozi potpuno jasno izraženi i, dakako, dočekani na nož u dijelu hrvatske javnosti, okupljene oko *Slavenskog Juga* i *Südslavische Zeitung*, koja je bila uvjerena da je svaka suradnja s vladom pogibeljna ako ona prethodno ne prizna barem onu samostalnost, koju je izrazio Hrvatski sabor 1848. Najoštriji u opozicijskoj orijentaciji bio je, kao i ranije, *Slavenski Jug*, koji je, u ovo vrijeme, prvi put, iako privremeno, odbacio mogućnost dobivanja teritorijalne samouprave za nemađarske narode u Ugarskoj, smatrajući, s pravom, da bi se radilo o carskim krunovinama s prividnom samoupravom i njemačkim službenim jezikom. U *Narodnim novinama* i *Agramer Zeitungu* više nema spomena, kada se govori o uvjetima, koje vlada treba ispuniti da bi Hrvati s njom surađivali, o austroslavizmu, a pitanje političkog povezivanja južnoslavenskih krajeva ostaje ograničeno na saborski zaključak o "savezu" Hrvatske i Srpske vojvodine.⁸²

svatko - SJ, 12. V. 1849./56; SJ, 19. V. 1849./59; 22. V. 1849./60; 24. V. 1849./61; 19. VI. 1849./72; SZ, 23. V. 1849./63; *Das Cautionssystem bei der Presse* - SZ, 25. V. 1849./64. SZ, 22. VI. 1849./80; *Das Preßgesetz* - AZ, 5. V. 1849./54; AZ, 19. V. 1849./60; 7. VI. 1849./68.

⁸² Od najvažnijih članaka u međusobnim polemikama između zagrebačkih listova u srpnju i početkom kolovoza 1849. usp.: *Narodne novine* (NN), 6. VII. 1849./83; *Iz Slavonske krajine 14. srpnja* - NN, 17. VII. 1849./92; NN,

Sve teži položaj hrvatske politike i postupno gubljenje faktičke samostalnosti Banske Hrvatske očitovale su i u sudbini narodnih četa, posebno onih, koje su organizirane i poslone na Dravu radi suzbijanja eventualnoga mađarskog napada. Narodne su čete bile stvorene isključivo zbog mađarske opasnosti, ali, kao produkt revolucije, nisu bile poćudne bećkom središtu. Jelaćić je još od rujna 1848. nastojao provesti regrutaciju u Banskoj Hrvatskoj, ali ga je Bansko vijeće uspelo uvjeriti da bi takav korak bio vrlo opasan zbog odbijanja naroda da se bori izvan matičnog teritorija i mogućnosti izbijanja masovne pobune seljaštva. Od početka 1849. pojaćava se pritisak carskih generala u Hrvatskoj na Bansko vijeće da se raspuste narodne čete i provede regrutacija za redovnu vojsku. Potkraj svibnja 1849., kada je opasnost od mađarskog prodora u Slavoniju bila vrlo velika, Jelaćić je zabranio daljnje stvaranje narodnih četa i naredio provedenje regrutacije u Banskoj Hrvatskoj. Odbio je, nešto kasnije, Lentulajev prijedlog da se izbjegne regrutacija zbog nemira u puku i da se provincijalni odredi ojaćaju granićarskima.⁸³ U lipnju i srpnju 1849. privremeni vojni zapovjednik u Hrvatskoj fml. Dahlen traći polaganje carske zakletve u narodnim ćetama, skidanje hrvatske trobojke i uvođenje njemaćkog jezika. Banski povjerenik za narodne čete uputio je Lentulaju 13. srpnja 1849. pismo u kojem je upozorio na neriješeno pitanje službenog jezika u ćetama, smatrajući da je narodni jezik "najglavnija stećevina naroda našeg u novie doba, i zato usudjujem se preporučiti, da bi ova svetinja u dostojnom gojenju kod velikog ovog odćela mladeći hervatske osigurana ostala".⁸⁴ U pismu Jelaćiću 17. srpnja 1849. Lentulaj je upozorio na vrlo loše stanje u narodnim ćetama, zbog nedovoljne opskrbe, ali i nepostojanja suradnje kod Dahlena, koji sprećava Bansko vijeće da imenuje odgovarajuće ćasnike, posebno iz Vojne granice. Lentulaj moli Jelaćića, da naloći Dahlenu da, ako već ne Źeli pomoći, ne ćini smiješnim Bansko vijeće, kojemu poriće pravo da imenuje zapovjednike narodnih ćeta i nastoji u njih uvesti njemaćki jezik kao zapovjedni. Potrebno je, smatra Lentulaj, saćuvati barem formu ustavnosti, da narodne ćete zadrće dotadašnje nazive, upotrebu hrvatskog jezika i da ćasnike imenuje Bansko vijeće.⁸⁵ U kolovozu 1849. narodne su ćete uključene u regularnu carsku vojsku, a u rujnu su rasformirane.⁸⁶

Hrvatski otpor centralistićkim teŹnjama bećke vlade mogao je biti uspješan za vrijeme trajanja rata u Podunavlju između nacionalne mađarske vojske i austrićskih carskih trupa. No, nakon masovne vojne intervencije Rusije u svibnju 1849. na strani Beća, mađarska je revolucija bila osućena na propast, ali i dotadašnji otpor hrvatske politike centralistićkoj bećkoj vladi. Potkraj srpnja 1849. ban Jelaćić uputio je proglas hrvatskom narodu o potrebi proglašenja Oktroiranog ustava u Hrvatskoj i naloćio Banskom vijeću, generalu Dahlenu i svećenstvu da to službeno i ućine.⁸⁷ Bansko je vijeće to, u odgovoru Jelaćiću od 4. kolovoza 1849., odbilo ućiniti, pozivajući se na tradicionalnu autonomiju Kraljevine Hrvatske u kojoj samo Sabor moće progla-

20. VII. 1849./95, 31. VII. 1849./104, 2. VIII. 1849./106, 10. VIII. 1849./113; *Die organisirung unserer heimischen Zustände* - AZ, 11. VII. 1849./87; SJ, 2. VII. 1849./78; 3. VII. 1849./79; B. Ź., *Měrnja Zapada* - SJ, 4. VII. 1849./80; SJ, 10. VII. 1849./86, 11. VII. 1849./86, 12. VII. 1849./88, 13. VII. 1849./89, 17. VII. 1849./91; 23. VII. 1849./96; *Patent od 7. srpnja t. g. iz gledišta drćavljaniskog prava* - SJ, 24. VII. 1849./97; SJ, 4. VIII. 1849./80, 9. VIII. 1849./111; *Der Banatvath und sein Wirken* - SZ, 30. VII. 1849./108.

⁸³ HDA, BP, 1849./CLIII./284.

⁸⁴ Isto, 1849./CLV./415f.

⁸⁵ Isto, 415.

⁸⁶ O tome usp.: J. Adamćek, n. dj., 68-69; I. Iveljić, *Pokućaj stvaranja*, 56-57.

⁸⁷ HDA, ZŹ, UO, 1849./kut. 6-3/br. 348; HDA, BP, 1849./CLIV./335; Stjepan Mirković (tj. Đuro DeŹelić), *Ivan Kukuljević Sakiniski*, Zagreb, 1961., 43-45.

šavati zakone i ustav i upozorilo bana da svojim zahtjevom prekoračuje diktatorske ovlasti, koje mu je dao Sabor.⁸⁸

Jelačićev zahtjev i odgovor Banskog vijeća otvorilo je pitanje proglašenja Oktroiranog ustava u Hrvatskoj, koje je dominiralo u hrvatskoj javnosti u kolovozu 1849. *Agramer Zeitung*, koji se već u srpnju 1849. počeo zalagati za prihvaćanje Ustava, i *Narodne novine* dokazivali su da se hrvatska politika ne može više odupirati pritisku austrijske vlade, jer se mađarski rat bliži kraju i da Hrvati mogu očekivati neke koristi samo od suradnje s vladom. Isticali su da vlada nije prihvatila većinu hrvatskih želja, ali za to su krive nesredene okolnosti u cijeloj državi, a ne njezine loše namjere. Suradnja s vladom i, u skladu s tim, prihvaćanje Oktroiranog ustava, omogućili bi, po njima, bržu modernizaciju zaostalog hrvatskog društva i uvođenje modernih građanskih ustanova za što Hrvatima nedostaju domaće snage. Prihvaćali su i tvrdnje bečkih provladinih listova, koje je bilo mišljenje i same vlade, da se Hrvati ne mogu pozivati na povijesna prava o svojoj autonomiji, jer su ona vrijedila samo u savezu s Mađarskom, koja ih je "proigrala" u revoluciji. *Slavenski Jug* i *Südslavische Zeitung* dokazivali su, međutim, da Hrvatska nije "proigrala" svoja povijesna prava, jer se Hrvati nisu pridružili Mađarima u pobuni protiv dinastije i Monarhije, već su štoviše ustali u njihovu obranu. Isticali su da, čak i kada bi teorija "proigravanja" bila točna, važnost bi dobila načela revolucija i prirodnog prava, po kojima Hrvati, kao moderna nacija, imaju još veća prava. Osim toga, bečka se vlada ne može pozivati na načela revolucije, jer Habsburška monarhija može opravdati svoje postojanje pred Europom samo na temelju povijesnog prava. Opozicijski listovi nisu poricali kulturnu i privrednu zaostalost hrvatskog društva i koristi od eventualne suradnje s vladom u njegovoj modernizaciji, ali inzistirali su na tome da se suradnja ne može ostvariti na štetu hrvatske unutarnje samostalnosti. Pri tome su imali uvijek na umu modernu građansku i nacionalnu, a ne raniju feudalnu i stalešku samostalnost. Priznavali su, za razliku od prvih reagiranja, u ožujku 1849., i određene povoljnosti u Ustavu za Hrvatsku, poput zajamčene nezavisnosti od Mađarske i mogućeg pripojenja Dalmacije, ali smatrali su da za njihovo ispunjavanje nema nikakvog jamstva. Bilo im je, naime, jasno, da onaj tko oktroiirani ustav donosi može ga isto tako jednostrano, bez parlamenta, i ukinuti, kako se kasnije i dogodilo.⁸⁹ Ove su polemike, ipak, bile teoretskog karaktera, jer je daljnji otpor hrvatske politike bečkoj vladi postao nemoguć nakon kapitulacije glavne mađarske vojske pred ruskim trupama sredinom kolovoza 1849. kod Világosa i završetka građanskog rata u Monarhiji. Na ponovni Jelačićev zahtjev Oktroiirani je ustav proglašen u Hrvatskoj i Slavoniji početkom rujna 1849. Ostaje nejasno kako je građanstvo primilo proglašenje Oktroja, jer su provladini listovi - *Agramer Zeitung* i *Narodne novine* - pisali o pozitivnom, a opozicijske novine - *Slavenski Jug* i *Südslavische Zeitung* - o isključivo negativnom reagiranju u

⁸⁸ S. Mirković, n. dj., 45-46.

⁸⁹ NN, 14. VIII. 1849./116; 16. VIII. 1849/117; *Ein Urtheil über die Zustände Croatiens* - AZ, 18. VII. 1849./93; *Politische Fragen der Gegenwart I.* - AZ, 23. VII. 1849./97; *Politische Fragen der Neuzeit II.* - AZ, 16. VIII. 1849./117; *Zur Octroyfrage* - AZ, 18. VIII. 1849./119; *Ueber die Reichsverfassungsfrage I-III.* - AZ, 23. VIII. 1849./122, 24. VIII. 1849./123, 25. VIII. 1849./124; B. Š., *Kako mi razumjevamo jedinstvo Austrije* - SJ, 6. VIII. 1849./108; *Odgovor oktroyašem* - SJ, 23. VIII. 1849./121; SZ, 6. VIII. 1849./114; *Unsere Landes-Constitution und die Reichs-Verfassung* - SZ, 7. VIII. 1849./115; *Unsere Constitutionsfrage* - SZ, 8. VIII. 1849./116; SZ, 14. VIII. 1849./121; 18. VIII. 1849./124; *Einige Fragen an die Wiener Publizisten* - SZ, 23. VIII. 1849./127; *Noch einmal die Constitutionsfrage* - SZ, 25. VIII. 1849./129; *Unsere Landesverfassung und die oktroyirte Charte vom 4. März I-III.* - SZ, 3. IX. 1849./136, 5. IX. 1849./138, 6. IX. 1849./139.

pojedinih gradovima. Vjerojatno je da su znatno češće bile negativne reakcije, jer je Oktroj bio suprotan gotovo svim bitnim ciljevima i težnjama, osim nezavisnosti od Mađarske, hrvatskoga nacionalnog pokreta 1848.-1849.

Bansko je vijeće, do ukinuća u lipnju 1850., prestalo biti nezavisna hrvatska vlada, ban Jelačić postao je formalni izvršilac volje kralja i austrijske vlade, a sve bitne odluke za Hrvatsku od tada do 1861. donosit će bečko središte. Od organiziranoga hrvatskog političkog pokreta preostalo je samo djelovanje pojedinih hrvatskih povjerenstava u Beču, koja su, u posljednjim mjesecima 1849., izradila neprihvaćene prijedloge o političkom uređenju i statusu Hrvatske i osnovu o rješenju graničarskog pitanja. U toj je osnovi Jelačić austrijskoj vladi predložio djelomično ukidanje Vojne granice, i to područja Varaždinskoga generalata, a u ostalom dijelu provođenje građanskih reformi. Ban je smatrao da Granica treba redovito biti zastupana u Hrvatskom saboru, čime bi se i formalno i stvarno priznalo da je ona dio Hrvatske, a ne, kako ističe Oktroirani ustav, posebna krunovina. Potrebno je istaknuti i pregovore, koje je vodilo hrvatsko i srpsko poslanstvo u Beču u listopadu 1849. o političkom povezivanju i razgraničenju Hrvatske i Srpske vojvodine. Hrvatski predstavnici, s Jelačićem na čelu, zastupali su mišljenje kako se Vojvodina treba, u srpskom interesu, pridružiti Hrvatskoj, a većina srpskih predstavnika, s patrijarhom Rajačićem na čelu, smatrala je, što je vlada prihvatila, da Vojvodina treba biti zasebna krunovina. Hrvatska je javnost podržavala Jelačićevo nastojanje oko političkog ujedinjenja Vojvodine i Hrvatske, koje bi bilo u obostranom interesu, a posebno u srpskom radi izbjegavanje njemačke prevlasti u Vojvodini.⁹⁰ Hrvatski je sabor formalno raspušten kraljevim rješenjem od 7. travnja 1850. u kojem se Hrvatima izražava zahvalnost za pokazanu vjernost i potvrđuju se pojedini saborski zaključci, koji nisu bili protivni postojećem centralističkom ustrojstvu Carstva. U veljači 1850. Jelačić je izdao nalog za obustavom *Slavenskog Juga* zbog njegova upornog zalaganja za zaštitu hrvatske autonomije i potrebe preuređenja Austrije u interesnu zajednicu suverenih nacija. Njegovu su opozicijsku politiku, u vrlo ograničenom obliku, nastavile, do kraja 1850., *Jugoslavenske novine* i *Südslavische Zeitung*. Potkraj travnja 1850. zatvorena je Ilirska čitaonica u Zagreba, prije 1848. vrlo značajna ustanova za širenje kulturnih i društvenih ideja hrvatskog nacionalizma. Slom hrvatskih političkih nastojanja dovela su do velikog opadanja Jelačićeve popularnosti, iako je on nastojao, kako je isticao njegov bivši tajnik Andrija Torkvat Brlić, za hrvatski nacionalizam učiniti što je više mogao u tadašnjim teškim političkim okolnostima.⁹¹

⁹⁰ O tim posljednjim organiziranim naporima hrvatske politike potkraj 1849. usp.: S. Gavrilović, *Srem*, 339-350; Mirko Valentić, *Vojna krajina u austrijskoj politici 1849-1860.*, ČSP 10 [2], Zagreb, 1978., 47-51; Isti, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja*; A. Ivanišević, n. dj.

⁹¹ O tim razlikama u stavovima prema nekada slavljenom banu usp. korespondenciju i polemiku, koju su početkom 1850. vodili istaknuti hrvatski učitelj Ivan Filipović i bivši Jelačićev tajnik Andrija Torkvat Brlić (usp. Filipovićeve pisma Brliću kod: Ljuba Lončar, *Iz korespondencije Ivana Filipovića*, u: *Starine JAZU* 45, Zagreb, 1955., 425-426), te Brlićeva pisma Filipoviću u: NSK, Zbirka, Korespondencija Ivana Filipovića, R 3399/b-6, 7).

*Summary***The Croatian Political Movement 1848-1849: Fundamental Events and Ideas**

The writer analyses the basic characteristics of, and events and ideas surrounding the Croatian political movement from March 1848 to September 1849. The Croatian movement was part of the "nations springtime" from its very beginning. The very first demands made by the Croatian movement in the second half of March 1848 included demands for limited autonomy for Croatia within the Habsburg Empire and the unification of Croatian lands, in terms of political authority, that is Dalmatia and the Military Border lands with Croatia under the Viceroy. In April 1848 Croatia actually broke away from Hungary and cut off ties with the government in Pest. The main reason for this significant act by the Croatian movement was the nationally exclusive nature of Hungarian politics, which did not allow for the equality of non-Hungarian peoples, and the creation of an independent Hungarian government at the end of March and the beginning of April 1848, meaning that Croatian politicians could no longer depend on Vienna as they had until 1848. In May 1848 the first attempts were made to link Croatian politics to the Serbian nationalist movement in Banat, Backa and Eastern Srijem. This movement was also opposed to the Hungarian authorities and was aiming to set up a Serbian Vojvodina as an autonomous state within the Habsburg Empire.

Between 5th June and 9th July 1848, the Croatian parliament (Sabor), the first partially representative body in Croatian history, formulated the most important goals of Croatia's national politics. As well as the already well-known and established demands for the unification of Croatian lands, limited autonomy, independence from Hungary and links with Hungarian Serbs, it set out demands for the creation of a self-governing local authority which would be responsible to the Sabor. Moreover, to ensure the protection of Croatian self-rule, it expressed the desire to link Croatia with Austrian regions in terms of foreign, financial and military affairs, as these were unified throughout the entire Empire, but with the guarantee of Croatian internal independence. Croatian politicians did not believe in the possibility of complete independence for their country, as they well understood the unfavourable nature of the general political situation in Central and South-Eastern Europe. They therefore sought a solution to the issue of Croatian nationality in linking Croatia with Austrian regions, believing that no renewal of reactionary forces was possible there. The Sabor was pronounced permanent, but due to the unstable military and political circumstances, and especially the problems in Slavonia, which was under the threat of Hungarian invasion, it was postponed for an indefinite period. In June 1848, while the Sabor was in session, the idea of Austro-Slavism appeared in the Croatian press (actually in Zagreb). This idea was taken from the Czech situation, but it suited the major aims of the Croatian movement, highlighting the desire for the Habsburg Empire to be reorganised into a pluralistic community of equal nations with a high degree of internal independence, linked together only by basic policies - foreign policy and military and financial affairs. Official Croatian policy did not, by its actions, emphasise the idea of Austro-Slavism as it was concentrated on the creation of a more narrow Croatian programme, i.e. territorial unity and limited autonomy for Croatia. The idea of joining the southern Slavs within the Empire and Austro-Slavism arose out of a desire to protect Croatian national interests and to ease the fulfillment of her basic goals.

Towards the end of July 48 talks were held between Viceroy Jelačić and the Hungarian Prime Minister Batthyanyj. They ended without success due to the Hungarian's rejection of the Croatian conditions dealing with the recognition of the entirety of the Empire, the equality of

peoples in Hungary and Serbian demands for political autonomy. Jelačić crossed the River Drava in September 1848 with the support of the Croatian people, who believed that with his help they would gain unity within the Empire, national autonomy and independence for Croatia, as well as the concept of Austro-Slavism. Before going to war, Jelačić formed a Council, originally as an advisory body for the Viceroy, made up of prominent Croatian public workers. However during his absence from the country, right up until September 1849 and until the end of the revolution, the Council was de facto the Croatian government and independent of the central Viennese establishment. Croatia condemned the Vienna uprising of October 1848, believing it to be an attempt by Germans and Hungarians to hold on to their power over the Slavic peoples in the Empire. After this uprising was put down, a new government was formed in Austria with Prince Schwarzenberg at its head. This in turn led to an inevitable rise in reactionism. Viceroy Jelačić came under the conservative military leader Windischgraetz, and his border patrols were integrated into the Austrian army. In the middle of December 1848 this army began a military operation against Hungary. The first voices raised questioning and attacking Austria's official policies were heard in Croatia in November 1848 as a result of Jelačić's submission to Windischgraetz, the suppression of political freedom in occupied Vienna and rumours of the centralist orientation of the new Austrian government. Following a brief lull in December 1848 - when there was a short-lived initiative to send Croatian representatives to the Austrian parliament - Croatia turned completely against the Austrian government in January and February 1849. The basic reason was the centralist and reactionary nature of the government, which aimed at a gradual return to the political situation before March 1848, the compulsory use of German as the official language in government business, no recognition of Croatian independence and decisions made by the Sabor in 1848, prevention of the uniting of southern Slavic lands within the Empire, and assistance given to Hungarian conservatives in occupied areas of Hungary. For these reasons Croatia condemned the octroyed constitution of March 1849, and the Council refused to accept it for the part of Croatia under its jurisdiction. From the end of 1848, Jelačić was committed to military operations in Hungary and was very rarely involved in general political decision making. However, due to his own personal disappointment and loss of popularity in Croatia and the Slavic lands in general with the rise of reactionism, at the end of March 1849 he sent the king a memorandum pointing out the danger of supporting Hungarian conservatives and made an appeal for political autonomy for the Slovaks and Hungarian Serbs, as well as constitutional reform in the Military Border region. In May 1849, thereby abusing his authority as a dictator, he signed a "temporary law governing the press", which significantly limited the power of the press, albeit formally, as for the most part the law was not enforced. This law was passed as a result of sharp criticism of Austrian official policies in some Zagreb newspapers, especially the *Slavenski Jug* and the *Südslavische Zeitung*. But opposition to Austrian reactionism did not lead to the creation of an organised group with any anti-Austrian programme in Croatia. Some, such as the editor of the *Slavenski Jug*, Dragutin Kušlan, were in contact with official representatives of the Hungarian revolutionary government, but this was a matter of personal initiative with no support from the Croatian public.

Croatian politicians in Vienna, such as the government minister Franjo Kulmer, did not agree with the opposition of Croatian domestic politicians to the octroyed constitution. They attacked Zagreb's opposition newspapers, believing that the weakness of Croatian nationalism made co-operation with the government essential, for only in that way would they be able to fulfill the basic demands of the Croatian National Movement, i.e. territorial unity and internal auto-

nomy for Croatia. From April 1849, the *Agrarer Zeitung* gradually began to express the same opinion and was joined at the end of June by the *Narodne novine*. Other papers, *Slavenski Jug* and the *Südslavische Zeitung* felt all orders from Vienna should be rejected as far as they tended to diminish or weaken Croatian independence, until the king and his government, in agreement with the Sabor, guaranteed to carry out the Sabor's decisions from the previous year. For these reasons pro-government newspapers supported Jelačić's demands to the Council from the end of July 1849, that they should accept the octroyed constitution in Croatia, and opposition papers opposed him. Once the Hungarian revolution had been put down and the civil war ended, further resistance by the Council was impossible, and the octroyed constitution was accepted in Croatia in September 1849. This brought an end to the Croatian movement as an independent political and national movement during the age of revolution 1848-49. A new era began and continued over the following ten years, when the main, and in fact the only influence in Croatia was wielded from Vienna.